

206

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI OSZTÁLYÁNAK

KÖZLEMÉNYEI

I. KÖTET 2. SZÁM

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BUDAPEST, 1951

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI OSZTÁLYÁNAK
KÖZLEMÉNYEI

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI:

SZABOLCSI BENCE, WALDAPFEL JÓZSEF, ZSIRAI MIKLÓS

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS:

WALDAPFEL JÓZSEF
osztálytitkár

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:

NAGY PÉTER

SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST V, GÉZA-U. 2

KIADÓHIVATAL: BUDAPEST VI, SZTÁLIN-ÚT 31

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya a következő idegennyelvű folyóiratokat adja ki:

Acta Linguistica,

Acta Orientalia.

A Nyelv- és Irodalomtudomány, valamint a Társadalmi-Történeti Tudományok Osztálya közös folyóirataiként indulnak:

Acta Literarum et Artium,

Acta Antiqua.

Az Actákban orosz, német, angol és francia nyelven (az Acta Antiqua-ban latinul is) jelennek meg a nemzetközi tudományosságot is érdeklő cikkek a nyelv-, irodalom-, művészet- és zenetudomány, orientalisztika és klasszika filológia köréből. A közlés nyelvét a szerző és a szerkesztőség együttesen állapítja meg. Kéziratok magyar nyelven, vagy a fenti nyelvek egyikén az illető Acta szerkesztőségének küldendőek meg. Az Acta Orientalia szerkesztősége: Budapest VI, Sztálin-út 31, az Acta Linguistica szerkesztősége: Budapest V, Váci-utca 11/b.

A Közleményekben megjelent munkák tiszteletdíja nyomtatott ívenként 480 forint. Ennek terhére a szerző különnyomatot rendelhet a kiadónál. Közlésre el nem fogadott kéziratokat a szerkesztőség lehetőleg visszajuttat a szerzőhöz, de a beküldött kéziratok megőrzéséért vagy továbbításáért felelősséget nem vállal.

A Közlemények előfizetési ára kötetenként (egy kötet 4 füzetből áll) belföldi címre 20 forint, külföldi címre 30 forint. Belföldi megrendelések az Akadémiai Kiadó (Budapest, VI., Sztálin-út 31., Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám: 936.550), külföldi megrendelések a »Kultúra« Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, VIII., Rákóczi-út 5. Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám: 929.040) útján eszközölhetők.

*

E S Z Á M T A R T A L M A :

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának 1950 december 2-án hozott határozataiból	131
Waldapfel József 1. tag: Vörösmarty és kora	133
Hadrovics László 1. tag: A XVI. századi protestáns horvát nyomtatványok helyesí ása	164
Kniezsa István r. tag hozzászólása	172
Turóczi-Trosler József r. tag: Goethe, a világirodalom és Magyarország	174
Szabolcsi Bence 1. tag: Népi elemek Bach művészetében	205
Lakó György 1. tag: Az egyszerű ragok keletkezésének kérdéséhez ...	210
A Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály felolvasó- és vitaülései 1950-ben	224

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI OSZTÁLYÁNAK

KÖZLEMÉNYEI

I. KÖTET 2. SZÁM

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BUDAPEST, 1951

Akadémiai Kiadó (Budapest, VI., Sztálin-út 31.) Felelős: Mestyán János

Budapest nyomda, Gerlóczy-utca 2. — 11325 — Felelős vezető: Ifj. Puskás Ferenc

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI OSZTÁLYÁNAK

KÖZLEMÉNYEI

I. KÖTET

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BUDAPEST, 1951

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI:
SZABOLCSI BENCE, WALDAPFEL JÓZSEF, ZSIRAI MIKLÓS

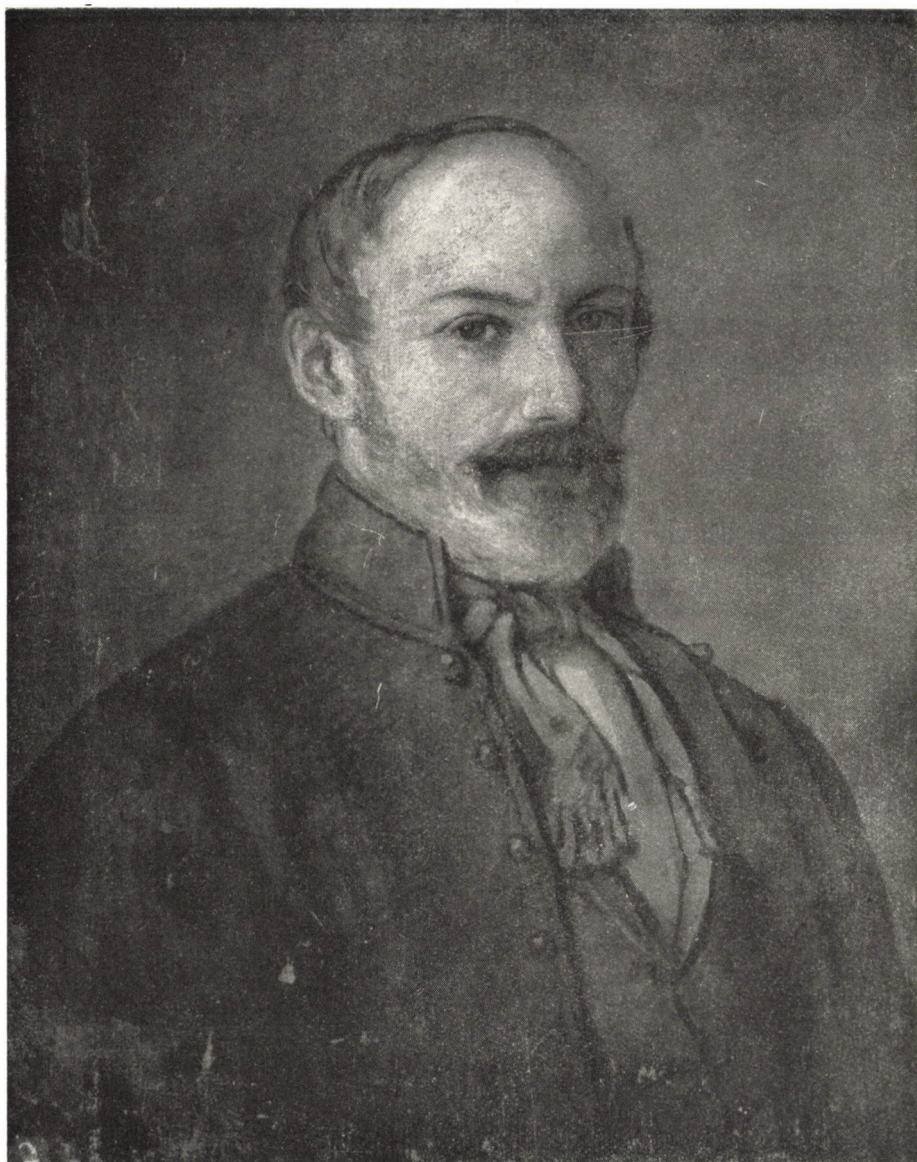
A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS:
WALDAPFEL JÓZSEF

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:
NAGY PÉTER

TARTALOM

A. M. T. A. Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya 1950. december 2-án tartott ülésének határozataiból	131
BÁRCZI GÉZA: Sztálin cikkei és az általános nyelvtudomány	21
Hozzászólások:	
PAIS DEZSŐ	31
TELEGDI ZSIGMOND	37
HERMANN JÓZSEF	39
FEKETE LAJOS: Adalékok a grúzok XVI. sz.-i történetéhez	307
FOGARASI BÉLA: Tanácskozásaink eredményei	104
FOGARASI BÉLA: Az alap és felépítmény kérdése Sztálin újabb munkáinak megvilágításában	109
GYÓNI MÁTYÁS: A balkánfélszigeti vláchoz kétlegelő pásztorkodása a közép- korban	337
HADROVICS LÁSZLÓ: A XVI. századi protestáns horvát nyomtatványok helyos- írása	164
KNEZSA ISTVÁN hozzászólása	172
V. V. JERMILOV: A szocialista realizmus elméletének néhány problémája	225
Beszólgetés V. V. JERMILOV-val	263
P. D. KRAJEVSKIJ: Gorkij — a szocializmus, a béke s a népek barátságának nagy harcosa	267
LAKÓ GYÖRGY: Az egyszerű ragok keletkezésének történetéhez	210
LUKÁCS GYÖRGY: Sztálin cikkeinek tanulságai az irodalom és művészettörté- net szempontjából	67
Hozzászólások:	
SZ. KISZELJOV	72
KUO MO ZSO.	75
J. MAZUREK	77
P. D. KRAJEVSKIJ	78
SZABOLCSI BENCE	81
MARÓTI KÁROLY	83
TRENCSÉNYI-WALDAPFEL IMRE	84
MORAVCSIK GYULA	88
MOLNÁR ERIK: Sztálin nyelvtudományi cikkei és a történettudomány	53
NÉMETH GYÚLA: Sztálin nyelvtudományi cikkei és a hazai nyelvtudomány feladatai	4
N. SEBESTYÉN IRÉN: Az uráli népek régi lakóhelyeinek kérdéséhez	351
SZABÓ IMRE: Sztálin tanítása a nyelvtudományról és a jogi felépítmény kérdése	91
MARTON GÉZA hozzászólása	103
SZABOLCSI BENCE: Népi elemek Bach művészetében	205
TOLNAI GÁBOR: Az első magyar köztársasági mozgalom néhány kérdése	319
TRENCSÉNYI-WALDAPFEL IMRE: Homérosi kompozíció	281
TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF: Goethe, a világirodalom és Magyarország	174

WALDAPFEL JÓZSEF: Vörösmarty és kora	133
ZSIRAI MIKLÓS: Sztálin cikkei és a történeti összehasonlító nyelvtudomány	41
• Hozzászólások:	
LIGETI LAJOS	47
TAMÁS LAJOS	49
SZEMLE:	
Aurélien Sauvageot: Esquisse de la Langue Honroise (<i>Kálmán Béla</i>).....	407
Sárosi Gyula: Ponyvára került Arany Trombita (<i>Bóka László</i>)	412
A M. T. A. Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának felolvasó- és vitaülései	
1950-ben	224
A M. T. A. Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának felolvasó- és vitaülései	
1951-ben	418

VÖRÖSMARTY MIHÁLY

Orlai Petrich Soma festménye
(Magyar Tudományos Akadémia)

**A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA NYELV-
ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI OSZTÁLYA
1950. DECEMBER 2-ÁN TARTOTT ÜLÉSÉNEK
HATÁROZATAIBÓL**

A Sztálin nyelvtudományi cikkeit megvitató ünnepi ülések* tanulságait az I. Osztály közgyűlési rendes ülése az alábbiakban vonta le :

a) Sztálin cikkei elvi tanulságainak s az egyes tudományágak területén való alkalmazásuknak kérdéseit az osztályban, bizottságaiban, a megfelelő tudományos intézetekben és társaságokban folytatni kell, minél szélesebbkörű szabad vita alakjában.

b) Az osztály tagjai átértzik annak fontosságát, hogy a marxizmus-leninizmus tudományos világnézetét és módszerét minél alaposabban megismerjék, elsajátítsák és alkalmazni tudják. Kötelességévé teszik ezt az Akadémia irányítása alatt működő vagy létesítendő intézetek kutatóinak is. A magyar nyelvtudományi, irodalom- és zenetudományi kutatást igyekeznek megtisztítani nemcsak a marrizmustól, hanem mindennemű idealisztikus maradványtól. Ennek érdekében szükségesnek tartják Sztálin útmutatásai nyomán a Szovjetunióban meginduló viták és most már valóban marxista kutatás minél alaposabb megismerését és ennek biztosítására a nyelv-, irodalom- és zenetudományi dokumentáció továbbfejlesztését.

c) Az osztály megállapítja, hogy a magyar tudományban a marrizmus komolyabb és nehezen helyrehozható zavarokat nem okozhatott, de azoknak, akik ezt a tudományos kutatást bénító álmarxista elméletet kevéssel Sztálin cikkeinek megjelenése előtt a szovjet marristák példájára s hasonló erőszakossággal, meghonosítani igyekeztek, kötelességükké teszi, hogy a most következő évben komoly tudományos teljesítménnyel biztosítsák be, hogy tévedésüket felszámolták és igazi marxista-leninista tudósokká igyekeznek fejlődni, akik nem érdemelnek arra a bizalomra, amely oly fontos helyre állította őket.

d) Az osztály kéri az elnökséget, hogy tegyen meg mindent, hogy a nyelvtudomány a tanárképzésben a tudományos kádernevelés érdekében is nagyobb helyet kapjon.

e) Az osztály tagjai kötelezik magukat, minden erejüket a haza és a szocializmus építését, a népek békéjét és szabad fejlődését támogató tudomány

* Az ülészak egész anyagát az I. és II. osztály Közleményeinek ezzel egyidejűleg megjelenő közös számában tesszük közzé.

szolgálatába állítják. Kéri az Elnökséget, tegyen meg mindent, hogy az akadémikusok, valamint a legértékesebb fiatal tudományos káderek lehetőség szerint mentesüljenek minden olyan elfoglaltságtól, amely tudományos terveik megvalósítását akadályozza.

f) Azoknak a tudományágaknak képviselői, amelyek a felépítmény kutatásával foglalkoznak, nem fogják szem elől téveszteni azt a megkülönböztetést, amelyet Sztálin a nyelv és a felépítmény között tesz, még nagyobb figyelmet fordítanak az irodalom és művészet osztályjellegének és az osztályharcban való szerepének vizsgálatára, az alapra gyakorolt aktív hatásának, irodalom és művészetnek, mint a haladás támogatójának és mozgatójának vizsgálatára, de az eddiginél sokkal nagyobb figyelmet fordítanak az irodalmi nyelv és általában a művészi eszközök kutatására is.

g) Az osztály szükségesnek tartja, hogy az Akadémia Elnöksége részéről legutóbb jóváhagyott Nyelvművelő Bizottság sürgősen és a legnagyobb buzgalommal lásson munkához, teremtse meg a gyakorlati élet, elsősorban a technika szakembereinek s a nyelvészeknek és íróknak termékeny együttműködését a magyar szókincs a szocialista társadalom igényeit kielégítő helyes fejlődésének biztosítására.

h) Az osztály tagjai az eddignél nagyobb mértékben részt kívánnak venni a dolgozó nép kulturális fejlődését segítő népművelő munkában.

WALDAPFEL JÓZSEF
VÖRÖSMARTY ÉS KORA

Előadás a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály 1950. november 20-án tartott ülésén.

Vörösmarty születésének 150. évfordulóján nemcsak az a feladatunk, hogy megint egyszer visszaemlékezzünk a mult egy nagy alakjára. Alkalom ez arra is, hogy Vörösmarty mai értékét felmérjük, hogy költészetét meghódítsuk az épülő magyar szocialista kultúra számára, hogy a dolgozó nép kincsévé tegyük. Ez nem történhetik meg akadályok legyőzése nélkül. Ezek az akadályok részben Vörösmarty költészetének ellenmondásaiból adódnak, részben onnan, hogy az ellenforradalmi reakció s a burzsoá dekadencia ezeket az ellenmondásokat kihasználva, Vörösmarty osztálykorlátaiból eredő kétségeit, megtorpanásait egyoldalúan kihangsúlyozva, a maga igazolására iparkodott felhasználni őt is.

A felszabadulás óta a demokrácia táborában is voltak, akik a reakciós értelmezésnek hitelt adva, magát a költőt alaposabban meg nem vizsgálva, tartózkodóan, majdnem elutasítólag foglaltak állást vele szemben, nem értették meg történelmi jelentőségét s nem foglalkoztak annak a jobb résznek a feltáráásával, amely Vörösmarty költészetét a ma problémái és küzdelmei, a jövő építése szempontjából is a legnagyobb értékek egyikévé teszi. Az évforduló alkalom kell, hogy legyen a hiba jóvátételére, arra, hogy Vörösmartyt méltó helyére emeljük a magyar irodalom nagy haladó hagyományai közt. Fel kell ismernünk, hogy reá is áll, amit Belinszkij Puskinról mondott, hogy ő is azok közé a nagy alkotó géniuszok közé tartozott, »akik a jelen számára dolgozván, a jövőt készítették elő s már csak azért sem lehetnek egyedül a múlté.« Ismeretes, hogy Puskin is hogyan igyekezett meghamisítani a dekadens polgári kritika s hogy a szovjet korszakban is akadtak még, akik hitelt adtak az előző évtizedekben meggyökeresedett hamisításoknak, míg végkép sikerült a szabadság költőjét, a nép szószólóját kiszabadítani abból a misztikus-arisztokratikus ködből, amelybe eltüntetni igyekeztek. A példa elég nyomatékos figyelmeztetés lehet számunkra is, ha nem akarhatjuk is Vörösmartyt minden tekintetben Puskinhoz, a nagy realistához mérni.

Legnagyobb költőink közül Vörösmarty az, akinek alakját és mondani valóját az ellenforradalom és a burzsoá dekadencia kritikája a legnagyobb mértékben és legnagyobb sikerrel igyekezett meghamisítani, a maga képére

formálni. Abban a törekvésében, hogy klasszikusainkat elszakítsa a magyar nép felszabadító harcainak hagyományaitól, hogy a maga elefántesonttornyos, népellenes, individualista, irracionalista esztétikája igazolójának tüntesse fel őket, Petőfi nyílt és következetes forradalmiságában, élete és halála tanúságában elháríthatatlan akadályokba ütközött, hiába próbálta éppen forradalmiságának jelentőségét kisebbiteni. Aranynál, akinek pályája átfogja a forradalom és ellenforradalom, az önkényuralom és a kiegyezés korszakait, már valamivel több sikerrel próbálkoztak: öregkori lírájában a dekadencia ösét próbálták fölfedezni s háttérbe szorították éles társadalom-kritikáját, szabadságharcos költészetét, a zsarnokság ellen tiltakozó líráját és balladáit. De népiességét és Petőfivel való barátságát mégsem lehetett egészen eltagadni. Vörösmarty költészete azonban szabad vadászterületnek látszott éppen a magyar reformmozgalom és a 48-as forradalom sajátos ellenmondásaiban gyökerező, azokat tükröző ellenmondásai folytán. Ezekkel együtt nemcsak megértenünk kell, nemcsak saját korában való jelentőségét kell felismernünk, hanem ki kell emelnünk azokat a vonásait, amelyek által a mának is szól mondanivalója, mindazt, ami műveinek jelentékeny részét fegyverünkkel teheti a szocialista jövő építésében, a reakció, az imperializmus, a kizsákmányolás, népelnyomás, a háborús uszítás elleni harcban. Meg kell tisztítanunk mindattól a hamisítástól, amellyel az egyoldalú nemesi értelmezés maradisága, a kiegyezési korszak megalkuvó opportunistusa, a burzsoá dekadencia individualizmus és kozmopolitizmus, a fasizmus ámitó, embertelen nacionalizmus beszennyezte. Tennünk kell ezt anélkül, hogy elhallgatnánk azt, amibe minden nagysága, minden a jövőt építő progresszivitása, élenjáró eszmeisége ellenére még a multhoz, a hanyatló feudalizmushoz volt kötve.

1.

Vörösmarty az új n. reformkorszak legnagyobb, a korszak egész problematikáját, egész haladását legteljesebben visszatükröző s témában, hangban, művészi eszközökben páratlan gazdagságú költője. Amint magában az egész korszakban hiba volna azt látni lényegesnek, hogy az utána következő forradalommal szemben reformista volt, éppúgy hiba volna Vörösmartyt abban a negatív értelemben liberálisnak tekinteni, amit liberalizmus és forradalmi demokrácia szétválása, szembekerülése idejétől kezdve a liberalizmus jelent.

E korszak reformmozgalma nemcsak azért akart a nép sorsán könnyíteni, hogy ezzel az uralkodóosztályt megsemmisítő népi forradalmat elkerülje — bár ez is kétségkívül fontos mozzanatja — hanem azért is, hogy a népet a nemzeti függetlenség ügye mellé állítsa, hogy a tömegek erejére támaszkodhasson, ha eljön a gyarmatosító idegen hatalommal való leszámolás ideje. Forradalom vágya, várása és a forradalomtól való félelem ugyanazon az uralkodó-

osztályon belül együtt van, és ez a sajátos ellentmondás főoka a középnemesség vezette szabadságmozgalmak kudarcának is.

Vörösmarty ennek az *egész* mozgalomnak költője, a nemesi reformtörékvések balszárnyán halad, s költészete erről az álláspontonról tükrözi vissza a mozgalmat, minden magyar írónál teljesebben, minden fázisában. Kölcsey az egyetlen előde ebben Vörösmartynak, ő az első költője ennek a forradalmiságba oltott reformerségnek, s őt az is megkülönbözteti, hogy mindjárt a reformkorszak kezdetén a politikai cselekvésben is részt kér, nemcsak legnagyobb *költője* a reformkorszak *kezdetének*, hanem vezető politikusai közé is tartozik néhány éven át. Az is kétségtelen, hogy a nagy francia forradalom «élkítüzesei Kölcseyben elevenebben élnek még és sürgetik a választ» az európai népeket hívó szavára«(Révai). De Kölcsey pályája egy korábbi korszakból nyúlik át a reformkorba, s annak csak első nagy hullámát éri át. Meghal az első igazi reformországgyűlést bezáró újabb abszolutisztikus terrorhullám idején, egy évtizeddel a forradalom előtt, reménytelenül, mielőtt a sok tekintetben az ő példáját követő Kossuth megkezdené a tömegek mozgósítását a polgári átalakulás és a nemzeti függetlenség kivívására. Vörösmarty, akinek születése és neveltetése a legsötétebb reakció idejére esik, éppen a Kölcsey halála körüli években lett igazán a mozgalom költő-agitátora.

A középbirtokos nemesség vezette reformmozgalom nyitánya azoknak a szabadságmozgalmaknak újrakezdése volt, amelyeket a Martinovics-féle szövetkezés megtorlása során nyomtak el, de amelyek a nemességnek a francia forradalomtól való megriadása következtében addigra amúgy is ellanyhultak, gyáva kompromisszumba fulladtak. 1820 körül előbb kezdődik újra a bécsi abszolutizmus ellen való lázongás, és csak azután fordul a figyelem újra a polgári társadalom megteremtésének szükségletei, elsősorban a jobbágyság felszabadítása felé. Függetlenségi mozgalom és polgári átalakulás követelése ettől kezdve összeszövődik s együtt vezet a forradalom és szabadságharc felé, mint ahogy a két törekvés ugyanannak a mindent megbénító nyomorúságos helyzetnek, egyazon elégedetlenségnek folyománya. Rákosi Mátyás mondta 48-as ünnepi beszédében: »Amíg a nemzet nem vívta ki a Habsburgokkal szemben függetlenségét, addig a jobbágy nem lehetett szabad paraszt, a mesterember tovább vergődött a céhrendszer béklyóiban.« A polgári átalakulásnak is legsúlyosabb akadálya a gyarmati elnyomás, és viszont: a függetlenség nem valósulhat meg a népi erők mozgósítása nélkül, ami lehetetlen addig, amíg a jobbágyság az őt közvetlenül kizsákmányoló magyar nemességben látja legfőbb elnyomóit.

A nemesség és az udvar kompromisszuma a XVIII. század végén menekülés volt az arisztokráciát a monarchiával együtt megsemmisüléssel fenyegető nagy francia forradalom követésének rémképe elől, de megszilárdulásában része volt a feudális gazdálkodás válságát ideiglenesen szüneteltető, végleges kiélesedését elodázó háborús konjunktúrának is. Ez a konjunktúra végetért a napoleoni háborúk befejeztével s ugyanakkor felborult a nemesi-udvari

kompromisszum. Az értékesítés válsága kiélezte a feudális gazdálkodás általános válságát, elviselhetetlenül nyomasztóvá tette az életet a birtokos nemesség részére is, és ez nagymértékben hozzájárult a gyarmati helyzet tudatosításához. A középbirtokos nemesi réteg lett a polgári társadalom megteremtésére törekvő mozgalmak legfőbb szervezője, ennek köréből kerültek ki a politikai vezetők s a polgári forradalom eszméinek újabb hirdetői is mindaddig, amíg Petőfivel és társaival az új plebejus értelmiség, a magyar raznocsinyecek nem veszik át s következetesebben forradalmi demokratikus irányban tovább nem viszik a polgári forradalom ideológiai előkészítését. Amint Révai elvtárs ismételten hangoztatta, március tizenötödike, bármilyen nagy ujság hozzá képest, a nagy magyar reformkorból nőtt. Petőfi is elképzelhetetlen Vörösmarty nélkül, bármennyire más, bármennyire forradalmian új az ő plebejus népiessége, forradalmi demokratizmusa hozzá képest.

A szentszövetségre támaszkodó önkényuralomnak a századforduló kompromisszumának látszat-alkotmányosságát is felrúgó erőszakosságai szükségképpen magára a gyarmatosító abszolútizmusra terelték először a bajok okait keresők figyelmét. Ezért váltak a megyék 1823-ban tetőződő ellenállási mozgalmi a reformmozgalomnak is nyitányává. Ez a mozgalom érleli Vörösmartyt a nemzet költőjévé. 1822 novemberétől 1823 augusztusáig Tolna vármegye alispánjának patvaristája, s ebben a minőségben válik a szegény gazdatiszt, majd bérlő árvája igazán a megyei ellenállási mozgalom részesévé. Sok jele van annak, hogy ebben a csaknem forradalmivá váló mozgalomban, amelynek az abszolútizmus egy ponton való meghátrálása, az országgyűlés összehívása vetett véget, lett Vörösmarty egy időre a köznemesség költőjévé, vele ebben a mozgalomban való összeforrása lett az oka annak, hogy teljesen elszakadni tőle, szembefordulni vele később sem tudott, bármily élesen bírálta is hibáit, bármily erélyesen igyekezett is kiváltságairól való lemondásra, az elnyomott tömegek felszabadítására bírni.

Ott Görbön, az alispán házában, a megyei ellenállás hangulatában kezdte írni Vörösmarty a *Zalán futását*. Ezt a költeményt is hiba volna a jelen feladatai elől menekülő multbanzés megnyilvánulásának tekinteni. A nemzeti mult hőseinek kultusza már itt a jövő harcaira is erőt akar adni. Vörösmartynak a nemesi mozgalmak hangulatát tükröző korai költészete a hősiesség példaképeivel s a szabadság kultuszával vissza is hatott a mozgalom alakulására, további erősítője lett annak a nemzeti megújulásnak, amely végleg fel akarta számolni az ellenforradalmi kompromisszum bénító, teszesztő hatását. Vörösmarty korai költészetében sorra visszhangra találtak azok a külföldi szabadságmozgalmak, amelyek repesztgetni kezdték a szentszövetség reakciós rendszerét — mindannyiszor szoros kapcsolatban a magyar nemzet rokon helyzetére s egyszersmind szégyenletes tétlenségére, elkorcsosulására való utalással. Ezeknek az utalásoknak a hangulata egészen más, mint Berzsenyinél, ennek fatalizmusával szemben sokkal lázongóbb, követelőbb. Korai verseiben újra meg újra

megszólal a zsarnokság elleni tiltakozás. Egyik görbői versében egyenesen a magát szentnek ítélő hármás erőszakot, a »szentszövetséget« nevez meg a bajok okául, s végül forradalommal fenyegeti a zsarnokokat :

Mit forralt titkos kebelén a hármás erőszak,
Mely szentségtelenül szentnek itéli magát,
Mit forralt vesztetre, magyar, most látod . . .

De te, szabadságunk elpusztítója, ne örvendj,
Sírunkon nem fog fényleni büszke neved.
Mely még most nyugszik, fölkel a bátor oroszlán,
Szíveitek fognak vérzeni körme között.
Jaj néktek, ha kivész! elhúz sírjába magával ;
Jaj, ha megél, iszonyú mérge pokolra taszít.

Rákóczi példája is már ekkor sokat foglalkoztatja — képe is ott függött szobájában —, egyik korai versében a felkelés megindítása előtt Lengyelországban bújdosó Rákóczi alakját idézi (*Rákóczi Bercsényinél Lengyelországban*), ami különösen jellemző arra, hogy saját korát ilyen felkelés előtti szorultság idejének érzi. Két-három évvel később írja *Mikes búja* c. versét, amely azt is panaszolja, hogy még Rákóczi *nevét* is tilos említeni hazájában : a költemény nem is nevezi meg, de így sem láthatott akkor napvilágot, hanem csak mint »Egy öreg rabszolga keserve Pompejus sírjánál.« Ez az egy példa is jellemző az önkényuralom cenzori módszereire s ezeknek ismeretében még nagyobbra kell értékelnünk annak a néhány, sokszor eldugott vagy burkolt, a reakciós irodalomtörténettől rendszeresen agyonhallgatott nyilatkozatnak súlyát, amelyet Vörösmarty a cenzori ellenőrzéssel számolva nyilvánosság elé bocsátott munkáiban tett. Fontos tanuság mindez arról a hangulatról és politikai gondolkodásról, amelyben munkáinak egész sora, köztük legnagyobb epikus művei fogantak. A szabadság vágya és a zsarnokság gyűlölete vezet nemcsak néhány lírai megnyilatkozásában, hanem eposzai és drámái s egy sor kisebb balladás és elbeszélő verse történeti és mondai tárgyának választásában is.

A *Zalán futását* a dekadens kritika valami örökölt kötelesség folytán vállalt feladat kényszeredett teljesítésének tüntette fel : szerintük nem volt még olyan magyar eposz, amilyen a rómaiak Aeneise, a költők évtizedek óta próbálkoztak a magyar honfoglalás megéneklésével, de sikertelenül, most Vörösmarty is megpróbálkozott vele. Hasonlóan magyarázza Babits Vörösmarty történeti drámáit is : »íme, az ifjú talál egy kort a magyar történelemben amely hasonlatos a Shakespeare históriáiban rajzolt világhoz és drámát ír róla.« Mi ezzel szemben az igazság?

Már a nehéz és elég kusza szerkezetű eposz elolvasása mindenkit meggyőzhet arról, mennyire hamis, vagy milyen kis részben igaz ez a magyarázat.

Vörösmartyt nem az elődeitől felvetett feladat vonzza, ő valóban a »tehetetlen kort« akarja hősi példákkal tettekre hevíteni, amint a stílusában tudatosan Ossiánt követő, de a költemény ihlető hangulatát s leglényegesebb mondani-valóját összesűrítő előhangban mondja. Méginkább félreérthetetlen formában rejti oda ezt a mondanivalóját a Zalánt segítő görög hadak bemutatásakor. A perzsaverő görögség hanyatlásáról beszél s hozzáfűzi az utalást saját kora hősi görög szabadságharcára, hogy vele kapcsolatban említse a honfoglaló magyarok utódainak tehetetlen vergődését. A görög példával céloz a ki nem mondott jobb jövő lehetőségére is :

Romlatlan vala nemzetem is, szilaj ép erejében
Fél Európának hajdan megrázta határit ;
Szűkre szorult most és kevesét sem bírva hanyatlik.
Mely nép gyávultan, noha cifrán s ékesen áll ki
A rohanó magyarok seregére, veszélybe hanyatlik
És a büszke görög nevet is rabbá teszi egykor.
Majd ismét föllázad erős lelkében az ősi
Hitnek egekbe hívó szikrája : csatákra keményül,
S hősi fejét ezerek testhalma közül üti fényre
Véresen és szabadon.

Az eljövendő magyar szabadságharc nyíltan ki nem mondott reménye bújjik meg így egész korai epikus költészete mögött. A mult diadalmas harcaival, a honfoglalással, László cserhalmi diadalával s a törökellenes honvédő harcokból is a legdiadalmasabbal, azzal, amely nem vértanuságot, hanem szabadulást eredményezett, Eger hősi védelmével akar lelkesíteni. Bornemissza Gergely szavai szólnak az ő kora magyarjainak is :

Mért lakozunk mink itt? haj! mért hoztak ki apáink
A főenyországból? ott elnyomorodva ha fává,
Ha darabos kővé változtunk volna, örökké
Rejtve valánk : most ennyi világ nem nézne szemünkbe,
Nem látná, hogyan elmaradunk a többi nemektől,
A nemes országot mint hagyjuk lenni vadonná,
E gyönyörök kertét ínségnek puszta helyévé.
Vagy most is mire gyűltünk itt? El hagyjuk apadni
Gazdag arany folyamát a megtérhetlen időnek,
S végzésünk nincsen ; de nehéz vádakra fakadván
Multakról perelünk, nem ügyekszünk óni jövőndőt.

Itt, két évvel a *Zalán futása* megjelenése után (1827) már nemcsak a gyávaság, a renyhesség, az élvezethajhászás, elpuhultság panaszlására terjed ki az önkritika ;

az ország gazdasági elmaradását, gazdasági hanyatlását is szemére veti a XVI. század magyarjának ajkán az uralkodóosztálynak, s azt, hogy csak a multtal törődik, nem építi a jövőt. Az a két év, amely a *Zalán futása* megjelenése és az *Eger* írása közt eltelt, a reformországgyűlések sorát megnyitó, de magában még reformellenes, multakról perelő 1825/27. évi országgyűlés ideje, amely a legjobb hazafiak keserűségére újabb kompromisszummal végződött. Hogy az idézett sorok ezt a csalódást is kifejezik, hogy általában mily erősen foglalkoztatta Vörösmartyt az országgyűlés eredménytelensége, arra különösen jellemző *A bujdosók*. Vörösmartynek ez a legjobb történelmi drámája mindmáig nem került színpadra. Pedig, ha vannak is hibái, ha túl van is terhelve epizódokkal, szónokias és lírai részletekkel, ez a dráma a magyar történelmi drámaírás legjobb alkotásai közé tartozik, és éppen forradalmi mondanivalója miatt nem kerülhetett színpadra. A forradalmi hazafiság példája Kontnak a halál küszöbén a tömlőben tanúsított rendíthetetlen hősiessége, Lacfi lázongó zsarnokgyűlölete. A forradalom hangja szólal meg Kont ajkán, mikor a tanácskozások hasztalanságáról akarja meggyőzni István vajdát. Ez a jelenet úgy látszik, csak az 1828-ban, befejezett átdolgozáskor készült. Kont szavaiban Vörösmarty mintha a korabeli megyei urak országgyűlés vagy forradalom esélyeit latolgató tanácskozásait ábrázolná :

Gyűlésben bízol? hát felejtéd-e,
 Amit beszéltünk, még nem oly igen rég,
 Hogy a gyűlés már többé nem gyűlés,
 Hogy amit végez, végbe nem megyen,
 S csak kard az, ami dolgunkon segít?
 Nem azt vitattad szinte esküvel,
 S ha szükség volna, kész még arra is,
 Hogy aki lát méltatlan üldözést,
 Indítson ellent, ölje a dulókat,
 Hogy végre is kifogyjon, aki bánt,
 S valahára békét lásson e haza?

Lacfi, mikor a zsarnok királyt a megalkuvók fogságba vetéssel mentik meg a nép méltó haragjától, eltöri kardját :

Ha most nem öltél, kard, ne ölj soha,
 Én nem visellek, hitvány sárdarab!

A következő forradalmárnak ezekben a szavaiban hangzik ki a dráma, éreztetve a költő zsarnokgyűlöletét, elégedetlenségét a felkelés történelmi alakulásával.

Vörösmarty költészetének ez a szakasza megszólaltatja a tiltakozást minden zsarnokságellen, az idegen elnyomás ellen, Ausztria ellen, a Szentszövetség

ség ellen, a török rabszolga-rendszer ellen, később, a lengyel szabadságharc vérbefojtása után, amelyről több költeménye szól, a cárizmus, »észak rémes árnyai« ellen is, és kifejezi együttérzését minden szabadságért küzdő néppel, különösen a görög és lengyel szabadságharcossal. Mindezek emlegetését az abszolutizmus egyformán tiltotta, mert bármennyire a kereszténység védőbástyájának szerette magát nevezni, most veszélyt látott a balkáni népek törökellenes szabadságharcában is, mert a haladás tényét, a fennálló helyzet megváltoztatását látta bennük, s ő maradást, változatlanságot akart mindenáron, minden változásban veszedelmet látott a maga számára is.

2.

A nemzeti függetlenségért harcoló s így haladó költészet volt tehát Vörösmarty korai költészete is, és közvetve a népet is szolgálta. A kibontakozó új nemzeti szabadságmozgalom egy fázisát tükrözi ellenzéki álláspont-ról, a nemzet legjobb törekvéseit, a szabadságvágyat, a zsarnokság gyűlöletét szólaltatja meg s a gyarmatosító önkényuralom ellenében a hősiesség, az önfeláldozó hazafiság és a forradalmi helytállás példáival erősíti a nemzeti ellenállást. De ugyanakkor erre a költészetre is jellemző, mint az egész mozgalomnak erre a szakaszára, amit Lenin a dekabristákról s az orosz felszabadító mozgalom egész első, nemesi szakaszáról megállapít, hogy »nagyon, de nagyon távol állt a néptől.«

Vörösmarty a »hajdani nemesség« dicsőségével eltelve szólalt meg. (Egyik első versének is ez a címe: *A hajdani nemesség emléke.*) Berzsenyi ódaköltészetének hagyománya, a szegény nemesi feltörekvő sóvárgása, helyzete a Perczel család körében, szerelme Perczel Etelka iránt, részvétele a megyei jogászetben s mint mindennél fontosabb tapasztó erő, a megyei ellenállás, melyet éppen tetőpontján élt át az alispáni kúrián, az osztrák és nemzetközi önkényuralom, az abszolút kormányrendszer és az idegen elnyomás ellen feszítette minden harcoss szabadságvágyát. Minél szenvedélyesebben áll ezek mellé a törekvések mellé, annál szorosabbá vált kapcsolata a megyei birtokos nemességgel, amelynek körében, mint nemeslevéllel rendelkező jogász-ifjú, megtalálhatta helyét. Az a nemzeti küzdelem, amelynek levegőjében első nagy alkotása megszületett, hosszú időre meghatározta Vörösmarty fejlődését, s innen érthető, hogy mindvégig épügy ragaszkodott a birtokos köznemesség nemzeti hivatásának hitéhez, mint Kölcsey és Kossuth, hogy a paraszti tömegek erőszakos hatalomrajutásának gondolata nyugtalanította akkor is, amikor látta, hogy a polgári átalakulás, a feudális bilincsek széttörése a nemzet, az ország szabadságának, megmaradásának is feltétele. Vörösmarty költészete ebben is tükrözi a magyar polgári átalakulás sajátos ellentmondásainak, annak, hogy a kapitalizálódás szűk-ségével együttjáró nemzeti törekvések főképviseelője a középbirtokos nemesség volt. Vörösmartynál is újra meg újra visszatér a parasztlázadástól való féle-

lem: foglalkoztatja már akkor, mikor a *Zalán futásában* bemutatja a »föld-népének« bodroghközi lázadását, de ott van még akkor is, amikor a jobbágy-felszabadítás mellett agitál. A reform sürgetése s a felszabadító harc várása újra meg újra együtt jár a parasztlázadástól való félelemmel:

A költő hadd álmodozzék,
A kovács a vasat verje,
Minden ember, amihez tud,
Ahhoz lásson télen-nyáron,
S a paraszt borbély helyében
Úr-szakállat ne kaszáljon.
És hogy aztán
Majd ha ember kell a gátra,
Aki hitvány,
Félre tőlünk, menjen hátra.

(Mit csinálunk?)

Ezért is van rá először olyan megdöbbenő hatása a lengyel szabadságharcot megbénító, a reakciós bécsi abszolutizmust segítő parasztlázadás hírének (1846), amely a magyar nemesi reformmozgalom utolsó nekilendülésének is döntő mozgatója.

Ismeretes, hogy a megyei ellenállás nyomására összehívott 1825. évi országgyűlés hangulata mennyire népellenes volt még, mennyire távolállott annak baloldala is a néptől, mennyire csak a nemesi »alkotmány« — a nemesi kiváltságok — sérelmeivel akart foglalkozni. Vörösmarty korai költészete, a nép ábrázolása szempontjából is, a nemesi ellenzéki mozgalom tükre. *Zalánban* a »földnép« kizárólag a nemesség őseinek tekintett honfoglalóktól leigázott szláv lakosság, amelynek lázadását a parasztlázadástól rettegő nemesség szemével látja és ellenségesen ábrázolja. Még az 1830-ban megjelent *A rom* is a patriarchális idill földesurának életét mutatja be a legboldogabb álmot teljesülésének. A dolgozó nép sem eposzaiban, sem korai drámáiban nem kap lényeges szerepet.

De már kevéssel az 1825/27. évi országgyűlés befejezése és Vörösmartynak a tolnamegyei nemesség életétől való elszakadása után lényeges változás figyelhető meg költészetében. Mintha a sérelmek formális orvoslására lecsillapodó ellenállási mozgalommal elvesztette volna Vörösmarty korai költészetének éltető levegőjét. Egy időre bizonytalanabbá válik a közösségi, nemzeti törekvések megszólaltatásában. Elhagyja az ősi dicsőség magasztalását, de ezzel együtt az új szabadságharcra való bátorítást is. Utolsó eposzában, *A két szomszédvárban* a feudalizmus nem dicsőségével, hanem borzalmaival jelenik meg, épúgy, mint utóbb a *Vérnászban*. Nincs többé szó nemzeti hivatásáról, annál inkább arról, hogy az ország erejének megbénítója, testvérharc, gyilkosságok, erkölcsi

nyomorúság talaja. Vérbosszú, családi tragédiák, kegyetlenségek lépnek a hősi harcok helyébe, itt is, a törökvilág ábrázolásában is (*Marót bán*). Az eposzhoz nem tér vissza többé, a történelmi drámához is csak 1844-ben, a *Czillei és a Hunyadiakkal*, amely már a parasztság szerepét is feltünteti a honvédő harcokban.

Egyideig csak az egyéni élet problémái, szerelmi és családi bonyodalmak foglalkoztatják, sokszor valami határozatlan multba, időtlen, gyakran fantasztikus-tündéres világba menekül, amely be-betört már korábbi alkotásainak élet-ábrázolásába is.

De ugyanakkor, amikor az addigi, a nemesi ideológia értelmében vett nemzeti témáktól elfordul, bevonul érdeklődése körébe a nép, a dolgozó, éhező paraszt. Ha többnyire még kissé felülről, szinte elnéző humorral is, de mély együttérzéssel, érdeklődő szeretettel ábrázolja a nép szenvedéseit, elmaradottságát, vágyait, apró örömeit, szokásait. Fejlődése e szakaszának legjellemzőbb alkotásai *A rom* c. hexameteres rege, a *Csongor és Tünde*, két prózai »rege« (*A holdvilágos éj*, *A kecskebőr*), a népdalok, népi és régi énekek tárgyát feldolgozó balladák, költői elbeszélések és életképek.

A rom a nép kizsákmányolását is panaszolja már, de elsősorban a gyakorlati helyzetet emeli ki:

Egy népet lele, mely gyéren vala s lelketörötten
 Ősei honjában, melyet megronta örökre
 Harc és visszavonás. Termékeny ugarban ekéjét
 Hasztalanul vezeté, nem örült munkája díjának,
 Átok volt az egész földön. Másnak vete a kéz
 S másnak gyűjte képét. A tőt más mosta veríték
 Csöppjeivel, más itta borát nyugalma helyében.
 Még az erős folyam is, mely gáttalan úton aláfoly
 S önként ontja szabad vizeit, idegennek adózott ;
 Dús aranyaknáját idegennek nyitta meg a bérc —
 Ily népet látott, a pártus népnek utóját
 Láтта, de rajtok perzsa királyt és perzsa hatalmat . . .

Abban a reménytelenségben, amelyben a pártus nép szabadságharcban való megsemmisülését bemutató költemény kihangzik, megszólal az aggodalom, amely épúgy mint Kölcseynél, nála is időnként a »nemzethalál« látomását idézi fel, éppen a nemesi szabadságmozgalmaknak a népi tömegektől való idegensége miatt (*A zivatar*, *Szózat*). Mintha ilyen átmeneti megriadás is közrejátszana a nemzeti-történelmi témáktól való elszakadásában. *A rom* a három kívánság közsimert mesemotívumát mélyíti el azzal, hogy a magánélet boldogsága, a magános pásztor, a patriarchális földesúr és a boldog családapa élete után a hős negyedik álomul a szabadságharcot kívánja.

Itt a szerelmi boldogság olyanféle módon van szembeállítva a magánélet körén túlmenő elérhetetlen vágyakkal, mint a csaknem ugyanabban az időben írt *Csongor és Tünde*-ben, amely ennek az átmeneti korszaknak legnagyobb, legegységesebb, jeleneteinek, alakjainak gazdagságával, nyelvének szépségével egyaránt kimagasló alkotása. De a *Csongor és Tünde* mégsem tekinthető Vörösmarty fejlődése tetőpontjának, tündérvilága népi forrásai ellenére nem egyértelműen progresszív mondanivaló kifejezése, hanem válságnak, tájékozódási zavarnak is megnyilatkozása, mielőtt a reformmozgalom igazán kibontakoznék s ő megtalálná helyét a mozgalom balszélén, Kossuth mellett.

Az egész mesedramára jellemző valami sajátos birkózás fantasztikum és valóság közt. A *Csongor és Tünde* tagadhatatlanul menekülés a valóságtól, menekülés minden az egyéni boldogságon túlmenő emberi cél elől, menekülés valami irreális, földöntúli, tündéries szépségbe, szerelembe. A nemtők éneke (*»nébren maga van csak az egy szerelem . . .«*) nemcsak Csongor és Tünde nászáról szól, hanem az egész világról, amelyben semmi másnak nincs értelme és érvénye. Hogy Vörösmarty akkor csakugyan ezt akarta mondani, azt világosan mutatja az ezen túlmenő emberi törekvések — hatalom-, kincs- és tudásvágy — kudarca, az, ahogy Csongor vágyainak beteljesülése közvetlenül ezekre és az Éj monológjára következik. Ezen nem változtat az, hogy mindezek egyéni törekvések, a nagyravágyás különböző változatai: éppen az is jellemző, hogy itt nemzeti, vagy bármily emberi közösségért való küzdelem szóba sem kerül.

Ugyancsak a magánélet boldogságának, a perc gyönyörűségének kiélvezésére int az Éj monológja is, amely minden emberi törekvés hiúságára, a múlandóságra mutat rá — szinte fonákjaként a pápi bölcseségnek, amely ugyanilyen érvekkel a földi jókról való lemondást hirdeti. Hasonló ellentmondás van a *Csongor és Tünde* egész meséjében. Menekülés a valóságtól tündéri szerelembe, szépségbe: ezt képviseli a sehol a földön kielégülni nem tudó Csongor; a tündéri boldogságot mégsem a túlvilágon éri el, ahová a hármas út vezet, nem Tündérorszámban, ahol a dráma anyagát adó széphistória s egész népköltészeti és világirodalmi rokonsága megadja a kitartó szerelem jutalmát, hanem a földön: ide kell visszatérnie Csongornak s ide kell ismét és végérvényesen leszállnia Tündének. Hogy ez a változtatás nem valami jelentéktelen apróság, hanem valóban tudatos megtagadása minden transcendentális, földöntúli világra hagyatkozó világnézetnek, hogy itt valóban a realitás győz a fantasztikumnak tarka és mozgalmas világán, amelyben inkább a gonosz Mirigy varázslata szabja meg a dolgok visszás rendjét, mint a tündérek hierarchiája, arra jellemző a *Csongor és Tünde* mellé adott paraszt-házaspár szerepe. Ezek is, különösen a férfi, felülről, úri szemmel nézett, kicsit még lenézett parasztok, mint a Vörösmartytól kedvelt spanyol drámáké, az ő szembeállításuk gazdáikkal mégis kritikája is ezek irreális, légiés, fantasztikus lényének és világának, s kicsit mintha kritikája volna Vörösmarty saját képzeletvilágának, rajta időnként elhatalmasodó romantikus ábrándjainak is. Vágyaik gazdáiké-

hoz képest nagyon is vaskosak, költőietlenek, de gazdáik szinte mozdulni sem tudnak nélkülük. Ilmának jut eszébe, hogy nyomot hagyjanak, Balga az, aki nyomukat megtalálja, persze, mert az ő szeme a földön jár. Megszokta ezt az életben, megszokta nehéz munkájában a mezőn, amely végül már oly reménytelenül nehéz volt, hogy vissza sem akar térni hozzá.

Fantasztikum és realitás viszonya más szempontból érdekes és tanulmányos a mesenovellákban, melyeknek szinte alaptémája a paraszti éhezés. Éppen ez az, ami a realizmus és fantasztikum határát elmosza: az éhezés realista ábrázolása csap át a fantasztikumba, mese vagy álom alakjában. Az elsőben az éhezőt tót paraszt-diákok őseik éhezésével kapcsolatos csali-mesékkal kacagtatják egymást ájulásba s éhségük varázsol eljüket csodás-rémes álmokat, míg az álmukban elfogyasztottnak hitt kakas fel nem ébreszti őket.

Azok a népi alakok, akiket Vörösmarty mindezekben a műveiben ábrázol, régi ismerősei voltak, a dalok, melyekkel versenyezni próbál, a mesék, melyeket új életre kelt, régi emlékei, még abból az időből, mikor anyja mesélt és dalolt neki, mikor az aratók és pásztorok szavait figyelte a Nádasdy-birtokon, ahol apja gazdatiszt volt. Nagyon jellemző ebből a szempontból *A holdvilágos éj* első diákjának meséje a maga ősapjáról, aki oda Fejér megyébe járt le aratni s aki lázongott az ellen, hogy az arató munkája eredményének csak egy kis részét kapja meg. Itt sem áll egészen a nép oldalán. Jellemző, mikép bonyolítja az osztályharc e megnyilatkozását a nemzeti kérdéssel, mintegy a honfoglalás jogán igazolva még mindig a nemesség előjogait, — de maga az a tény, hogy költői világában megjelent a dolgozó nép, erényeivel és hibáival, nyomorával és igényeivel, jellemző a fordulat kezdetére, amely rövidesen a nép alapvető problémái megoldásának követeléséhez vezet, amely az ő szemében is a nemzeti élet döntő kérdésévé emeli a termelési viszonyoknak a jobbágyok és zsellérek javára való megváltoztatását.

Vörösmarty népiessége nem a Petőfi utolsó éveinek öntudatos, harcoss plebejus népiessége, de ennek is egyik legfontosabb irodalmi előzménye. A nép fiainak és leányainak természetes beszéde, kötekedése, a tökéletlenségnek is a nép szemével, a nép humorával való szemlélete — mindebben Csokonai néhány kivételes dala óta Vörösmarty alkotta a legtökéletesebbet. Ha soha szót nem emelt volna a nép jogaiért, soha nem ostromozta volna a népnýúzó földesurakat s az egész feudális rendszert, az ingyenmunka, a legszegényebbek kizárólagos teherviselése rendszerét, ezek a költeményei akkor is tanuskodnának róla, hogy Vörösmarty a 20-as évek végétől kezdve nemcsak a nemesség költője, nem a feudális múlté, hogy érdeklődése a dolgozó nép felé fordult, s ez az érdeklődés nem valami romantikus etnografikus érdeklődés, hanem az összetartozás tudata is egyre jobban kifejezésre jut benne. Még nem harcol a népért, de már szeretettel figyeli: új, a korábbinál sokkal gazdagabb költői világának elmaradhatatlan tényezője. Az ezzel bekövetkező fordulat Vörösmarty egész költészetére, minden témájára, formáira, stílusára is kiterjed. Korai szerelmi költészeté-

nek szentimentalizmusa, borongása, arisztokratikus fellengése azzal is kapcsolatos, hogy a számára társadalmi okokból elérhetetlen ideál, Perczel Etelke iránt való reménytelen sóvárgást fejezi ki. Népdal-tanulmányain, a nép fiait és leányait megszólaltató komoly és pajkos szerelmi dalain, asszonycsúfolóin át jut el majd azoknak a verseknek nyugtalan, kételkedő, de természetes emberi hangjához, amelyeket feleségéhez, Csajághy Laurához ír. Egész költészetének nyelve átalakul, természetesebbé válik, s azontúl sokkal ritkábban tűnnek fel a mesterkéltség túlzó jelzők, szokatlan tömör összetételek és irreális képek, amelyeket stílusa legfőbb jellemző vonásainak szoktak feltüntetni.

3.

Mikor Vörösmarty hazafias költészete újra megszólal, már a haza szabadságának megvédését vagy visszaszerzését sem látja lehetségesnek a nép felemelése, a jobbagység felszabadítása nélkül, s az ország nyomorúságáért az idegen elnyomáson kívül a nemességnek nemcsak elpuhultságát, hanem népelnyomó osztályuralmát is okolja.

Gyulai Pálnak sok szempontból kitűnő Vörösmarty-életrajza azt a különös állítást tartalmazza, hogy »Vörösmarty munkáinak első gyűjteménye, amely ifjúkori kísérleteit és külön kiadásban megjelent drámáit kivéve minden magába foglal, amit 1832 végéig írt, költői pályájának első felét teszi ugyan, de mégis majd mindent magában foglal, ami költészetének lényege és hatásában korszakos.« (Kiemelve tőlem. W. J.) Ebben a különös állításban az a köznemesi szemlélet nyilvánul meg, amely az Eötvöstől és Petőfitől, de mint látni fogjuk, Vörösmartytól is élesen megbírált táblabíróvilágot is rehabilitálni igyekezett. Számára Vörösmartyban az a lényeges, ami megelőzi a feudalizmussal való tudatos szembefordulását, a polgári Magyarországért való harcos kiállását. A későbbi Vörösmarty elemzése Gyulai könyvében aránytalanul gyenge, elnagyolt, s ez is megkönnyítette a dekadens értékelés teljes érvényesülését.

Éppen 1832 után következik be Vörösmarty gondolkodásának felszabadulása a nemesi szemlélet bilincseiből, csatlakozása a polgári haladás újonnan szerveződő táborához. A nemzeti élet problémáiban való újabb határozott állásfoglalása akkor történik meg véglegesen, mikor az 1832/36-i országgyűlés végén a bécsi kormány, az ott megmutatkozott ellenzéki követelésekre válaszul, az abszolutisztikus terror eszközeivel próbálta ismét megfélemlíteni a magyarságot, elaltatni az ellenzéki mozgalmakat, hozzájárulni az európai szabadságharcok, az újabb parasztlázadások, az 1830-i francia forradalom, s a munkásmozgalom kezdetei folytán megingott szentszövetségi rendszer megszilárdításához. Wesselényi pörbefogása, Kossuth s az országgyűlési ifjak bebörtönözése Vörösmartyban is az ellenállást, a szabadságvágyat, a harcos hazaszeretetet ébreszti új erőre.

Ennek a fordulatnak megnyilatkozása a *Szózat*. E nagyszerű költemény lényege a tántoríthatatlan hazaszeretet, a hazához fóban-rosszban s a hatalom minden erőszakával és csábításával szemben rendíthetetlen ragaszkodás hirdetése. Akkor szólalt meg ez az ünnepélyes, de cifraság nélküli, végtelenül nyugodt és szilárd hang, mikor az erőszak és csábítás sikerének, a mozgalom újabb ellanyhulásának, újabb szégyenletes kompromisszumnak veszélyét érezte a költő. A haza földjét megszentelő harcok, amelyek hűségre, ha kell, új véráldozatra köteleznek s amelyek új harcaiban az egész emberiség, minden szabadságszerető nép részvételére és támogatására érdemessé teszik a nemzetet: a honfoglalás, a török elleni honvédő harcok és a szabadságért vívott nagy küzdelmek. Ebben az összefüggésben a »nemzethalál« látomása is új értelmet és fényt kap, maga is tiltakozás az elsorvadás lehetősége ellen, amelytől a költő pályája kezdetén, a »tehetetlen korban« félt. Itt már a »győzelem vagy halál«, a végigvívott harc elszánását hirdeti. Ezért sem nyugodhatott bele a költő a meggyőződése szerint árulás miatt elbukott, végig nem küzdött szabadságharc után abba, hogy az ő jóslata teljesedett nemzetén. Különben Vörösmarty rémlátásaira is vonatkozik az, amit Révai Kölcsey pesszimizmusáról mond: »Nem a passzív szemlélődés, az embergyűlölet, az emberiség ügyéből való kiábrándultság pesszimizmusa ez, hanem azé a harcosé, aki nem bízik benne, hogy fegyvertársai vele együtt menetelnek az emberi haladás nagy céljai felé.« Attól kezdve, hogy a haladás táborához csatlakozott, Vörösmartynál is csak ebben az értelemben beszélhetünk időnként jelentkező pesszimista hangulatokról és rémképekről.

A *Szózat*, bár kifejezi a szabadságharc hősi elszánása mellett a tömeg-erőkre nem támaszkodó mozgalom gyöngeségét is, nagyszerű költői nyitánya volt mégis a reformmozgalmak kevéssel utóbb Kossuth vezetésével induló új szakaszának. Ennek a szakasznak Vörösmarty a legfőbb költőagitátora mindaddig, amíg Petőfi politikai költészete meg nem szólal. Ismét tudatossá vált benne az abszolutizmus erőszakosságával szemben egy új szabadságharc eljövetele nének elháríthatatlansága, de most már tudja, hogy ezt a nemesség maga nem vívhatja meg, hogy a nép széles rétegeinek részvételére van szükség, s hogy ez csak a feudalizmus megdöntésével, a jobbágyság felszabadításával és a polgárság szabad fejlődésével biztosítható.

Kevéssel a *Szózat* után, 1837 tavaszán, az első állandó pesti magyar színház, a későbbi Nemzeti Színház megnyitására írta Vörösmarty az *Árpád ébredése* c. prologust. Első nagy műve hőiséhez tért vissza, őt kelti életre s vezeti végig ő, a *Zalán futása* költője, a színház megnyitása napján Pest-Budán. Éles kritikát mond a közelmúlt tespedéséről s a jelen sok bűnéről, a főurak magyartalanságáról, a magyar nyelv ügye és a művészet iránt való érzéketlenségéről. Beszél arról az idegen hatalom, idegen nyelv és szokások előtt való behódolásról, amely bekövetkezett, II. József erőszakos uralmáról, amely felébresztette a nemzetet s nyelve megbecsülésére, művelésére ösztönözte:

S ez élet álom volt, melyben silány
 Rossz nemzedék kérődzék ősei
 Nagy tettein s főéremül bitorlá
 Mások felett, hogy, kiktől származott
 S oly mélyen elfajult, dicsőek voltak!

S ott állt a bálvány, szív- s lélektelen,
 Az ősiségek álorcáiban,
 Nem látva, nem sejtítve a csapást,
 Mely nemzetirtó kézből várt reá.
 S im a hatalmas jött és ráütött :
 Sulyos csapása megrázkódtatá
 A tompa bálványt : az feléledett,
 Érezni kezdé elholt ízeit,
 És fájt az élet a zsibbadt tagoknak
 S a fájdalomban feljajdult a száj,
 Mely annyi évek óta néma volt.

A színház is a nemzetmentő nyelvművelés intézménye s egyszersmind az életnek tükre, »élet-hasonló játék« színhelye, a valóság igazságtevő ábrázolója :

Ez a világ kicsinyben, fejdelem,
 Itt látható meg, amint volt, vagyon ;
 Amint csatában s békén, házi körben
 Vagy közhelyen tréfák és gond között,
 Erényben, bűnben él, hal és mozog.
 Feltűnnek itt a jámbor és csalárd,
 A gyáva s bátor, aljas és nemes,
 Ezer bohónak bős csordáival ;
 Itt újra fellép a holt dalia,
 A rég csatázott harcok hősei,
 Bölesek, vezérek és világbirók,
 S kiket tapodnak és kik eltapodnak,
 Gazdag, szegény, a koldus és király,
 Itt újra élnek kínban és gyönyörben,
 De itt igazság ül a trónuson . . .

Az újraéledt nemzet jellemzésében ott van az utalás a legjobb hazafiak megújult üldözésére s ezzel annak jelentőségére, hogy a magyar színház megnyitására az abszolutizmus erőszakának újabb előretörése idején került sor :

Köztünk is fennvan még Prometheus,
 Kinek szívét az üldöző kajánság
 Kígyói marják, mert szelíd vala
 Embernek nézni embertársait,
 S ő óriási fájdalmában is
 Oly törhetetlen most, mint valaha.

Prometheust azért üldözik, mert Zeus tilalma ellenére, az istenek akaratára ellenére, segített az embereken. Magyar Prometheusnak elsősorban Wesselényit mondja, aki a jobbágyok terheinek enyhítését sürgette, azt hangoztatva, hogyha ezt elmulasztják, elkerülhetetlen egy új parasztháború, amelyet a bécsi kormány a magyar függetlenség teljes megsemmisítésére használna fel.

Az új nemzeti mozgalomnak erre a mozzanatára való utalás Vörösmarty akkori mondanivalójának lényegéhez tartozik. Mint a nemesi osztályérdekek körén túllátó új hazafiság hirdetője lépteti fel a jelenetben a napszámost, aki alig tudja összekeresgélni a megnyitó előadás belépődíját, de a rajta mosolygó úri közönségnek hazafias öntudattal vágja oda, hogy több érdeme van a színház felépítésében, mint nekik: a maga és családja táplálására szükséges keresetről lemondva, kétheti munkával járult hozzá a nemzeti cél megvalósításához:

Hohó! nevettek? csak nevesetek.
 Ti pénzt adátok tán az épülethez;
 De én, amilyen cifrátlan vagyok,
 Ezen kezemmel, mely élelmet ad,
 Két álló hétig hordtam a követ,
 S magam fizettem érte — örömet.
 S nézzétek! a ház szép magasra nőtt.

Vörösmarty ekkor már nemcsak a nemesség költője, hanem a népé is, az egész haladó magyarságé. Annak az új polgári nemzet-eszménynek hirdetője, amely legalább jogilag egyenlőséget akar, amelynek képviselői nem nemesség-ellenesek ugyan, mint majd Petőfiék, de »be akarják fogadni a népet az alkotmány sáncai közé«, »érdek-egyesítést« akarnak a nemzeti függetlenség és felemelkedés biztosítására. Az *Árpád ébredése*-beli napszámos példájához hasonlóan hirdeti *Honszeretet* c. versében is:

S nemcsak dicsőké a haza,
 A munkás pór, szegény,
 Bár észrevétlen, dolgozik
 A hon derületén.

Hirdeti a nép jogát, elítéli a szabadság hagyományos nemesi értelmezését :

Isten segíts, szabadság istene!
Add, hogy megértsük a nagy szózatot,
Adj csüggedetlen szívet is vele,
Hogy túrni tudjuk, mint szent közjogot.

(Himnusz.)

A szabadság közjog, nem a nemesség kiváltsága.

Hol a hű szorgalom
S szent indulat
Emelni s védeni
Országodat,

Helyt adni másnak is
A jog terén
S nem túrni a jogot
Bitor kezén?

A függetlenségnek, az elnyomás elleni harcnak a jogok kiterjesztésével való egybekapcsolása ezentúl nem tűnik el Vörösmarty gondolkodásából. Ettől kezdve a nemességet nemcsak gyávaság, elkorcsosulás miatt ostromozza, hanem maradiság és embertelenség miatt elsősorban.

A reformok sürgetésére, a gazdasági és kulturális elmaradottság s a társadalmi igazságtalanságok hírlátára már korábban is minden alkalmat felhasználta, néha valósággal belecsempészte legkülönfélébb tárgyú és műfajú alkotásaiba. Egyetlen vígjátékában, *A fátyol titkaiban* (1834) Ligeti, a haladó, művelt, hazafias középnemesség képviselője a technika vívmányaiért és Széchenyi-ért lelkesedik : »Ismét új gőzerőmű, hajó és kocsi egyszersmind, mely szárazonvizzen egyaránt sebesen jár. Felséges találmány, mely népet néppel, országot országgal s világrészt világrésszel összeköt, s nekünk rossz utaink, nyomorú lovaink, féktelen, hidatlan Dunánk. Vajha minden ártalmas párát és gőzt, mely nálunk egész vidéket döglettessé, mely sok ember fejét kevélységtől és butaságtól kábatompává tesz, vajha mind e gőzőket ilyféle erőművek hajtására kényszeríthetnők ; akkor — de nem! bocsáss meg, nagy hazafi lélek, ki nap-számosává szegődtél hazádnak, bocsáss meg a megrögzött panaszkodónak! gyors hajóid, mint jobb jövőnek hirdetői, már szegdelik Dunánkat, s a korán elkiáltott hajnal tán már hasadni fog.« A vígjáték komikumának bő forrása Ligetinek azokkal a léha nemesifjakkal való találkozása, akiket nevelt lánya büntetésből sorra megréft s akikkel elhitették, hogy Ligeti 1. a parlagi magaviseletet, 2. a hazafiatlan külföldieskedést, 3. az ósdi, merev, tudákos, maradi magatartást szereti.

Az ipar s a természetátalakító technika (*Vásárhelyi Pál sírkövére*) iránti lelkes érdeklődése verseiben is többször megnyilatkozik. A *Vashámor* a csak használni tudó ekét, a dolgozó paraszt szerszámát szembeállítja a vasipar más termékeivel, a karddal és lánccal, amelyek a zsarnokság eszközei is lehetnek.

A füredi szívhalászat c. novella külföldet járt hőse ezt a bírálatot mondja a feudális Magyarországról: »A legszebb, a legvirítóbb tájakon nagyrészt butaság s henyeség tanyáznak, s a néptelen pusztákon egy-két büszke lak csúfolni látszik inkább, mint ékesíteni a falut, melynek nyomorult viskóitól környezve van . . . Magyarország gyermek, mely megvénült anélkül, hogy szenvedései hidegebbé, tapasztalásai okosabbá s évei tiszteletesebbé bírták volna tenni . . . Egy van, mi megmentheti: levetni balítéletek hieroglifáitól tarka bőrért, s megifjodni, mint a kígyó szokott«.

Kincskeresők c. drámájába (1832) csak a 40-es években történt átdolgozásakor vette bele az úri haramiától kifosztott parasztok jelenetét, valamint a szegénysége miatt elutasított, mindenre elszánt szerelmes, Szilágy szavait Jolánhoz:

Ah, jól tudom, hogy a föld háladatlan:
Nem annak ad termést, ki műveli,
Nem annak ad kincset, ki benne túr,
Nem annak ad nyugtot, ki fáradott.

Ez a teljes együttérzés a kizsákmányolt parasztsággal, a jobbágyrendszer fenntartás nélküli elítélése már az újabb fordulat jele. Ez az új hang az ellenzéki politika új szakaszát is tükrözi, de Vörösmarty költészete maga is nagyhatású propagandaeszköze a polgári reformot s benne a parasztság felszabadítását sürgető ellenzéki politikának.

A nagybirtokos arisztokráciának s az »úri hölgyeknek« a magyarságtól, a magyar nyelv és irodalom ügyétől s a nemzeti szabadságmozgalomtól való idegensége gyakori tárgya Vörösmarty akkori költészetének. (*A magyartalan hölgyhöz, Az elhagyott anya, Az úri hölgyhöz, Három rege.*)

Az ellenzéki mozgalom erősödésével kapcsolatban megindult a pártok határozottabb elkülönülése. Vörösmarty elvileg is állást foglal 1838 elején *A felekezet* c. cikkében a pártalakulásnak a haladás szempontjából való fontossága mellett: »A párt zajog, nyugtalankodik, s dühe csaknem veszéllyel fenyeget, de élet, ifjúság s erő van a pártban; a pártatlanság ellenben tespedés, hanyatlás vagy épen halál jelensége.«

A reformmozgalomhoz való tudatos csatlakozásával egy időre az a fatalizmus is eltűnt Vörösmarty költészetéből, amely majdnem egy évtizeden át jellemezte.

A verseny nyílt, a nemzet él,
 Ha egy jobb tagja sem henyél,
 Jut ember és kéz, munka, vér,
 Mi volna, az, mit el nem ér?

Az igazi hazaszeretetről a legderűsebb, bizakodó optimizmussal hirdeti, hogy egy szikrájától

Az élet a hon kebelén
 Újulva feldobog.

És újra felvirúl a föld,
 Amerre a szem néz,
 És minden, aki rajta él,
 Munkára, tette kész.

Egyik kitűnő szatirikus verse, *A sors és a magyar ember*, éppen a fatalizmussal való szakítást fejezi ki. A nemzet átalakulását képviselő magyar a magyar köznemes közmondásos vonásaival jelenik meg. A sorsra bízta hazáját s maga tétlenül várta, mi lesz. Bemutatja a vers a gyarmati kiszolgáltatottságot és elszegényedést, a nagy parlagot :

Ha tán kapált, vetett,
 A szomszéd elseperte
 A gabnát s szüretet . . .

Regényes szép vadonság
 Ásít az ég felé,

S dágványos út, kidőlt ló,
 Száz tenger egy helyett,
 Rút posvány és morotvák,
 A föld rongyolt sziget.

Végre maga veszi kezébe sorsa intését, s

Azóta foly a munka
 Jól, rosszul, mint lehet . . .

Még élesebb bírálata a tétlen sültgalambvárásnak, a kártyás, vadászgató, dőzsölő, pipázó uracsoknak *Az unalomhoz*.

Sok kis és nagy úrnál
Ülsz te pamlagon,
Karjaidba dőlnek
Nő és hajadon.

S akik érdeketlen
Nézik a hazát
S nyugton veszni hagynák
Legnagyobb fiát,

Kiknek embertársok
Jajja pusztá hang,
Melyre nem csendül meg
Lelkőkben harang,

S aki a dologtól,
Könyvtől idegen,
Az mind édeleghet
Vaskos kebleden.

A kritika azokban a hetekben válik legélesebbé, amikor az 1847—48-i országgyűlést előkészítő Ellenzéki Nyilatkozat születik.

A hazának nincsen háza,
Mert fiainak nem hazája —

Benne büszke, tétlen nemesség áll szemben a végsőkig elkeseredett, kiszorolt milliókkal.

Ura s rabja millióknak,
Kik gyűlölnék és dacolnak,
Zsarnok, szolga egyszemélyben,
Ki magávalsincs békében.

A robotoló és az adózás és katonáskodás terhét is egyedül viselő szegény jobbágyok telkén a haza

neve : szolgálj és ne láss bért,
neve : adj pénzt és ne tudd mért,
neve : halj meg más javáért,
neve : szégyen, neve : átok . . .

Ezt kiáltja oda a politikai jogok és kiváltságok egyedüli birtokosainak, a nemes

uraknak. A költemény (*Országháza*) nagyhatású riadója is lett az ellenzéki mozgalomnak, akkor szavalta Vörösmarty utoljára az Ellenzéki Körben, amikor Petőfi *A nép nevében-t*.

Hogy mennyire elválaszthatatlan Vörösmartyban is a szabadságharcra való készülődés a reformok követelésétől, arra az is jellemző, hogy a nemességet legélesebben bíráló versei szomszédságában jelent meg az ő fordításában az ellenzék külföldön kiadott illegális évkönyvében (Ellenőr 1847) Moorenak az ír szabadságharcosok emlékét idéző költeménye (*Forget not the field: El ne felejtsd a mezőt*), amelyet utóbb, a magyar szabadságharc kezdetén Petőfi, a szabadságharc bukása és Moore halála után Arany is lefordított.

A galíciai parasztlázadás, amely, mintha Wesselényi jóslatát idegen példával igazolná, keresztezi és megbénítja — elsősorban a nemzeti mozgalom igazi érdekeit elhanyagoló nemesség hibájából — a lengyel szabadságmozgalmat, csak kezdetben veti vissza Vörösmartyt a kétségek közé, csak átmenetileg rendíti meg a haladásban való hitét. Aztán őt is, mint az egész ellenzéki mozgalmat csak még erősebb, még türelmetlenebb agitációra serkenti. De már az első megrendülés idején írt keserű verse, *Az emberek* is a felelősség nagyobb részét azokra hárítja, akik szándékosan nyomorban és butaságban tartják a népet, a zsarnokokra, akik a népek leigázására használják fel tudatlanságukat. S ha a parasztlázadásban most is szerencsétlenséget lát, gyűlölete azok ellen fordul, akik a nép szenvedéseit okozzák és kihasználják. A tudatosan fenn-tartott tudatlansággal, butasággal kapcsolatban kerül szóba a vallási buzgóság is :

Sovár szemmel néz ég felé,
Mert hajh, a föld, az nem övé,
Neki a föld még sírnak is kemény . . .

A vallásos buzgóságnak, a túlvilágban való hitnek, mint a népnymor következményének említése után következik az osztálytársadalom ellentmondásaira való utalás :

Mi dús a föld s emberkezek még
Dúsabbá teszik azt,
És mégis szerte dül az ínség,
S rút szolgaság nyomaszt.

Bár minden versszak és az egész költemény a reménytelenség kitörésében hangzik ki, ez a költemény sem valami egyetemes pesszimizmus vagy nihilizmus kifejezése, ahogy Babits Mihály értelmezte, hanem a legkeserűbb vád a kizsákmányolásra épülő társadalom ellen, azt okolja minden háborúért, minden emberirtó vérengzésért.

4.

Vörösmarty a nemzeti felszabadító mozgalomba illeszkedő reformmozgalom költője, akit a nemzeti függetlenség szükségletei eszméltettek rá a polgári átalakulás szükségességére. Éppen ezért, amikor liberalizmus és forradalmi demokrácia útja végkép különvált, nem könnyen, nem belső küzdés nélkül, de végül a forradalom mellé állt, és nem az abszolútizmussal megalkudni kész békepárt mellé, melynek vezetői akkor is, későbbi ellenforradalmi tevékenységük idején is szerették magukat szabadelvűeknek nevezni. Vörösmarty mindvégig Kossuth politikája mellett tartott ki, követte a forradalmi kormányt Debrecenbe, majd Szegedre és Aradra, nem tehetetlenségből, vagy formális hivatalos kötelességérezetből, ahogy ellenforradalmi oldalról állították, hanem szilárd meggyőződéssel.

Tanui ennek 1848-ban írt politikai cikkei. Az elsőben a német polgárság antiszemita hadjárata ellen szólalt fel, élesen elutasítva minden faji gyűlölködést és faji elzárkózást mindkét oldalon. A forradalom vívmányait, a nép felszabadulását boldog örömmel üdvözli s büszkén tekint vissza azok sorára, kik e célokért szenvedtek : »Magyarok voltak Martinovicstól egész Tánicsicsig, köztük Wesselényi, Kossuth, Lovassi, akik a magyarországi népek szabadításáért üldözést szenvedtek . . .« Egyik cikksorozata a forradalomnak a nagy francia forradalomtól örökölt jelszavairól szól s a szabadság értelmezésében szembeszáll ismét azzal a hagyományos értelmezéssel, amely kevesek kivételes szabadságát, azaz kiváltságait jelentette, s ezzel hatalmat milliók elnyomására :

»A történetírás sokat beszél szabad nemzetekről, szabad társaságokról, elősorolja a nagy királyok, hősök harcait : eredménnyel, feláldozással, dicsőséggel telvék lapjai ; de ne fertőztessük meg a szabadság nevét, azt állítva, hogy mindez — gyér kivétellel — egyéb volt, mint az erő büszkeségének nyilvánítása : szabadság kevésnek, rabszolgaság millióknak, lakomája a föld isteneinek, hogy megszámlálhatatlan szolgálók az elhányt csontokon rágódjanak.«

Igaz, hogy Vörösmarty akkori gondolkodásában is jelentkeznek a paraszti tömegektől féltő nemesség, s egyszersmind már a munkásosztálynak a francia forradalomban vitt szerepétől megriadó európai burzsoázia aggodalmai is. Ezek miatt ingadozik egyideig a forradalom történelmi szükségszerűségének belátása és a forradalom továbbfejlődésének fékezése közt. De a Habsburgzsarnokság elleni harc kérdésében nem zavarja meg látását ez sem, s a nemzeti függetlenség kérdésében nemzetközi viszonylatban is éppoly tisztán lát és éppoly következetesen haladó, mint Petőfi. Több cikkében már 1848 első felében tiltakozik az ellen, hogy a magyarság más nép szabadságának elnyomásában részt vegyen. Szinte Marxnak ismeretes tételét (Nem lehet szabad az a nemzet, mely más népeket elnyom) juttatja eszünkbe Vörösmarty tiltakozása : »Hogy fog hangzani a világ előtt? A szabad Magyarország az olasz szabadság elnyomására fordítja erejét. Ez annyit tesz, mint meghazudtolni a szabadságot.«

Majd ismét : »Tehát véren, pénzen és beestelenségen, mert szabadoknak lenni s mások szabadsága ellen harcolni éppen olyan beestelenség, mint lopni és papolni a lopás ellen, így fogják a nemzetek saját szolgálátásokat legdrágább kincseiken megvásárolni.« Ezzel kapcsolatban ítéli el a nacionalista jelszavakkal induló, de a szabadság ürügyén a reakció szolgálatába szervezett nemzetiségi mozgalmakat. *Harci dala* is a »fondor hatalommal« szövetkezett rablóhadak ellen szólítja fegyverbe a nemzetet.

Persze Petőfi, a plebejus forradalmár sokkal tisztábban, sokkal előbb meglátta a forradalom továbbfejlődését, a szabadságharc elkerülhetlenségét és a győzelem feltételeit. Közismert összeütközésük a Kossuth indítványára megszavazott újoncok beosztása és nevelése kérdésében ezzel kapcsolatos. Vörösmarty a kormánnyal szavazott egy olyan javaslat mellett, melyet Petőfi a függetlenség veszedelmének látott. Hozzá címzett versében az országgyűlés többségének megalkuvó politikáját bélyegzi meg, s e támadás erejét akarja növelni azzal, hogy jótévőjét és nagyrabcsült elődét sem kímélheti. Szeméreveti, hogy szavazatával egész élete művét hazudtolta meg :

Mit bánom én, hogy nem magad vagy,
 Hogy ott száz és száz van veled,
 Ha ott volna is valamennyi,
 Itt kéne lenni teneked.
 Ha a költő is odahagyja,
 Ki küzd eztán a jó ügyért.
 Nem én tépem le homlokodról
 Magad tépted le a babért.

Vörösmarty előbb ingerülten válaszolt (válaszában különösen igazságtalan a befejező epigramma), de mikor a viszonyok további alakulása Petőfinek adott igazat, baráti viszonyuk helyreállott.

Egyébként Vörösmarty abban a kérdésben is Kossuthal szavazott, amely miatt Petőfi megtámadta. Kossuthot már fogsága óta tisztelte, védte Széchenyi támadásai ellen is. Kossuth 1842-ben a Pesti Hírlap vezércikkében hívta fel a nemzet figyelmét Vörösmarty költészetének értékeire, élesen elítélve azt, hogy munkáinak gyűjteménye kevés érdeklődést keltett. A forradalmi országgyűlésbe Vörösmarty Kossuth egyik mandátumának örököseként jutott be.

A Pesti Hírlap megalkuvó szerkesztői, Csengery és Kemény már júniusi cikkeit csak megcsönkítva, vagy egyáltalán nem közölték. 1848 végén Ferdinánd lemondása és Ferenc József első nyilatkozatai után írt, munkáinak minden eddigi kiadásából kihagyott cikkeiben nyíltan a Habsburg-háztól való elszakadás, a forradalmi harc végigvívása mellett nyilatkozott s elvben is megfogalmazta a forradalmak történelmi szükségességéről szóló tételt, amely homlokegyenest ellenkezik Kemény felfogásával, aki a forradalmakat egyesek

bűnös izgatásából származtatja. »Szerencsétlenség az emberiségre nézve, hogy nagyobbserű s gyorsabb átalakulást és előhaladást a történezet csak erőszakos, csupán forradalmi úton mutathat föl. Ezen tapasztalás kibékítette a népeket a forradalmakkal s a célért elviselhetőbbé tette az eszköz borzasztóságát is.« Ettől kezdve vallja, hogy minden engedékenység és alkudozás csak a pusztulást hozhatja.

5.

Míg Széchenyi, akinek költőpárjával szokták emlegetni, beleőrült a forradalomba, míg Eötvös miniszteri székéből disszidált, Deák Ferenc nem vállalt szerepet a forradalmi kormányban s a Windischgraezel való sikertelen tárgyalás után visszavonult, Kemény és mások pedig mintha csak azért mentek volna Debrecenbe, hogy ott az ellenforradalmat szervezzék, Vörösmarty mindvégig kitartott a forradalom mellett, Kossuth politikája mellett. Aradig követte a forradalmi kormányt. Hónapokig tartó bujdosás után megrokkant egészséggel csak akkor térhetett vissza családjához, mikor Haynau és Ferenc József vérengzése már csillapodott.

A Világos utáni szörnyű napoknak, bujdosása idejének tanuja nemcsak az egyik rejtegetője nejének emlékkönyvébe írt költemény, amelyben a hazátlan bujdosó elkeseredése az egész emberiségre mondott átokban fakad ki, hanem az a másik is, amelyben a szabadságharc elbukásáért — az egész magyar nép köztudatával egyezően — Görgeit teszi felelőssé :

Kezében volt az ország szíve, kardja,
S ő mint pofonvert, megrugdalt inas,
Feladta gyáván mind e drága kincset,
Bérért vagy ingyen, mindenképen gaz . . .

Bujdosása közben írt leveleiben egyetlenegyszer történik célzás Kossuth hibáira, de ott is becsületességének nyomatékos hangoztatásával s azok kárhooztatásával, akik visszaéltek bizalmával.

Az önkényuralom alatt írt versei közül az *Előszó* rajongó szavakkal idézi azokat az időket, amikor a nemzet a szabadság megszületését várta, a reformmunka tevékenységét, a márciusi napok ünnepi szépségét, hogy aztán a legszenvedélyesebb látomások keretében idézze fel a szörnyűségeket, melyek azóta következtek, a szabad népek boldogságára, életére törő zsarnoki hatalmak rémtetteit :

Munkában élt az ember mint a hangya,
Küzdött a kéz, a szellem működött,
Lángolt a gondos ész, a szív remélt,

S a béke izzadt homlokát törölvén,
 Meghozni készült a legszebb jutalmat,
 Az emberüdvöt, melyért fáradott,
 Ünnepre fordult a természet, ami
 Szép és nemes volt benne megjelent.

Öröm s reménytől reszketett a lég,
 Megszülni vágyván a szent szózatot . . .

Hallottuk a szót. Mélység és magasság
 Visszhangozák azt. S a nagy egyetem
 Megszűnt forogni egy pillantatig.
 Mély csend lón, mint szokott a vész előtt,
 A vész kitört. Vérfagyaláló keze
 Emberfejekkel labdázott az égre,
 Emberszivekben dúltak lábai . . .

. . . És folyton folyvást ordított a vész,
 Mint egy veszetté bőszült szörnyeteg.
 Amerre járt, irtóztató nyomában
 Szétszagatott népeknek átkai
 Sóhajtanak fel csonthalmok közül,
 És a nyomor gyámoltalan fejét
 Elhamvadt városokra fekteti.

Már 1846 óta ritkán írt verset. Bujdosásából való hazatérte után évekig nem szólalhatott meg a nyilvánosság előtt. Egy pár alkalmi megemlékezés, félbehagyott töredék maradt csak ebből az időből. Azt, ami a legfőbb mondani-valója volt, úgysem mondhatta volna el. Az *Előszó* sem jelenhetett meg ott, ahova szánta, nem jelenhetett meg a költő életében egyáltalán. Mikor az irodalmi élet újjászerveződött, feltűnőbbé vált hallgatása, s érezte ő is, hogy neki is szól a szemrehányás :

Száraz ágon hallgató ajakkal
 Meddig ültök, csüggedt madarak?
 (Tompa Mihály)

Mikor híre járt, hogy letette a tollat, hogy nem akar írni többé, Erdélyi János egyenesen hozzá intézte a kérdést :

Oh, ne dülj magadon, nemzet építője,
 És hallgatásoddal ne segíts romlani.

Régi dicsőségünk édes hitetője,
Így fogsz-e magadban mindegyre aggani? . . .

Még egyszer emeld fel Sár rónavidékén,
Utánna viharnak zengő szózatodat,
Hagyj minket a sírba leszállani békén,
Ha újra hallók még fönséges dalodat.

És ekkor — egy évvel halála előtt — megszólalt *A vén cigány*. Ez a vers az elnyomatás legmélyéről a kétségbeesés vízióin át forradalmi jövődőlésbe hangzik ki.

Húzd rá, cigány, megittad az árát,
Ne lógasd a lábadat hiába . . .

— biztatja magát, mintha az őt nógatók szemrehányását is idézné. Szólnia kell, amíg szólni tud, és amíg szólni engedik :

Húzd, ki tudja meddig húzhatod,
Mikor lesz a nyűtt vonóbul bot . . .

Azok a szenvedélyes sorok, amelyekben viharzó vad háborgásba kergeti szinte magát, hogy méltóbban adhasson hangot az ember és hazafi keserűségének és reményeinek, egyaránt kifejezik a nemzeti katasztrófa miatti fájdalmát s az új rablőháború borzalmain való felháborodását.

Szemed égjen, mint az üstökös láng,
Húrod zengjen vésznél szilajabban
És kemégyen, mint a jég verése,
Odalett az emberek vetése . . .
Háború van most a nagyvilágban,
Isten sírja reszket a szent honban . . .

Nem valami álszenteskedő pacifizmus kifakadása ez, hanem éppen a legmélyebb felháborodásé azon, hogy a népek hiszékenységét kihasználó üzletlen, a palesztinai »kegyhelyek«, a »Szent Sír« jövedelmén való marakodás vezetett egész népeket pusztító és nyomorba döntő háborúra. A krimi háború a magyar közvéleményt azért is érdekelte, mert az Ausztria és Oroszország közti szövetség megbomlását várták tőle. De Vörösmarty túl van azon, hogy azok a »vakmerő remények« kielégítsék, amelyek abban bizakodtak, hogy a szörnyű vérengzésből valami haszon lehull az elnyomott magyarságnak is. Nem akar ezek énekese

lenni. Inkább elhallgat, hogy akkor vegye fel a vonót újra, mikor a harcokból egy új világ születik :

És hadd jöjjön el Noé bárkája,
Mely egy új világot zár magába.

Nem a nagyhatalmak marakodásának valami Magyarországot is lélezgethez jutni engedő fordulatától várja nemzete sorsának jobbrafordulását, hanem egy új világ megszületésétől. Az a gondolat tér itt vissza, éppoly utópisztikus határozatlanságban, amit másfél évtizeddel előbb hirdetett, a Guttenberg-alumba írt epigrammájában, de az elnyomott népek szabadulását is biztosító haladás hitének szava még sürgetőbben és szenvedélyesebben hangzik most, a rémuralom napjaiban.

Húzd, de mégse — hagyj békét a húrnak,
Lesz még egyszer ünnep a világon,
Majd ha elfárad a vész haragja
S a viszály elvérzik a csatákon . . .

Az egész emberiség számára új világ eljövételét hirdeti, attól várja, hogy az ő elnyomott népének, az ő sanyargatott hazájának is meg hozza a felszabadulást, a méltó helyet a születő új világ rendjében.

Vörösmarty útja nem oly egyenes, mondanivalója nem oly egyértelműen forradalmi és demokratikus, mint Petőfié, de szabadságszeretetlen és egyetemes emberségben, hazafiságban és szociális igazságvágyban egyre inkább emelkedik, törés nélkül, megalkuvás nélkül, a szabadságharc bukásán át is.

A vén cigány igazi értelme is jobban megvilágosodik azokkal a korábbi, önmagukért is fontos verseivel való eszmei összetartozásának megértéséből, amelyekben a szabadság- és reformmozgalmak nemzeti feladatai egyetemes emberi feladatok részeként szerepeltek, amelyek ugyancsak szenvedélyes hazafiságnak és nemzeti korlátokon túlmutató egyetemes céloknak és a népek nemzetközi összefogásának hirdetői. »Haza és emberiség« szolgálatára lépett az embereket egymás ellen uszító vallás helyébe már Pázmány sírontúli önkritikájának 1833-ban írt változatában. (A róla szóló epigramma első alakja még csak a nemzetet megosztó vallási gyűlölködés megtagadása volt.) A Gotterhalte kiszorítására szánt s ezért a király említésével kezdődő *Himnusza* a munkás hazafiság, a szabadságszeretet hirdetésén át az »emberméltóság« tiszteletének követeléséig emelkedett. 1840-ben a könyvnyomtatás európai feltalálójának emlékére kiadott emlékkönyvbe írt versében a nemzetközi alkalom kultúra és haladás egyetemes összefüggésének átgondolására ösztönözte. Verse, az emlékkönyv legregebb darabja, a papi áltudomány, a gyilkos háborúk, a népszarolás és népbütítés megszűnését és az igazság uralmának a népek testvéri tanácsában való

biztosítását jelöli meg az eljövendő új világ olyan vonásaiul, amelyek megvalósulása a haladó eszmék terjesztésére hivatott könyvnyomtatás méltó diadalünnepe lesz.

Ugyanez a probléma foglalkoztatta a *Gondolatok a könyvtárban* költőjét is (1844), de az osztálytársadalom konkrétabb kritikája keretében s konkrétabb utalással az egyetemes célt a nemzeti reformmozgalommal összekötő közvetlen feladatokra. Ez a kritika nemcsak a polgári átalakulás küszöbén álló Magyarország ellentmondásait tükrözi vissza, hanem a kapitalista világét is, amely itt még csak keletkezőben van, de amelyet a magyar kapitalizmusnak szeme előtt növekedő elemein kívül ismer a kor egyre nagyobb érdeklődéssel figyelt külföldi, elsősorban francia irodalmából s az utópista szocialisták írásaiból is. Mint általában azokban az országokban, ahová a korai szocializmus eszméi saját polgári forradalmuk előtt behatoltak, konkrét osztályviszonyok helyett gazdagok és szegények életfeltételeinek rikító ellentéteiről van általában szó. Vörösmarty számára az osztálytársadalom alapvető rettentő ellentmondása :

Hogy míg nyomorra milliók születnek,
Néhány ezernek jutna üdv a földön . . .

pedig, mint másutt írja :

Mi dús a föld s emberkezek még
Dúsabbá teszik azt,
És mégis szerte dül az ínség
S rút szolgaság nyomaszt.

A fenti sorok a legegyszerűsebb megfogalmazása Vörösmarty szemében mindannak a bűnnek és bajnak, amit a legnemesebb és legmélyebb könyvek tartalma s a papírjuk készítésére használt rongyok korábbi rendeltetése közti ellentmondás állít rikító megvilágításba. Ezek az ellentmondások szinte megrendítik a könyvek, a kultúra rendeltetésébe, az írói hivatásba vetett hitét is : mert önmagáért való tudományt, irodalmat nem becsülhet a népe szabadságáért és az egész emberiség haladásáért küzdő költő :

Miért e lom? hogy mint juh a gyepen
Legeljünk rajta s léha tudománytól
Zabáltan elhenyéljük a napot,
Az isten napját, nemzet életét?

Vörösmarty számára elviselhetetlen volna a gazdagság és szegénység, a természet és a termelés adta lehetőségek s az ínség és szolgaság ellentmondása,

ha nem hinne abban, hogy ezen változtatni lehet, ha nem látná a feladatot: küzdeni azért, hogy egyszer végre másképp legyen :

Mi dolgunk a világon? Küzdeni
 Erőnk szerint a legnemesbékért.
 Előttünk egy nemzetnek sorsa áll,
 Ha azt kivívtuk a mély süllyedésből
 S a szellemharcok tiszta sugaránál
 Olyan magasra tettük, mint lehet,
 Mondhatjuk, térvén őseink porához :
 Köszönjük, élet, áldomásodat,
 Ez jó multság, férfimunka volt.

Hogy a problémának minden kizsákmányoló társadalomra illő felvetése után a nemzeti feladatra tér, az is Vörösmarty gondolkodásának haladó voltára jellemző. A kapitalista világ bajainak egyoldalú emlegetése polgári forradalma előtt álló országban csak reakciós-romantikus kritika lehetett volna. Vörösmarty tud a polgári világ bajairól, kritikája azokra is kiterjed, de ez nem tartja vissza a haladás nemzeti vonatkozásban soronlevő feladatainak hirdetésétől, nem húzza vissza többé a feudalizmushoz. Pedig az amerikai »demokrácia« akkori korlátait is ismeri már, »az emberi jogok« sokat emlegetett hazájáról tudja, hogy ott

... a teremtés ősi jogai
 E névhez : ember, advák örökül —
 Kivéve, aki feketén született,
 Mert azt baromnak tartják e dicsők
 S az isten képét szíjjal ostorozzák.

A néger rabszolgaság, az amerikai demokrácia faji megkülönböztetése más írásaiban is szóba kerül, amint az angomániával, a kritikátlan angolimádattal szemben is utal a »gyárrabszolgaságra.«

A *Gondolatok a könyvtárban* világosan céloz már azokra a polgári világon túlmutató eszmékre, amelyeket az utópista szocializmus vetett fel, s amelyek Vörösmarty hitének is új erőt adnak.

Egy új irány tör át a lelkeken :
 A nyers fajokba tisztább érzeményt
 S vigasztalóbb eszméket önteni,
 Hogy végre egymást szívben átkarolják,
 S uralkodjék igazság, szeretet,
 Hogy a legelső pór is kunyhájában

Mondhassa bizton, nem vagyok magam,
 Testvérim vannak, számos milliók,
 Ők védnek engem, én megvédem őket,
 Nem félek tőled, sors, bármit akarsz.

Mindez bizonyítja, hogy Vörösmartyt a polgári forradalmon túlmutató célok is foglalkoztatták már a 40-es években, hogy ha utópisztikus határozatlanságban is, a forradalmi mozgalmaknak a kapitalista társadalmon túlmutató célját is látta. Ebben az összefüggésben érthetjük meg csak teljesen *A vén cigány* reményeit, egy új világ születésének ünnepére készülő elszántságát is.

A vén cigány értelmezése különösen szabad vadászterülete volt a multban a polgári dekadenciának s az imperialista ideológia minden csodabogarának: klerikális reakció, kozmopolitizmus, burzsoá pacifizmus és irredenta nacionalizmus egyformán megpróbálta a maga képére formálni, félremagyarázni — kiszakítva Vörösmarty egész költészetéből. Máskor ezt is szélsőségesen individualista alapon próbálták magyarázni, a minden közösségen kívülálló ember örületbe torkolló magányosságának bizonyítékát látták a költemény homályosságában, nyelvének rapszodikus szaggatottságában. Teljesen említés nélkül hagyták ezzel kapcsolatban azt a tényt is, hogy az önkényuralom viszonyai még kényszerítőbben hozták vissza a képes beszéd politikai rendeltetését, a cenzúra elől való bujkálást, amely miatt egyszer már *Mikes bújából* Pompejus rabszolgájának keserve lett. A dekadenciától ujjongva élvezett homályosság nagyrésze is ezzel kapcsolatos. A költemény nagyon is a kor konkrét valóságával foglalkozik, egyetemesebb szemlélettel a szokványos allegóriáknál.

Mikor Vörösmarty a következő évben meghalt, a nép hatalmas tömegben kísérte ki sírjához, ahol búcsúztatni sem volt szabad (a róla szóló újsággyászkeretért is büntetés járt). Ez a mindenki számára meglepő, tüntetés-számba menő tömegfelvonulás mindennél inkább érezte, hogy olyan költőt kísérnek utolsó útjára, aki azoknak a nagy céloknak hirdetője volt, amelyek elbuktak ugyan, de az ő szavaitól is erőt nyerve, benne élnek a nép szívében. S mikor őt temették, bizonyára arra a másik költőre is gondoltak, akit el sem temethettek, aki a csatátéren áldozta életét a bukásukban is dicsőséges szabadságeszméért.

*

Ünnepi előadásom végére értem, de feladatunk nagyobb része még hátra van. Vörösmarty alkotásainak részletes esztétikai elemzéséhez a kora nagy törekvéseivel való viszonyát tisztázó fejtegetés csak az utat nyithatja meg. Most csak azt akartam igazolni, hogy Vörösmarty művészetében nem az a legfontosabb, ami a multakhoz köti, nem is az osztályfeletti »humánus«, az emberfölötti »magány«, a lélek titokzatos mélységeinek különönc kifejezése, amit polgári esztéták próbáltak belőle kielemezni, hanem a haza és emberiség,

a nemzeti függetlenség és társadalmi haladás szolgálata, a szabadság szeretete és a zsarnokság gyűlölete, harcban és munkában hősiesség ellenállás hirdetése s nagy példáinak meggyőző ábrázolása.

Van tehát sok az ő hagyatékában is, »ami nem merült a múltba, ami s jövőhöz tartozik« (Lenin szavai Tolsztojról). Ezt a hagyatékot is át kell vennie a dolgozó magyar népnek, s jobban gondoznia, jobban megértenie és megbecsülnie mindazt, ami benne igazi érték, mint ahogy az ország egykori urai tették.

HADROVICS LÁSZLÓ

A XVI. SZÁZADI PROTESTÁNS
HORVÁT NYOMTATVÁNYOK HELYESÍRÁSA

Székfoglaló előadás a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály 1950. április 14-én tartott ülésén

1. A szláv filológiában a helyesírás történetét általában nem szokták önálló diszciplínaként művelni. A latin betűket használó szláv népeknél a történeti hangtannak még rendszeres segédtudományává sem fejlődött s ennek oka az volt, hogy a szláv nyelvek hangtörténete általában olyan világos, hogy egyes jelenségei alaposabb helyesírástörténeti előtanulmányok nélkül is igen jól rendszerezhetők. A cyrill és glagolita betűk használatának történetében pedig a helyesírás fejlődéséről tulajdonképpen nem is beszélhetünk, mert ezekben az írásokban a legrégebb nyelvemlékek ideje óta a hangjelölés rendszere alig változott, legfeljebb egyes betűk alakja módosult, vagy esetleg tudatos helyesírásreform alkalmával, mint pl. a szerbeknél, új jelek kerültek forgalomba. A szláv filológusok tehát általában megelégedtek azzal, hogy egyes régi írók új kiadásaihoz írt bevezetésekben röviden ismertették az illető író helyesírását. E tekintetben talán az egyetlen kivétel a horvát *T. Maretić*, aki a múlt század végén 95 író helyesírásának feldolgozásával igen gazdag anyagot gyűjtött össze. Munkájából azonban mégsem született meg a horvát helyesírás tulajdonképpeni története, mert egész anyaggyűjtésével csak a maga korának sokat vitatott problémáját, az etimológikus és fonetikus helyesírási elv harcát akarta eldönteni a fonetikus elv javára.

Az önállóan művelt helyesírástörténet azonban nem elégedhet meg egyes régi írók betűkombinációinak pusztá felsorolásával, hanem a helyesírási rendszereket szerves összefüggésükben kell vizsgálnia. Végig kell kísérnie az egyes rendszerek keletkezését, változásait, elhalását. Kutatnia kell az egyes helyesírási hagyományok, iskolák terjedési irányait, ami csak úgy lehetséges, ha a helyesírást beágyazza az irodalmi műveltség fejlődésébe s ezen túlmenően a társadalom történetébe. Ilyen módon a helyesírástörténet sokszor az irodalmi műveltség terjedésének oly kérdéseire is világosságot deríthet, amelyeket adatok hiánya miatt más filológiai módszerrel nem lehet tisztázni.

2. A latin betűket használó velünk szomszédos népek között egy sincs, amelynek helyesírása történeti fejlődésében annyi változatosságot mutatna s a filológusnak annyi érdekes megoldandó problémát nyújtana, mint a horvát.

Mivel a középkorban nálunk és a szomszédos népeknél az írásbeliség teljesen az egyház kezében volt, a helyesírás is teljesen aszerint fejlődött, hogy az egyházi latin nyelvet egyes nyelvterületeken miként ejtették.

A nemzeti nyelv helyesírási problémái már voltaképp ott kezdődtek, amikor a latin okleveleket vagy krónikát író középkori papnak népnyelvi személynéveket és helyneveket kellett szövegébe iktatnia. Ekkor kénytelen volt a latin nyelv betűit a saját anyanyelvének hangjaira alkalmazni. Az egyes betűket nyilván abban a hangértékben használta, amilyen hangokat az ő latin kiejtésében képviseltek. Nehézség akkor támadt, ha az anyanyelv, vagy mint akkor mondták, a vulgáris nyelv olyan hangokkal rendelkezett, amelyek a latin kiejtésben nem voltak, pl. a magyar *ty* vagy *cs* hang esetében. Ilyenkor vagy valami új jelet kellett volna kitalálni (ami a legritkább eset volt), vagy a meglévő jelekből kellett volna valamiképp új írásjegyeket kombinálni, vagy ami a leggyakrabban előfordult, az illető hanghoz legközelebb álló, az egyházi latin kiejtésben is meglévő hang jelét alkalmazták rá. Így aztán számos változat állhatott elő, s ezek a változatok sem maradtak meg állandóan, hanem egyes korokban más és más jelölési módok bukkannak fel.

Ezenkívül az egyházi latin kiejtés sem volt egységes, hanem bizonyos betűket másképp ejthettek ki pl. Magyarországon, mint Olaszországban. A magyarországi latin kiejtésnek egyik igen jellemző sajátága volt az *s* betűnek *š*, illetőleg két magánhangzó között *ž* ejtése.

A helyesírástörténet szempontjából a tanulságos esetek tehát kétfélek: vagy olyanok, amikor a latin kiejtésben nem szereplő népnyelvi hangra jelet kellett találni, vagy olyanok, amikor egy betűnek az egyházi latin kiejtésben nyelvterületenként más és más a hangmegfelelője, pl. az *s*-nek *š* vagy *s* ejtése. A többi esetek helyesírástörténeti szempontból nem érdekesek, mert pl. az *m*, *n* vagy *l*, *r* mássalhangzókat vagy az *ε*, *i* magánhangzókat kezdetűl fogva változatlanul írják, legfeljebb a hosszúság, vagy rövideg jelölésére esetleg kettőzik őket, vagy valamilyen ékezetet raknak föléjük.

A horvát helyesírási rendszer történeti vizsgálatában ezek szerint a következő hangok jelölésmódja a döntő: *s*, *z*, *š*, *ž*, *c*, *č*, *ć*, *dž*, *dj*, *lj*, *nj*. Ide lehetne még venni az *r*-t is, de ennek jelölésmódja a rendszer szempontjából indifferens. Ezek közül a *č* és *ć* s hasonlóképpen a *dž* és *dj* is a kajhorvát dialektusterület kiejtésében egybeestek a čakavstinában pedig a *dj* helyett *j*-t ejtenek.

3. E tizenegy hang jelölésmódja a horvát nyelvterületen nem egységes s ennek mély történeti okai vannak. A horvát nyelvterületnek az a része, amelyen a latinbetűs írást használták, kétféle egyházi szervezethez tartozott, az északnyugati rész a zágrábi egyházmegye területét alkotta, a délnyugati és déli rész pedig a különböző tengerparti püspökségek egyházi fennhatósága alatt állt. Az északnyugati horvát vidék (a középkori Szlavónia) politikailag Magyarországhoz tartozott, a zágrábi egyházmegye pedig a kalocsai érsekség fennhatósága alatt állt, itt tehát a középlatin egyházi kiejtésnek magyaros

válfa lett általános, míg a tengerparton a túlnyomó olasz hatás alatt az olaszos kiejtés terjedt el a horvát papság körében. Ennek megfelelően a latinbetűs horvát írásbeliség megindulásakor egyik területen a magyaros, a másik területen az olaszos latin kiejtés szerint használták az egyes betűket a horvát hangok visszaadására, ezenkívül olyan horvát hangok jelölésére, amelyeknek a latin kiejtésben nem voltak megfelelői, egyszerűen át is vettek a már többé-kevésbé kialakult magyar és olasz helyesírásból kész betűkombinációkat.

Ilyenformán, amikor az első összefüggő latinbetűs horvát szövegmélekek megjelennek, a horvát helyesírásnak két alaprendszere alakul ki, egy magyaros és egy olaszos rendszer. Ezekben a kérdéses hangok jelölése a következőképp alakul:

A horvát hang	jele a magyaros rendszerben	jele az olaszos rendszerben
s	z később z és sz	s (magánhangzók között ss)
z	z (esetleg sz)	s (később z is)
š	s (magánhangzók között ss)	sc, sci (néha s, ss)
ž	s	x (néha sg)
c	ch, később cz	z, c (ç)
č	ch (később cz, cs is)	c, ci (esetleg ç)
ć	(ejtése = č, jelei azonosak)	cch, ch, chi, chy (ritkán ky)
dž	gy (esetleg gi, dy, dgy)	g, gi, később cx
dj	(ejtése = dž, jelei azonosak)	g, gi
lj	ly (kezdetben li is)	gl, gli
nj	ny (kezdetben ni is)	gn

E két rendszeren belül akadnak természetesen kisebb-nagyobb ingadozások, de ezek magát a rendszert nem érintik. A horvát nyelvterületen azonban a magyaros és olaszos rendszer nem őrződött meg mindenütt a maga tisztaságában. Vannak határsávok, ahol a két rendszer egymásba átcsap, ahol az írók keverve használják a magyaros és olaszos jeleket. Ilyen keverékrendszerek két

vidéken keletkeztek. Az egyik a tengerpart legészakibb részén, a čakavština területén, ahol egyes XVI. és XVII. századi írók a magyaros rendszerben pl. a č jelölésére ç-t, vagy a ž jelölésére x-et használnak. A másik ilyen terület a XVIII. századi Szlavónia. Egy régebbi dolgozatomban kimutattam, hogy Szlavóniában a XVII. század végétől és a XVIII. század elejétől kezdve a jezsuiták és ferencesek munkássága folytán két horvát helyesírási keverékrendszer keletkezik, az egyiket a jezsuiták fejlesztik ki s ebben több a magyar elem, a másikat a ferencesek, s ebben az olasz elem dominál.

4. Mindezeknek a helyesírási hagyományoknak, valóságos iskoláknak keletkezését és módosulásait pontosan nyomon lehet követni. Az írók igen gyakran maguk megmondják, hogy miért követik egyik vagy másik hagyományt, miért keverik őket, vagy miért módosítanak rajtuk. A horvát helyesírástörténete tehát minden tarkasága mellett is nagyon szépen rendszerezhető és az egyes hagyományok fejlődése jól lokalizálható. Van azonban a horvát helyesírástörténetnek egy rövid szakasza, amely valósággal talányos, mert sem előzménye, sem folytatása nincs. S ez az 1560-as években megjelent protestáns könyvek helyesírása.

A horvátnyelvű protestáns irodalom egyik eredménye annak a mozgalomnak, amely a XVI. század közepétől kezdve a déli szláv népek, főleg a szlovének és horvátok között terjedő reformációt az anyanyelven nyomtatott könyvek segítségével akarta hatékonyabbá tenni. Ismeretes, hogy ennek a mozgalomnak egyik szellemi vezére az isztriai származású ifjabbik *Vergerius Péter Pál* volt, aki már mint capodistriai püspök szakadt el Rómától s állt a reformáció mellé, s aki *Kristóf* württembergi herceg meghívására Tübingenben főleg azzal foglalkozott, hogy német reformációs iratokat fordított olaszra és horvatra s aki elsőként szorgalmazta a protestáns bibliának szláv nyelvekre való fordítását. A másik ilyen szellemi vezér a szlovén *Trubar Primus* volt, aki előbb Tübingenben, majd a Tübingen melletti Urachban, Ungnad János birtokán felállított nyomdában adta ki szlovénnyelvű protestáns könyveit. *Trubar* mellett horvát fordítók is működtek; legnevezetesebb *Antonius Dalmata* (Antun Dalmatin), *Stjepan Konzul Istranin* és *Juraj Juričić*.

Az egész olasz, szlovén, horvát protestáns könyvkiadás 1550-től kb. 1595-ig terjedő időközben zajlott le s összesen mintegy 75 különböző kiadványt eredményezett. Ennek túlnyomó része szlovén, ami nemcsak azzal magyarázható, hogy *Trubar* rendkívüli buzgalommal és munkabírással dolgozott, hanem azzal is, hogy halála után művét folytatták, míg a horvát protestáns könyvkiadás 1568 után megszűnt.

Horvát könyv mindössze 26 jelent meg, s ez még csak nem is 26 külön mű. Mivel a reformátoroknak éppen az volt a céljuk, hogy az új tanokat minél szélesebb rétegekhez juttassák el, az egyes horvát fordításokat általában háromféle változatban, glagolita, cyrill- és latinbetűs szöveggel adták ki. Bennünket itt közelebbről a latinbetűs kiadványok érdekelnek.

Az első ilyen kiadvány *Vergeriustól* származik és 1555-ben Tübingenben jelent meg, címe: *Razgovaranje meju papistu i jednim luteran(om)*. (Beszélgetés egy pópista és egy luteránus között.)

Ezután hosszabb szünet következett a horvát protestáns könyvek kiadásában, majd 1563 és 1568 között gyors egymásutánban hét latinbetűs horvát nyomtatvány jelent meg, 1563-ban *Luther* katekizmusa (Tübingen—Urach), 1564-ben a *Württembergische Kirchenordnung* fordítása (Czrikveni ordinalicz) azután az ágostai hitvallás (röviden *Spovid*); az ágostai hitvallás védelme (röviden *Bramba*) és az ószövetségi próféták fordítása; 1565-ben: *Hasznos beszélgetés* (*Govorenje vele prudno*). Ekkor megszűnik az urachi nyomda s az utolsó latinbetűs horvát kiadvány, *Johannes Brenz* (Brentinus) württembergi teológus *Postilla*-jának fordítása 1568-ban már Regensburgban jelent meg. Ezeket a kiadványokat — a *Vergerius*-féle kivételével — *Dalmatin* és *Konzul* fordították, az egyes művek előszavait legalább is ők írják alá.

5. Helyesírásuk szempontjából ezek a kiadványok két világosan elkülöníthető rendszerbe tartoznak. Az egyik rendszert tulajdonképpen csak *Vergerius* *Razgovaranje*-ja képviseli. Ez következetesen a fentebbi táblázatban kimutatott olaszos hangjelölést használja, amelynek ekkor már gazdag hagyománya volt az egész tengerparti horvát nyelvterületen le egészen Raguzáig s éppen ezért a hangjelölés története szempontjából számunkra nem is bír különösebb jelentőséggel. Nem ilyen egyszerű azonban a másik hét kiadvány helyesírásának kérdése. Ezek közül háromhoz tudtam hozzáférni. Az ószövetségi próféták fordítását *Jagić* 1897-ben újra kiadta modern átírásban, de ismertette helyesírását és közölt belőle elég terjedelmes részt eredeti helyesírással is. A *Govorenje vele prudno* (*Hasznos beszélgetés*) egyetlen létező példányát Ljubljánában volt alkalmam tanulmányozni, a *Brenz*-féle *Postilla* egy eddig ismeretlen példányát pedig magam fedeztem fel évekkel ezelőtt a budapesti Egyetemi Könyvtárban. E három kiadvány helyesírását ilyenmódon részletesen meg tudtam vizsgálni. A többi négynek címét és egy-két kiragadott mondatát eredetiben közli a *Bušar—Fancev*-féle protestáns horvát bibliográfia, s ennek alapján végeredményben meg lehetett állapítani, hogy mind a hét kiadvány azonos helyesírással készült, amely a következő rendszerbe foglalható össze :

$s = sz$ (alakja: β)	$c = ts$
$z = z$	$\acute{c} = ch$
$\acute{s} = ss$ (alakja: ff)	$d\acute{z}$ } nincs jelük
$\acute{z} = s$ (alakja: r)	dj }
$c = cz$	$lj = ly, li, ll$
	$nj = \ddot{n}$

végül a *j* hangot mindig *y*-nal írják.

Mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy ezeknek a jeleknek a használata szinte szokatlanul következetes. Az *sz* helyett sohasem írnak *pl. z-t* (*t, k, p* előtt sem), a két *ss* helyett nem írnak *s-t* (szó elején vagy szó végén sem), a *ts* helyett nem írnak *cs-t* vagy *cz-t*, esetleg *ch-t*. A *ñ* jelet sohasem tévesztik össze az *ny* betűcsoporttal, amely a külön ejtett *n-j* (régii — *nj* —) hangkapcsolat jelölésére szolgál. Ingadozás csak a *ly, li* és *ll* használatában tapasztalható. Általában azt mondhatjuk, hogy igen tudatosan végiggondolt és igen következetesen alkalmazott helyesírási rendszerrel van dolgunk. Ennek főképp az lehet az oka, hogy a szerzők glagolász papok voltak, jól ismerték és fordítói munkájukban állandóan használták a glagolita, sőt cyrill írást is s mivel ezeknek az írásoknak a hangjelölése igen következetes, s egy-egy hangnak általában csak egy betű felel meg, ugyanezt a következetességet érvényesítették a latinbetűs írásban is és megalkottak egy ingadozásoktól mentes rendszert. A Govorenje vele prudno c. 1565-ben megjelent kiadvány végén a szerzők fel is tüntetik, hogy azok a latin betűk vagy betűcsoportok, amelyeknek kiejtésére nézve kétely támadhatna, milyen glagolita betűknek felelnek meg. »Istenfélő olvasó! Ez az olvasmány latin betűkkel van írva, olvasni pedig úgy kell a glagolita betűk szokása szerint, amint az alább megírt példán látható. Így a magad eszével gyorsan el fogsz igazodni és ezen ortográfia szerint helyesen fogsz olvasni.«

A fordítók eljárása tehát úgy képzelhető el, hogy amikor elhatározták a latinbetűs könyvek kiadását, egyúttal egész tudatosan meghatározták azt is, hogy az egyes glagolita betűket milyen latin megfelelőkkel fogják helyettesíteni s ezt következetesen végre is hajtották. Ezért mutat az egész rendszer igen tudatos, valósággal racionalizált képet.

6. Ami már most az egyes hangjeleket illeti, első pillantásra látszik, hogy itt a magyaros rendszerrel van dolgunk. A meglepő csak az, hogy ez a rendszer egyáltalán nem a horvát helyesírási hagyományokból nőtt ki, s nem azonos azzal a horvát helyesírással, amelyet fentebb felvázoltunk, s amelynek ekkor még nem voltak ugyan nyomtatott emlékei, de következetes használata egyébként ekkor már nagyon jól kimutatható. Mint ahogyan ez a tübingeni vállalkozás az irodalomtörténet tanúsága szerint teljesen független volt a varasdi *Pergošić* és *Vramec* egy évtizeddel később megindult irodalmi munkásságától, éppen úgy a tübingeni fordítók helyesírása is független attól a magyaros helyesírási rendszertől, amelyet *Pergošić* és *Vramec* használnak nyomtatványaikban. Nem felel meg egymásnak e két rendszerben a *c*, a *s*, a *nj* és a *č* jelölése, s ezenkívül következetesség tekintetében *Pergošićék* messze elmaradnak *Konzulék* mögött.

Pedig kétségtelen az, hogy a Zágráb—Varasd környéki kaj-horvát magyaros helyesírási rendszernek ekkor már kialakult hagyományai voltak. Már a latinbetűs tübingeni horvát könyvek megjelenése előtt kísérlet is történt arra, hogy ezt a rendszert *Trubarral* a szlovén könyvek számára elfogadtassák. 1559-ben *Trubar* nyelve és helyesírása körül vita támadt és egy zágrábi bíráló

(valószínűleg *Skalič*) azt kifogásolta, hogy *Trubar* a *č* és *s* hangot miért jelöli *zh* és *s*-sel és miért nem jelöli *ch*-val és *z*-vel, mire *Trubar* igen erélyesen visszautasította egy nem szlovén anyanyelvű egyén beavatkozását s azt hangoztatta, hogy ha a *človik* szót *chlouik* alakban írják, akkor azt *klovik* vagy *hlovik*-nak fogják olvasni és továbbra is kitartott régi németes rendszerű helyesírása mellett. Ekkor azonban a latinbetűs horvát könyvek közül még csak *Vergerius-é* volt kész, a többieket csak négy év múlva kezdték kiadni. A kaj-horvát helyesírási gyakorlatot tehát nemcsak a szlovén *Trubar*, de a horvát *Dalmatin* és *Konzul* sem vették alapul.

De nem találjuk helyesírásukban az olaszos rendszernek sem nyomát. Mint dalmáciai és isztriai származású horvátok, kétségtelenül ismertek olyan régebbi horvát egyházi és világi könyveket (a horvát könyvnyomtatás már a XV. században megkezdődött), amelyek ilyen helyesírással láttak napvilágot, hiszen maga *Vergerius* is ezt használta. Kézenfekvő lett volna tehát, ha ezt a rendszert alkalmazzák, vagy belőle valamit átvesznek, amint azt pl. néhány későbbi író tette. De ilyen jellegzetes olaszos betűkombinációknak semmi nyoma sincs náluk.

De a magyar helyesírás története szempontjából is érdekes ez a tübingeni rendszer. Egyes hangjelölései egészen modernnek ebben a korban. Pl. a *ts*-nek következetes írása a magyarban ekkor még nem régi keletű a *ñ* vagy *ñ* jel főképp a krakkói magyar kiadványoknak egyik sajátosága a *ly* helyett a *ll*-t következetesen nem használják a magyar kiadványok. Azonkívül a magyar könyvekben igen gyakori különösen szó végén a *k* hangnak *c*-vel írása: ez a tübingeni horvát könyvekből teljesen hiányzik. Az is megállapítható hogy az ekkori magyar könyvek helyesírása is sokkal következetlenebb mint az említett horvát könyveké.

7. Itt áll tehát előttünk egy a maga korában haladó elvek szerint tudatosan megalkotott és igen következetesen alkalmazott magyaros rendszerű horvát helyesírás, amelynek a horvátoknál semmi előzményét nem látjuk és nem tudjuk megmondani, hogy miként jutottak hozzá a tübingeni protestáns fordítók.

Bizonyos nyomok azonban mégis vannak, amelyeken közelebb juthatunk a kérdés nyitjához, ha végleges megoldását egyelőre nem is tudjuk adni.

Amikor *Ungnad János* 1564-ben meghalt, hamarosan megszűnt az urachi nyomda is. 1565-ben még itt jelenik meg a *Govorenje* vele *prudno*, de a *Brenz-féle Postilla* két kötete 1568-ban már *Johann Burgernél* jelenik meg Regensburgban. Maguk a kiadók pedig már nem *Kristóf* württembergi herceg, hanem a nyugatmagyarországi, közelebbről Kismarton környéki földesurak, *Johann Weisspriach* és veje *Maximilian Pollheim* szolgálatában állnak, akiknek birtokain igen sok, a török elől menekült horvát család telepedett meg az 1524. évi nagyarányú bevándorlás óta. (Kismartonról tudnunk kell, hogy 1491. és 1647 között Ausztriának volt elzárva.) A *Postilla* előszavában *Konzul* és *Dalmatin* igen élénken ecsetelik, hogy földijeiknek, a hazájukból kiűzött

szegény horvátoknak milyen nagy szerencsájuk, hogy olyan földesuraik vannak, akik nemcsak testi, hanem lelki dolgokban is gondoskodnak róluk s őket a pápai sötétségből az isteni világosságra akarják vezetni. Sőt Isten talán egyenesen azért vezérelte ide a horvátokat, hogy rajtuk keresztül távol a török alatt élő népek is megtalálják az utat Istenhez. Majd így folytatják: »És amikor Isten akaratának nagyobb megnyilatkozása végett az ő igéjét a horvátok közé akarjuk vinni, minthogy tikegyelmelek bennünket most e munkára hívott alattvalóitokhoz (= jobbágyaitokhoz), azért azt akartuk, hogy ezt a Postillát tikegyelmeleknek ajánljuk és tikegyelmelek neve alatt adjuk át és ajánljuk figyelmébe a mi közösségünknek és földijeinknek...«

Nyilvánvaló tehát, hogy a Postilla elsősorban a nyugatmagyarországi horvátok számára készült s ez indokolná azt, hogy teljesen magyaros helyesírással jelent meg. Ezzel azonban a kérdést nem oldottuk meg, mert már a korábban kiadott hat könyvnek is teljesen azonos a helyesírása, s ezekre nézve egyelőre nincs pozitív adatunk, hogy kifejezetten a Nyugatmagyarországra menekült horvátok számára készültek volna. Itt arra lehet gondolni, hogy a kiadók valamelyike valószínűleg *Konzul* már korábban is valamiféle kapcsolatban volt ezekkel a menekültekkel, hiszen nagyon következetesen földijeinek nevezi őket. Ilyen kapcsolatra mutat az is, hogy 1568-ban a protestáns horvát könyvnyomtatás beszüntetése után *Konzul* Kismartonba került evangélikus lelkésznek és ott is működött haláláig, 1579-ig.

A másik nyom, amely valamivel közelebb visz a kérdés megoldásához, az, hogy *Ugnad* szolgálatában a horvát nyomdánál volt egy *Torovszky* nevű magyar, vagy talán magyarországi horvát munkatárs is. A forrásokból kitűnik, hogy *Torovszky* jól tudott magyarul, ismerte a magyar bibliát és amikor felvetődött az a gondolat, hogy Urachban magyarul is jelentessenek meg protestáns könyveket, *Torovszky*nak ebben nagy szerepet szántak. *Torovszky* azonban nyilván horvátul is tudott, mert az ószövetségi könyvek horvát fordításában szintén volt szerepe. Aligha véletlen, hogy *Torovszky* neve a horvát könyvkiadással kapcsolatban éppen 1563-ban kezd szerepelni, amikor az első latinbetűs magyaros helyesírású könyv megjelenik. Ennek a horvát helyesírásnak összeállításában neki is lehetett valami szerepe.

Végleges megoldást azonban majd csak a tüzetesebb forráskutatás, főleg pedig a nyugatmagyarországi horvátok közti protestáns ígéhirdetés történetének részletes felderítése fog nyújtani.

8. Az a kérdés mármost, hogy mi lett a sorsa ennek a protestáns horvát irodalmi kezdeményezésnek és vele együtt a helyesírási rendszernek. 1568 után horvát protestáns könyv már nem jelent meg. Az ellenreformációs reakció viszont már 1564-ben üldözni kezdte a horvát könyveket. *Fröhlich* bécsi könyvkereskedőnél, aki a fő szétosztója volt a horvát könyveknek, házkutatást is rendeztek ebben az ügyben. Horvátországban főleg *Draskovics György* püspök és *Erdődy Tamás* bán voltak a reformáció terjedésének legfőbb akadályozói,

Krajinában *Hren* püspök vezette a protestáns könyvek elleni hadjáratot, amelyeknek legnagyobb részét a XVII. század első éveiben megsemmisítették.

A délszláv reformáció társadalmi és kulturális megmozdulását elnyomták, a Tübingen—Urach-i horvát protestáns irodalmi hagyománynak nem volt folytatása s ezzel együtt feledésbe merült az a kétségtelenül tudatosan erre a célra összeállított, a horvát hangrendszernek nagyon jól megfelelő és igen következetes helyesírási rendszer is, amelyet Konzul és Dalmatin használtak kiadványaikban. A későbbi horvát könyvek vagy a fentebb ismertetett régiesebb típusú magyaros vagy tiszta olaszos vagy esetleg valamelyik keverékrendszert mutatják, de a protestáns helyesírás továbbélésének nincs bennük nyoma.

IRODALOM

T. Maretić : Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovina. Zagreb, 1889 ; *F. Bučar* : Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije. Zagreb, 1910 ; *F. Bučar — F. Fancev* : Bibliografija hrvatske protestantske književnosti za reformacije. Zagreb, 1938 (klny.: Starine 39.); *L. Hadrovics* : Zur Geschichte der kroatischen Rechtschreibung im XVIII. Jahrhundert. Budapest, 1944.

KNIEZSA ISTVÁN hozzászólása :

Kétségtelen, hogy a horvát protestánsok helyesírása tudatosan megszerkesztett helyesírás és mint ilyen, semmiféle korabeli magyar helyesírással nem egyezik teljesen. Abban is kétségtelenül igaza van, hogy ez a helyesírás, mint rendszer, nyilvánvalóan a magyar rendszeren alapszik. Én itt e helyen csupán rá akarok mutatni néhány jelének a korabeli magyar helyesírással való összefüggésére.

Az *sz* hangnak *sz* jele a magyarban is a reformációval bukkan fel. A középkorban ez a jel nálunk ismeretlen. Nyilván a németből van átvéve. Hogy a horvát protestáns helyesírásba közvetlenül a németből került-e, vagy pedig magyar közvetítéssel jutott-e bele, egész határozottan nem dönthető el. Tekintettel azonban arra, hogy ebben a helyesírásban a német helyesírásnak más nyoma nincs, míg a magyar hatás szembeszökő. és a magyarban ebben a korban ez a jel már általános volt, valószínűbb, hogy a magyarból van átvéve. Ami a *c* — *cs* hangpár *cz* — *ts* jelpárjának eredetét illeti, valószínűnek tartom, hogy egyszerűen *Heltai* Bibliájának 1551-ben megjelent I. részéből van átvéve. *Heltai* ugyanis ebben a művében (és még néhány másban is) ezt a jelpárt használja a fenti hangpár jelölésére. Csak jóval később, a 60-as évek közepén tér át a *tz* — *cz* jelpárcra. Természetesen meg kellene vizsgálni, ismerték-e a horvát protestánsok a magyar *Heltai* munkáit. A szóvégi *-k*-nak *k*-val való jelölése azonban semmiesetre sem innen, vagy más magyar protestáns szerzőtől való, mert ezek (sőt még *Károlyi* is) egészen a XVII. század végéig a szóvégi és szótagvégi *k*-t következetesen *c*-vel jelölték. A *k*-nak *k*-val való írása a magyar kancellária gyakorlatán alapszik, amely a zágrábvidéki horvátoknál a közép-

kor óta el volt terjedve. Innen vette át a magyar katolikus irodalom is. A horvát protestánsoknál ez tehát egyszerűen a régi horvát helyesírás maradványa lehet. Sajátságos és a magyarban ismeretlen az *š* hangnak *ss*-el való írása. Ez a jel azonban a középkor óta közönséges a cseh írásbeliségben. Nem lehetetlen, hogy e helyesírás megalkotói innen vették át. Jellemző azonban, hogy horvátjaink e jelet nem az *sz* hangtól való megkülönböztetésre használták fel, mint a csehben (itt ugyanis az *sz* hangot a XIII. század elejétől *s*-el írták), hanem a *zs* hangtól való megkülönböztetésre, ami világosan mutatja, hogy a rendszer alapja a magyar helyesírás, mert az *s* és a *zs* hangnak csak a magyarban volt azonos jele.

Kétségtelenül nem magyar eredetű az *ñ* hangnak az *ñ* jele. Ilyen jelet a magyar helyesírástörténet nem ismer. Talán spanyol eredetű, mert tudomásom szerint ilyen jel másutt ismeretlen volt. Mindenesetre ki kell emelni, hogy ez az egy jel erősen kirí a rendszerből. A többi hang egyszerű, illetve összetett betűkből álló jeleivel szemben egyszerre csak egy mellékjeles betű bukkan fel! Ugyancsak nem lehet magyar eredetű a palatáliás *l'* hangnak a (magyar eredetű) *ly* és *li* mellett feltűnő *ll* jele sem.

Mindezeket a kérdéseket talán e protestáns horvát írók kapcsolatainak alaposabb felderítésével lehet majd megoldani.

TURÓCZI—TROSTLER JÓZSEF

GOETHE, A VILÁGIRODALOM ÉS MAGYARORSZÁG

Előadás a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály 1950. március 13-án tartott ülésén

A »világirodalom« szó *Goethe* alkotása. A fogalom maga azonban jóval régiebb: egyetlen irodalmat sem ismerünk, amely története folyamán elszigetelten fejlődött és mindvégig megmaradt volna a maga belterjes elszigeteltségében.¹ A nemzetek közti gazdasági és szellemi együttműködés feltételeinek kialakulásában fontos szerepe volt a kapitalizmusnak, de olyan érdeellentéteket is teremtett köztük, amelyek zavarták az együttműködést és a gazdaságilag gyöngébb nemzetek elnyomásához vezettek.

A társadalom gazdasági alapjának megváltozása mozgásba hozta az egész felépítményt s olyan mértékben szabadította fel a szellemi termelés erőit, amilyenre még nem volt példa az emberiség történetében. Új szükségleteket hoz létre, amelyeknek kielégítésére alkalmatlanoknak bizonyulnak az irodalom eddigi eszközei és formái. A földrajzi felfedezések, a technika, a tudományok új eredményei és vívmányai kitágítják az ember eddigi látókörét: a világ ezúttal valóban az egész megközelíthető világot jelenti. Kereskedelmi és gazdasági

¹ A világirodalom fogalmának értelmezésével nagy és gazdag irodalom foglalkozik. De mindmáig adósunk a fogalom igazi történetével, s adósunk is marad vele mindaddig, amíg a világirodalomban nem lát mást, csupán a társadalom anyagi feltételeitől elvonatkoztatott, autonóm irodalmak gépies szintézisét, amelyet egy szabadon lebegő szellem, ilyen vagy amolyan autonóm koreszme hozott létre, egyszóval mindaddig, amíg csak ezt látja s nem a társadalmi fejlődés dialektikáját követő nemzeti irodalmak teremtő, a népek kölcsönös megértését szolgáló dialektikus együttműködését. — Ebben az összefüggésben mindössze néhány olyan munkát idézek, amelyek a kutatás mindenkori állapotát és álláspontját tükrözik: *Georg Brandes. Weltliteratur* (Das Liter. Echo 1899. Okt.); *Ernst Martin, G. über Weltliteratur* (Strassburger G. - Reden, 1899); *Fernand Brunetière, La Littérature européenne* (Revue des deux mondes 1900); *R. M. Meyer, Die Weltliteratur im 20. Jahrh.* 1913; *E. Beil, Zur Entwicklung des Begriffs der Weltliteratur* Leipzig, 1915; *M. Genast, Voltaire und die Entwicklung der Idee der Weltliteratur* (Rom. Forschungen, 1927); *Viktor Klemperer, Weltliteratur und europäische Literatur* (Logos, 1929). — G. és a világirodalom kérdésével *Fr. Strich* foglalkozott a legtöbbit. Eddigi kutatásainak eredményét legújabb könyvében (*G. und die Weltliteratur*, Bern, 1946) foglalja össze. Könyvét problematikussá teszi végtelenül idealista álláspontja. (Sok irodalommal, köztük a magyarral nem foglalkozik.) — Ugyanez a problematikusság terheli *E. R. Curtius* munkáját (*Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, Bern, 1948), amely nagy filológiai apparátussal vizsgálja az antik hagyományok, formák, poétika, retorika szerepét az európai irodalmak kialakításában. — Marxista nézőpontból foglalkozik a kérdéssel *Franz Mehring, Weltliteratur und Proletariat*, Moszkva, 1924. L. még: *Lukács György, Tolsztoj és a nyugati irodalom*. (Nagy orosz realisták. Bpest. 1949). *Gy. Blagoj, A klasszikus orosz irodalom világraszóló jelentősége*. Bpest 1951. *W. Neustadt, Puschkin in der Weltliteratur* (Internationale Literatur, Moskau, 1937).

kapcsolatok kiépítésével, a közlekedési utak szaporításával megindul a közép-kor összefüggéséből kiváló és önálló sodó nemzeti irodalmak között a szellemi forgalom és árucseré. Ahhoz azonban, hogy a szó igazi értelmében vett világ-irodalomról beszélhessünk, a nemzeti irodalmaknak előbb maguknak is világi irodalmakká kell válniuk.

Kialakulásukkal megtört a latin nyelv monopóliuma; a nemzet-fölötti humanizmus nyelvet váltott és beolvadt a nemzeti irodalmakba. De a nyelv-váltás még csak az első lépés ezen az úton. Az ember társadalmi tudatában, gondolkodásában, a valósághoz, a munkához való viszonyában is döntő változásnak kell beállania, amely arra kényszeríti, hogy itt a földön keresse új tájékozódásának pontjait.

A világvivá lett irodalmak a felvilágosodás ideológusainak és történetíróinak műveiben kapnak első ízben valóban világtávlatokat. A világirodalom itt és most válik a világtörténelem szerves részévé.

Fontos és új mozzanat ebben az összefüggésben, hogy a szellemi-irodalmi csereforgalom és kölcsönhatás, legmagasabb fokon: a nemzeti irodalmak együttműködése most már nem szorítkozik többé egy-két földrajzilag határos (francia-német) vagy rokonyelvű (francia-olasz, spanyol-olasz) irodalomra, nem bonyolódik le egy ideológiailag, nyelvileg közös síkon mozgó európai műveltségi elit (humanizmus) tagjai, vagy azonos felekezetű népek között, hanem az egymástól messzeeső, nyelvben, vallásban különböző irodalmakra is kiterjeszkedik. Ehhez járul, hogy a nemzeti irodalmak egyre inkább az egyidejűség kölcsönös viszonyába kerülnek egymással. Más szóval: reprezentatív alkotásaik most már nem megkésve, évtizedek múlva, nem véletlenül, személyi, fejedelmi-udvari kapcsolatok útján, hanem az ideológiai keresletnek és kínálatnak, a mindenkori szükségleteknek megfelelően mindjárt megjelenésük vagy legalább legnagyobb európai népszerűségük időpontjában recipiálódnak.

Ezen a ponton kezdődik a Goethe történeti szerepe a modern világirodalom tudatos megszervezése körül.

Goethe azóta, hogy megjött Olaszországból s megtalálta emberi-művészi tájékozódásának szilárd pontjait, a világirodalom kategóriáiban gondolkodik. Kortársa volt a felvilágosodás nagy íróinak és gondolkodóinak. Magába fogadta az osztatlan antikvitást, az angol, francia, olasz irodalom klasszikus műveit és most magába fogadja az osztatlan Keletet. A romantikusok fordításai olyan területeket is hozzáférhetőkké tesznek Goethe számára, amelyeket eddig nem tudott megközelíteni. De előbb még meg kell érnie a nemzeti irodalmak megújulását vagy felemelkedését, Walter Scottot, Byront, Shelleyt, az orosz Puskind, a lengyel Mickiewiczet, az olasz Manzont, a francia Victor Hugót, Balzacot, Stendhált, a szocialista utópiákat, hogy meglássa és megértse az írók és gondolkodók szerepét a nagy nemzeti ellentétek áthidalása, a népek szellemi együttműködésének megteremtése és kimélyítése körül.

Világhíre most van a telőponton. Weimari háza a világirodalom kicsinyben. Leveleket vált az egész világgal. Műveit lefordítják a világ számos nyelvére. Most építi ki személyi és tárgyi kapcsolatait az egykorú angol, francia, orosz és olasz írókkal. Örökös készenlétben áll, hogy elfogadjon minden külső ösztönzést, amely elébejön szükségleteinek, elhárítva mindazt, ami ellenkezik velük. Közvetlen megnyilatkozásaival, állásfoglalásaival résztvesz az európai népek irodalmi életében, az írók elvi vitáiban, pl. a klasszikusok és romantikusok harcában. Írókat avat. Puskinra, Manzoniira pl. ő hívja fel az európai közvélemény figyelmét. A nemzeti-népi szabadságmozgalmak újra látókörének középpontjába helyezik az egyetemes népköltészetet, amellyel Weimar óta meglazultak a kapcsolatai. Az orosz, délszláv, lett, litván, újjörög, cseh népköltészet jórészt az ő közvetítésével kerül bele a világirodalomba. Folyóiratát, a *Kunst und Altertumot*, úgyszólván teljesen világirodalmi propagandájának szolgálatába állítja. Emellett fokozódó érdeklődéssel kíséri műveinek recepcióját, világviszhangját. Érdeklődése idővel egyre objektívebb jelleget kap. Egyre újból és újból a német nép és Európa, a nemzetek szellemi és irodalmi együttműködésének konkrét lehetőségeit vizsgálja. Egyszóval minden feltétel együtt van ahhoz, hogy 1827-ben, közvetlenül a *Wilhelm Meister* befejezése után, s a *Faust II.* részének befejezése előtt, megalkothassa a »világirodalom« szót.

Ma már világosan látni Goethe koncepciójának történeti-ideológiai gyökereit, a felvilágosodást, az Emberi jogok kiáltványát, a francia forradalmat, a romantika látomását (az egyetemes progresszív költészetet) és Hegel világszellemét. Csakhogy Goethe mindezt a maga eleven tapasztalatára támaszkodva összhangba hozza kora, a német nép, Európa és a maga legszemélyibb, legégetőbb szükségleteivel. Viszont minden előzmény nélkül való, teljesen a Goethe sajátja az az optimizmus, amellyel a forradalmak és a polgári társadalomban meginduló válság küszöbén kifejezetten a világirodalomtól várja a nagy időszzerű problémák megoldását s a nemzeti ellentétek megszüntetését, vagy legalább enyhítését.

Goethe első ízben 1827-ben írja le egyik naplójegyzetében a »Weltliteratur« szót. Innen kezdve nem tud szabadulni az igézetétől. Leveleiben, beszélgetéseiben, tanulmányaiban állandóan visszatér hozzá. Egyre újból meg újból átfogalmazza. Szinte látni, hogyan válik a gyakorlatban egyre átfogóbbá és konkrétabbá. »Francia ujságokból származó közleményeimmel nem csupán az a szándékom«, írja még ugyanebben az évben, »hogy magamra és műveimre emlékeztessenek, — ennél magasabb célt tűztem ki magam elé, amelyre egyelőre csak utalni szeretnék. Mindenfelé az emberi nem előrehaladásáról, a világ és az emberi viszonyok további perspektíváiról hallani és olvasni. Hogy a maga egészében hogyan vagyunk vele, ezt megvizsgálni és tüzetesebben meghatározni nem az én feladatom. Mégis a magam részéről figyelmeztetem barátaimat, meg vagyok győződve arról, hogy egy általános világirodalom kezd kialakulni, amelyben ránk, németekre, megtisztelő szerep vár.«

A világirodalom Goethe értelmezésében nem egyszeri lezárt állapot, mesterséges szintézis, hanem állandóan gazdagodó, megújuló fejlődés, kiválasztó, dialektikus folyamat, amelybe minden nemzet beléphet, mihelyt megjön az ideje, feltéve, hogy egyetemes emberi szükségleteket elégít ki. E mellett morális, humanista feladata is van, amikor kiküszöbölve a nemzeti gyűlölködés és elbizakodottság csíráit, a népeket hozzászoktatja ahhoz, hogy gondolkodásukban megegyezzenek, hogy megértsék egymást, s ha nem tudják is kölcsönösen szeretni egymást, legalább kölcsönös türelemmel legyenek egymás iránt.

Goethe világosan látja, hogy a kapitalizmus, az »indusztrializálódás« térhódítása bizonyos ideológiai egyöntetűséggel jár, amely a technika vívmányai-val, a közlekedés, a nemzetközi anyagi és szellemi forgalom meggyorsulásával, az úthálózat kiépítésével, főleg a sajtó páratlan fellendülésével megteremti a világirodalom kialakulásának tárgyi feltételeit. Csakhogy Goethe ezzel korántsem mossa el az egyes irodalmak nemzeti jellegét, hiszen ezek az irodalmak csakis nemzeti jellegük fenntartása mellett teljesíthetik történeti küldetésüket a népek együttesében. Feloldja a nemzetinek és egyetemesnek feszítő, kibékíthetetlennek látszó ellentmondásait. »Meg kell ismerkedni« — mondja erre vonatkozólag — »minden nemzet sajátságaival, de nem szabad őket megfosztani e sajátságoktól, hiszen éppen ők teszik lehetővé, hogy érintkezzünk a nemzetekkel: mert az egyes nemzetek sajátságai olyanok, mint a nyelvük és pénznemeik, megkönnyítik, sőt ők teszik igazán tökéletessé a közlekedést. Az igazi általános türelmet akkor valósítjuk meg a legbiztosabban, ha meghagyjuk minden ember, minden egyes nép jellegzetességét, de kitartunk amellet a meggyőződésünk mellett, hogy ami igazán értékes, az az egész emberiség.« Egy szóval: a világirodalom az a tér, ahol a kortársak nemzetükre való tekintet nélkül, határok, folyók és hegységek fölött egymásra találnak és kezét nyujtanak egymásnak.

Goethe világirodalom-koncepciója elsősorban odahaza talál, ha nem is feltétlen, de mindenesetre egyre jobban erősödő visszhangra. Érthető, ha a kései reakciós romantika ideológusai idegenkedve fogadják. Hiszen korlátolt nacionalizmusuk, a németiség fölényét, a német szellem és irodalom ősereditiségét, önelvőségét és más nemzetek gyűlöletét hirdető tanításaik nehezen egyeztetők össze a goethei világirodalom nemzetközi, humanista perspektívájával. Jellemző ebben az összefüggésben, hogy az öreg E. M. Arndt még 1842-ben is szükségesnek tartja, hogy felhívja a német nép figyelmét arra, milyen veszedelmet jelent számára Goethe világirodalma (*Lasset euch nicht verführen, oder die Weltliteratur.*) Ezzel szemben Hegel közvetlen tanítványai hamarosan felismerik Goethe koncepciójának és Hegel világszellemének rokonságát s megpróbálják a koncepció gyakorlati alkalmazását a történetírásban, nyelvtudományban, irodalomtörténetben (a legtöbb eredménnyel Karl Rosenkranz). — Az Ifjú Németország írói (pl. Gutzkow, Wienbarg) világirodalom-koncepciójukban Goethe-re támaszkodnak.

Az egyes nemzeti irodalmak viszonyát Goethe világirodalom-koncepciójához két tényező határozza meg: mindenkori vezető íróknak Goethe-ismerete és azután az a tény, milyen mértékben tudják levetkőzni nacionalista korlátoltságukat s milyen mértékben szolgálják műveikben a nemzetek kölcsönös megértését és a haladó humanizmus ügyét. Így találkoznak Goethe nevében s a világirodalom jegyében Puskin és baráti köre, a francia »Globe« köré csoportosuló fiatal írók, az olasz »Eco« munkatársai, Manzoni. Így propagálja az akkor még haladó Carlyle Angliában, Edgar Quinet pedig Franciaországban a világirodalom fogalmát. Viszont érthető, hogy a mélységesen reakciós Uvarov Goetheről tartott emlékbeszédében óvatosan elkerüli.

Már Goethe felismerte világirodalom-koncepciójának egyik-másik objektív feltételét, de csak a *Kommunista Kiáltvány* óta tudjuk, hogyan követi a kapitalizmus terjeszkedését, a világpiacon kialakulását a világirodalom kialakulása, az anyagi javak kicserélődését a szellemi javak kicserélődése és közkinccsé válása:

»A burzsoázia a világpiacon kizsákmányolásával valamennyi ország termelését és fogyasztását nemzetközivé tette. A reakciók nagy sajnálatára kihúzta az ipar alól a nemzeti talajt. Az ősrégi nemzeti iparok elpusztultak és napról-napra pusztulnak. Új iparok szorítják ki őket helyükből, amiknek meghonosítása minden civilizált nemzet életkérdésévé válik; olyan iparok, amelyek már nem a hazai nyersanyagot dolgozzák fel, hanem a legtávolabbi égvővek nyersanyagát, és amelyeknek gyártmányait nemcsak magában az országban, hanem valamennyi világrészben egyképpen fogyasztják. A régi, belföldi termékekkel kielégített szükségletek helyébe újak lépnek, amelyeknek kielégítésére a legtávolabbi országok és éghajlatok termékei kellenek. A régi helyi és nemzeti önelégültség és elzárkózottság helyébe a mindenfelé elágazó forgalom, a nemzeteknek egymástól való sokágú kölcsönös függése lép. És ez így van nemcsak az anyagi, hanem a szellemi termelésben is. Az egyes nemzetek szellemi termékei közkinccsé válnak. A nemzeti egyoldalúság és korlátoltság egyre lehetetlenebbé válik, és a sok nemzeti és helyi irodalomból világirodalom alakul.« (*Marx—Engels, A Kommunista Kiáltvány*, Szikra-kiadás, 26 l.)

Ezzel a világirodalom funkciója beleilleszkedik a gazdasági és társadalmi fejlődés összefüggésébe, új tartalmat s olyan átfogó perspektívát kap, amilyenre Goethe és kortársai még csak nem is gondolhattak. Csak az a baj, hogy a polgári irodalomtörténet nem élt Marx és Engels felismerésével. Ezért vagy elvesztette a lába alatt a szilárd materialista talajt, vagy pedig zsákutcába jutott, amelyből máig sem találta meg a kivezető utat.

Mint gazdasági, társadalmi és politikai fejlődésében elmaradt nemzet irodalma, a magyar irodalom is csak megkésve kerül ki az ideológiai tanácsatlanság, az ösztönös irodalomkedvelés és irodalomművelés állapotából. A döntő változás a XVIII.—XIX. század fordulóján következik be.

A Martinovics-féle összeesküvés elsőkben mozgósítja a haladó nemesség és polgári értelmiség legjobbjait egy politikai és társadalmi program forradalmi megvalósítása érdekében, amit kívülről a felvilágosodás alapelvei és a francia forradalom példája sugalltak, belülről pedig az általános társadalmi és politikai helyzet tűzött napirendre. A kor minden haladó kultúrprogrammja, személyi, irodalmi kezdeményezése, elsősorban Kazinczy fordításai, nyelvújítása ugyanebben az irányban hatnak, ideológiailag álcázott formában kivétel nélkül a »jobbágytartó rendi Magyarország«-ot ostromolják. Az ortológusok és neológusok elvi meggyőződését társadalmi és politikai meggyőződésük determinálja. A nyelvújítás eredménye egyúttal a kor egyik legpozitívabb, legnyilvánvalóbb teljesítménye: ami visszasság, zavar, ellentmondás, következetlenség és túlzás akad benne, az kivétel nélkül a már említett ideológiai tanácstalanságra, a cél és a teljesítmény összemérhetetlenségére vezethető vissza. De egészbenvéve a nyelvújítás diadala a progresszió diadala. Ideológiailag leghaladóbb íróink és költőink kevés kivétellel nyelvújítás-pártiak. Természetesen nem »teremtenek« új nyelvet, hanem — hogy Sztálin klasszikus tanulmányának szavaival éljek, — egy »felülről jövő forradalom« útján kibővítik, megújítják, modernizálják a magyar irodalmi nyelv szókészletét. Minden bevált új szó s a benne kifejezett fogalom aztán nemcsak a magyar szókincset gazdagítja, hanem közvetve a gondolat és fogalomkör, a társadalmi tudat korlátozottságát is tágítja s így a haladást erősíti. Másfelől a nyelvújítás teszi végérvényesen és visszavonhatatlanul világivá a magyar irodalom nyelvét s üti a legnagyobb részt a meghosszabbított magyar középkor, az egyházi és világi feudalizmus, a szellemi tunyaság korlátain. (Ebből a szempontból újból meg kellene írni a nyelvújítás történetét.)

Mint tudjuk, az út, akárcsak a reformáció korában, ezúttal is fordításon, átdolgozásokon keresztül vezet először a viszonylagos, aztán a feltétlen önállósághoz. Kazinczy elvont, klasszicisztikus szépségeszménye, plebejusellenessége akkor bontakozik ki a maga teljességében, amikor kiderül, hogy a politikai és társadalmi érvényesülés útja egyszersmindenkorra bezárult előtte. Fordítói elméletével és gyakorlatával együtt a maga helyén, a maga időpontjában történeti szükségszerűség: ellensúlyozza, leleplezi a plebejusi álarcban megnyilatkozó rendi reakciót, amelynek írói — köztük Gvadányi, Dugonics — egyébként nagyon is jól ismerik a tőlük mértéktelenül gyűlölt felvilágosodás ideológiáját. Ezen az időponton túl, persze, Kazinczy maga is már-már fejlődést gátló, vagy legalább is lassító tényezőnek bizonyul. Az ő fordításai azonban csak kis hányadát teszik annak a szinte beláthatatlan fordítói termelésnek, amelynek idővel egészen más igényeket kell kielégítenie, mint Kazinczy-nak: egy felemelkedő kismanes, polgári, kispolgári-plebejusi olvasóréteg igényeit, amelynek olvasás közben jön meg az érdeklődése s nőnek meg az igényei. S a kielégített igények egyre kényesebb igényeket teremtenek. Azok az olvasók, akik Dugonicsra, a német lovagi és kísérteti ponyván, németből fordított vagy

német közvetítéssel angoltól, franciától átdolgozott érzelmes, kalandos regényeken és novellákon kezdtek, eljutnak a Goethe, Walter Scott, Schiller, Chateaubriand, Heine, Börne, Victor Hugo, Balzac, (a hozzánk megkésve érkező Sterne, Goldsmith, Richardson) színvonaláig; velük emelkednek és nevelődnek. A megnyeségi változások minőségi változásokba csapnak át. Az irodalom életében is akkor jelentkeznek a problémák és feladatok, amikor már megvannak, vagy kialakulófélben vannak megoldásuk materiális feltételei. A magyar olvasó a francia, angol, német eredetű regényekben megtalálja a tőkés országok társadalmának eszményített, torzított vagy kezdetlegesen vagy teljesen reális rajzát, ami felnyitja s érzékenyebbé teszi szemét a saját helyzetének, társadalmának visszasságai, ellentmondásai iránt s mindenesetre új távlatokat nyit neki. Azt hiszem, hogy itt nemcsak az irodalmi ízlésváltásnak, egy reálisabb szemléletnek, hanem az ideológiai önállósodásnak, demokratizálódásnak is egyik forrásával állunk szemben. E könyveknek olvasóiból vagy utódaikból kerülnek ki a Jósikák, az Eötvösök, a Vörösmarty, de belőlük a Széchenyi *Hitel*ének, vagy Kossuth vezércikkeinek megértő vagy lelkes olvasói, belőlük a politikai reakció első cselekvő ellenzéke is. Amit pedig nem találnak meg a szépirodalomban, azt kiegészíthetik az új tudományos vagy kritikai folyóiratok, a Tudományos Gyűjtemény, Tudománytár, Athenaeum, a Közhasznú Ismeretek Tára tanulmányaiból, cikkeiből, amelyek az új francia, angol, német filozófiát, a szocialista utópiákat, a természettudomány és a technika eredményeit ismertetik. Így a magyar írók és az olvasók tudatában, ha talán félszegen, korlátozottan, tökéletlenül is már ott él a világirodalom fogalmának első derengése.

Eddigi Goethe-kutatásunk meglepedkezett arról, hogy az élő Goethe három egymást felváltó magyar nemzedék kortársa volt, hogy egyik sem tudta a maga teljességében magába fogadni, s hogy éppen ezért csak három töredékes képet tudott alkotni róla magának, vagy ami ezzel egyet jelent, háromféleképpen viszonyult hozzá. — Ez alatt az idő alatt tudvalevően mélyreható változások állnak be a magyar gazdasági, társadalmi és politikai élet szerkezetében: a rendi, félgymarmati Magyarország a kapitalizálódás és demokratizálódás útjára lép, s ez természetesen döntő módon alakítja költőink, íróink, gondolkodóink ideológiáját. A *Hermann und Dorothea*, az *Iphigenie*, *Tasso*, *Lehrjahre* klasszikus, humanista költője mindenképen elébement a Kazinczy-kor ideológiai szűkségeiteinek, ehhez képest hatása akkor a haladás irányába esett.

De már a Kossuth és Petőfi korának politizáló, forradalmi nemzedéke a haladás kerékkötőjét, a népetől elszakadt, érzéketlen fejedelmi bálványt kezdi látni benne, s ebben a felfogásában megerősíti az, hogy a Goethe értékelése körül folyó európai viták és a német Goethe-ellenes irodalom hullámai hozzánk is átcsapnak.

Teljesen meghamisítanók és fejtetőre állítanók a történeti helyzetet, ha pl. azt a tényt, hogy Bajza hátat fordít kezdeti Goethe-kultuszának

s a francia irodalom felé orientálódik, egyszerűen Bajza ízlésváltozásából magyaráznók, nem pedig abból, hogy az egyre jobban radikálizálódó Bajza politikai irányvonala ebben az időben már a francia politika irányvonala alá esik, aminek azután siet levonni irodalmi következtetéseit. Vagy: ismerjük Petőfi híres nyilatkozatát Goethé-ről. Elveti *Faustot*, el az »ostoba« *Werthert* s aztán így folytatja: »Goethe a legnagyobb németek egyike. Goethe óriás, de óriásszobor. A jelen mint bálványt állja körül, de a jövő el fogja dönteni, mint minden bálványt. Amilyen egykedvűleg nézett ő le dicsősége magasságáról az emberekre, oly egykedvűen néznek le majd az emberek dicsősége porbavegyült romjaira. Aki másokat nem szeretett, azt mások sem szerethetik, legfeljebb bámulhatják.« — Kétségtelen, hogy e nyilatkozatban része van két kor, két vérmérséklet, két emberi és művészi álláspont különbségének, terminológiájában pedig a Goethe-ellenes Börne terminológiájának. De a nyilatkozat egész jelentőségét csak akkor mérjük fel igazán, ha tudjuk, 1. hogy a plebejus-demokrata Petőfi 1847. június 6-án vetette papírra, pár héttel azután, hogy lent járt a bányában s elsőtízben találkozott a legreménytelenebb proletáryomorral; 2. hogy a forradalomhoz vezető útján elsősorban nem formális esztétikai értékű, hanem ideológiai hitvallásuk, emberi politikai magatartásuk, majdnem azt mondhatnám: politikai-gyakorlati használhatóságuk szerint válogatta meg költői példaképeit, Shakespearet, Shelleyt, Byront, Bérangert, Heinét, akik segítségére lehettek időszerű feladatainak megoldásában. (Már egy negyedszázad előtt rámutattam ezekre az összefüggésekre, akkor persze, még túlbecsültem a filológiai kimutatható tartalmi és terminológiai tényezők hatásának jelentőségét. Folytathatók a probléma-szemlét Eötvössel, Keménnyel, Arannyal, Madách-csal, Gyulai Pállal, Péterfyvel, akiknek életművében kisebb-nagyobb szerepet játszik Goethe: minden egyes eset új feladat, konkrét összefüggések, magatartások és konkrét történeti helyzetek elemzésének a feladata elé állítja a kutatót.)¹

Goethe műveinek ismerete ezekben az években lassan, de észrevehetően terjed és mélyül. Elsősorban persze fordítások révén. Folyóirataink állandóan tájékoztatják közönségüket a Goethe-irodalom fontosabb eseményeiről. Sorra ismertetik Goethe levelezését Merckkel, Schiller, Charlotte von Stein, Eckermann Beszélgetéseit, amelyek Goethet a maga legkonkrétabb emberi, személyi vonatkozásaiban mutatják be. De talán ennél is fontosabb, jogy a »jobboldali« liberális Kazinczy Gábor lefordítja Uvarov emlékbeszédét Goetheiről. (*Athenaeum* 1840. II. 37, 39), a *Tudománytár (Literatura, 1837. I. 319.)* ismerteti Aug. Wilh. Rehberg könyvét (*Goethe u. sein Jahrhundert, 1835*), néhány év múlva pedig kivonatossan közli Gutzkow híres apologetikus tanulmányát (*Goethe im Wendepunkte zweier Jahrhunderte, Literatura, 1842. VI. 3—15*), amelyek két különböző szempontból értelmezik Goethe nemzeti jelentőségét és helyét

¹ Turóczi-Trostler József: *Goethes Herz ein Kieselstein*, Budapest, 1928, — és *Goethe und die neuere ungarische Literatur*, Budapest, 1932.

a világirodalomban. Jellemző, hogy még az Eckermann-ismertetés is külön foglalkozik Goethe világirodalmi kapcsolataival.

Említettük, hogy a francia Edgar Quinet Goethe világirodalom-fogalmának első propagálói közé tartozik.

Quinet (1803—1875) Goethe és Herder tanítványa. Epikus világtörténeti szemléje, az *Ahasverus* (1833, németül 1834) a *Faust* családjához tartozik, de *Prometheusa* is magán viseli a goethei eredet jegyeit. Lefordítja Herder *Eszméit*, amelyeknek világtörténeti koncepciójában az egyes népek kibontakozásuk időrendjében úgy lépnek be a történelembe, ahogy Goethe koncepciójában a nemzeti irodalmak a világirodalomba. Mindenesetre jelentős eseménynek kell tartani, hogy a modern irodalmak egységéről szóló tanulmánya 1839-ben magyarul is megjelenik (kivonatosa: *Tudománytár, Literatura* III, 193). — Fontos ez a tanulmány azért is, mert megrajzolja Goethe világirodalom-fogalmának előtörténetét, mégpedig úgy, hogy megkeresi hozzá a társadalmi és politikai feltételeket s konkrétan felel arra a kérdésre, milyen kilátásai és lehetőségei vannak egy modern világirodalomnak, a nagy nemzeti irodalmak egységének. Azonkívül olyan problémákat is felvet, amelyek mai irodalomtörténeti érdeklődésünk homlokterében állanak, többek között a kötelező haladó nemzeti hagyományok és a nem kevésbé kötelező nemzeti jelen, vagy a nemzeti irodalmak kölcsönös viszonyának problémáját.

A XVIII. század közepéig a francia ízlés, a versaillei költészet uralkodik az európai irodalmakon. A népek megtagadják nemzeti multjukat s a »versaillei« költészetet utánozzák. Volt pillanat, amikor Cadixtól Szent-Pétervárig kizárólag Boileau uralkodott, de már jelentkezett a visszahatás, amely valószínű forradalommal nőtt. Volt benne valami a politikai vagy vallásos forradalom dühöngő erőszakából. Széttépték a nagy francia század végrendeletét. Corneille, Racine, Boileau, Voltaire kénytelen volt engedni Shakespearenek, Dantenak, Calderonnak, Goethének. A forradalom nem szorítkozott Németországra. Átterjedt Angliára s megteremtette Walter Scottot, Byront. Stäel asszonytal betört Franciaországba. »Ki nem emlékszik azon pillanatra, amelyben ezen ország egész késznek látszik minden megszokott emlékezésről lemondani. Hévvél és lobbal ölelendők a jövőt, megveték a multat, mint akadályt vagy mint szemrehányást.« Más szóval: a klasszikusok és romantikusok között kitört a nyílt harc, és semmi kilátás a megegyezésre. Egyszerűen, mert az egyik párt abszolutizálja a klasszikus századot, XIV. Lajos korát, azt mondván róla: Isten képe, imádni kell; a másik párt viszont: múmia, el kell temetni. Pedig helyesebb lett volna azt mondani: élő hagyomány, amely örökre a jövő géniuszával párosul.

Csodálatos volna, ha a mostani kultúra egysége csak az iparban, a politikában, vagy a hadakozásban érvényesülne, a művészetben viszont nem. Holott ez a (gazdasági-ideológiai egység) már a középkorban feltalálható s azóta sem szűnik meg. Így a mai népek, bárhogyan különbözzenek is egy-

mástól, ugyanazzal a »társaságos egységgel bírnak, amelynek előbb-később politikai rendszerükben és művészi alkotásaikban is meg kell nyilatkoznia.« A főbaj ott van, hogy az írók megfélemedkeznek arról, ami őket egyesíti, s csak azt tartják szem előtt, ami elválasztja őket. De ha jól meggondoljuk a dolgot, az a háború, amely a mai irodalmi iskolák között támadt, csak polgárháború. Molière, Racine, Voltaire, Corneille, Calderon, Shakespeare, Goethe testvérek — ami ezután következik, az lényegében a Goethe alapszövegének értelmezése és körülírása, helyesebben alkalmazása az új európai irodalmakra, amelyek a júliusi forradalom másnapján szembentalálják magukat a megoldásra váró szociális és politikai feladatokkal.

A századok éppoly kevésbé tagadhatják meg magukban »a kölesönös viszonyok életét, mint a lényeg a valóságét«. A halhataltan költők és írók valóban csak egy irodalmat alkotnak ; kölesönösen emelik és világosítják egymást. Az egyiknek világa a másikra sugárzik vissza. Felül kell emelkedniök féltékenységen, ellenségességen, éghajlatok ellenézésén, időn, helyen. Törjenek »azon lélek után, mely közönséges és egy és minden nép lelkesedett teremtményeiben lakik«. Mindeddig az emberiség háborúban élt magával, s a költészet magasabb régióiban, ahol örök békének kellene uralkodnia, a legelkeseredettebben dúlt a harc.

Persze, Quinet nemcsak a Herder és a Goethe tanítványa, hanem egyúttal a Hegel is, s így az eszme, a szellem egységében látja a megvalósítandó nemzetközi irodalmi egység főfeltételét. Az emberek a sokféle lángelme eszméjéről felemelkednek egy »a természetben mindenhol jelenlevő lélek«, később az élet eszméjéhez, amely a művészet világában mindenhol jelen van és munkálkodik. Ugyanaz a gondviselés, mely a holt természet műveiben felfedezhető, nyilatkozik meg a gondolat alkotásaiban is. A külsőleg még mindig hiányzó szellemi egységet az írók különben megteremtették műveikben már akkor, amikor a kritika még mindent megosztott és elválasztott.

Goethe világirodalma a Quinet »Látomásá«-ban végül is így fest: »A nagy társaságos asztalnál mindnyájan egy pohárból ivának.« Van-e akár csak egy is korunk írói közül, aki ne tett volna valamit a szövetség megpecsételésére, aki nem látja, hogy Goethe mindent Voltaire-nek és Byron mindent Rousseau-nak köszönhet? (!) »Nem mutatkoznak-e Chateaubriandban az angol befolyás és a francia lélek vegyülete, Ossian merészsége és a Port-Royal hagyományai? Nem áll viszonyban Staël asszony úgy Genffel, mint Weimarral? Walter Scott varázs pályáját nem Goethe egyik darabja fordításával kezd-e meg? Ha a legtöbb kortársak characterét felboncolnók, mindeniknél hasonló összeköttetéseket találnánk. De hogy csak a külföldiekről szóljunk : mi Schiller drámája egyébb, mint Shakespeare rendszere és Lessing kritikai lelkének szenvedélyes összeházasítása? Nem szemellátható-e, hogy Németország Manzoniiban Olasz-honnal, Rückertben Kelettel, Heinében Franciaországgal, Shelleyben, Coleridgeben és Wordsworthban Angliával, Oehlenschlägerben Dániával, Mickiewicz-

ben Lengyelországgal vegyült össze? Béranger rímei hangzanak a Kaukázus mellett és a Kant-féle metafizikát az Eurotas kákás partjain is feltaláltam . . . Párizs, London, Berlin, Szent-Pétervár és Újyork között egyszerre mozog. A szó egyik névtől a másikhoz repül ; mindenik különös feladata mindent egyszerre tudatni. Ma nincs oly rost a földnek testében, mely megrázatnék anélkül, hogy a többiek is egyszerre együtt meg ne reszkettetnének. Ezen egységet a francia forradalom kelté, a francia forradalom kifejté, a költészet pedig utolsó kenetét adá meg.« . . . Most, ha egy népet önmagában szemlélünk, semmi egyebet nem találunk, mint töredéket, vázlatot, egyenetlenséget, s ennek a népnek magának az érzelme és törekvése is különböző. Ellenben, ha az egészre függesztjük szemünket, mindennek egy érzelme, egy élete, egy szembeötlő nagysága van.

Quinet tanulmányát kiegészíti, mintegy természetes folytatása, egy másik névtelen cikk, amely két év múlva jelenik meg ugyancsak a Tudománytárban (*A literatúra társadalmi állása és jelentése a jelenkor népeinél. Literatúra, 1841. V. 407, 449*). Még jobban kiemeli a világirodalom társadalmi bázisát és társadalmi funkcióját, mint Quinet. Igaz, hogy csak három vezető irodalomra, a franciára, a németre és angolra szorítkozik. Alapszövege változatlanul a Goetheé: az a tarka és változatos kép, amelyet az európai irodalmak mutatnak, szinte megköveteli, hogy tüneményeikben megkeressük a törvényszerűt, folyamukban az állandót s rögzítsük azt, ami hasonlóság akad bennük. Korlátolt felfogásra vall, minden egyes könyvet elszigetelten megítélni. A filozófikus értelem arra törekszik, hogy felfedezze azokat a szabályokat és törvényeket, amelyek az egyetemes irodalom vagy ennek egyes ágaiban vagy korszakaiban uralkodnak. Herder, Wieland, Goethe legyőzte az ízlés korlátait, filiszteri egyoldalúságait s megmutatta az utat, amely a különböző népek és korszakok termékeinek méltánylására vezet s amelyen továbbhaladva eljuthatunk a nemzeti irodalmak összehasonlításához. A felvilágosodás és humanitás emelkedésével hozzáférhetünk az irodalom kincseihez . . . »Mivel végre néhány emberkor óta kétségkívül erősödött s az európai főbb népek között külön alakokban hathatósabban előlépett a filozófikus szellem s megteremtette Angliában a Bolinbrokeokat, Shaftesburyket, Chesterfieldeket és Humeokat ; Franciaországban a Bayleokat, Diderotkat, Voltaireket, Montesquieukat és Rousseaukat, Németországban pedig a tulajdonképpen értelemben vett speculativus filozófusokat«, lehetségessé vált nemcsak a nagy történeti anyag rendszerezése, hanem a jelen irodalmában való tájékozódás is. Legcélszerűbb ebben az összefüggésben megvizsgálni azt a viszonyt, amelyben Európa nagy országainak irodalma a nemzetek társaséletéhez áll. Újabb időben Németország, Anglia és Franciaország között oszlik meg az elsőség és felsőség dicsősége az irodalom különböző ágaiban és szakáiban. Egyik sem tagadja meg a másiktól ezt az elsőséget, noha meg van győződve arról, hogy egészbenvéve az irodalomban őt illeti meg. Kitűnik ez abból, hogy a szűkkeblű féltékenység megszűnt, kitűnik továbbá abból a buzgalom-

ból, sőt mohóságból, amellyel az egyik irodalom a másik alkotásait átveszi, amennyire lehetséges fordítás, vagy utánzás által elsajátítja. »Azon szó, mely ma valamelyik angol vagy francia journalista tollából folyt, 8 nap múlva talán a német sajtó által is terjesztetik s már gyakran megtörtént, hogy az új könyv franciául és németül vagy angolul és németül egyszerre jelent meg. A szellemi javak közössége, az eszmék élénk közlése és cseréje, az irodalom kölcsönös hatása oly erőre jutott, hogy várhatni miképp a divat, e zsarnok istennő egész Európát villámsebbel átutazza s egy nyár alatt az egész finom világot a maga egyenruhájába öltözteti.« Mindemellett az említett irodalmakban továbbra is fennállnak a mélyebben fekvő »politikai és társasági különbözőségektől feltételezett sajátságok.« Ezért az »enthusiastáknak egyetemi irodalom iránti törekvései és álmodozásai, mely egy szép reggel felvirrad és melynek hírmondóit felületes syncretismusban és kitűnő nyelvvegyülékben akarják feltalálni, legalább ama népéletben fekvő és gyökerező különféleség miatt sokáig hajótörést fognak szenvedni.«

Íme a Goethe világirodalom fogalma, a nemzeti irodalmak együttese a nemzeti jelleg fenntartásával, — de mint megvalósíthatatlan utópia.

A világirodalom problémája a magyar irodalomban most már állandóan napirenden van, le sem kerül onnan. Már csak arra vár, hogy magyar nevet kapjon. Ami nem pusztán formáság, hanem annak a jele, hogy valóban bevált, gyökeret vert s meghonosodott a magyar írók és olvasók tudatában. De itt elébe vágtam a fejlődésnek, mert közben az új szó, igaz, felemás összetétel formájában, magyarul is megszületett.

1835-ben a német Bundestag betiltotta a »Fiatál Németország« néven ismert író- és költőcsoport összes műveit. Sőt tilalmát a jövőben megjelenő műveikre is kiterjesztette. E tilalom előkészítésében nagy része volt a Goethe-faló, sovíniszta, franciagyűlölő Wolfgang Menzel denunciáló cikkeinek. A betiltás nagy feltűnést keltett Európaszerte, mert a gondolatszabadság súlyos sérelmét látták benne. — Talán ennek tulajdonítható, hogy a *Tudománytár* a következő évben (1836. I. 199—218) egész terjedelmében közli Menzel egyik újabb támadó cikkét, amely összegezi a Fiatál Németország ellen felhozott vádakot és ezzel újból alátámasztja a Bundestag tilalmát.

Menzel mindenekelőtt azzal vádolja a Fiatál Németországot, hogy »egy általános minden nemzetiséget előlő emberség- s világpolgárságot propagálk«. Aztán, hogy magáévá teszi Saint-Simon ideáit, amelyeknek az a lényege, hogy bitorolják a jövőt és Európa »jövő fellázítására« törnek. Harmadik vádja a mozgalom vallástalanságának, a negyedik pedig a »vallástalanságtól elválaszthatatlan erkölestelenségének« szól.

Menzel Heinében látja minden baj forrását, de közvetve Goethét is elmarasztalja a felelősségben. Tanuja Wienbarg, aki »Eszttétikai hadjáratai«-ban az »új tan rendszerét kigyalulta« és Goethét teszi meg az érzéki új vallás Messiás-sává, hogy »ezáltal saját erkölestelen tanításait szépítse«. Eddig Goethében a

szépet szerették, most gondosan keresik ki erkölcstelenségeit, hogy »a maguk erkölcstelenségét palástolják velük«. Ez bátorította fel a Fiatál Németországot arra, hogy Goethe tekintélyét kirabolják. »Goethének kell előállani, hogy rothadt lelkük minden puffaszkodását s tajtékzását jóvá tegyék«. — Wienbarg Goethét »Németország nagy szabadítójának, a kereszténység felforgatójának, az új hűsvallás alapítójának« nevezi. A Fiatál Németország írói most már azt hiszik, hogy ők is élhetnek azzal a szabadsággal, amellyel Goethe. »Ha egy szép természet lerázza láncait, mindjárt hasonlót tesz minden természet, a legundokabb, legbaromibb, legördögibb természet is.« (Ha van haladóellenes tendencia, ezekben a sorokban kézzelfogható.)

Láttuk, Menzel első vádja a világpolgárság tanításának és következményeinek szól. A világpolgárság természetes átmenet a világirodalomhoz. »Ők (t. i. a Fiatál Németország költői és írói) a hazafiságot«, mondja Menzel, »a vér ösztönének nyilatkoztatják, mely megvetendő és durvább, mintsem fölvilágosult időszakunkban valamit érhetne. Ők világraszóló literatúrát ígérnek, mely a mi eddigi nemzeti literatúránkat kiszorítandja. Minden kritika alatt legyen, úgymond Wienbarg, mely ezen *világ literatúrához*¹ tartozik. De ha ez valaha létesülhetne is, ki nem látja át, tisztán francia lenne. Hogy nekünk kellene filiszter-természetünket lehányva, általános emberekké, világ embereivé lenni; ki nem látja ált, hogy francia rabszolgákká lennénk? Ez a régi elkoptatott beszéd. Az általános emberiség álarca alatt hirdették az 1792-iki francia-ságot is. Le akarják velünk vettetni német-ruhánkat, hogy mesztelenül itt álljunk, mint általános emberek; de már hátunk mögött áll a Francia és meztelenségünk eltakarására udvariasan egy ebláncot ajánk«.

Ezzel megszületett volna a »Weltliteratur« első magyar megfelelője, a »világliteratúra«. Ami magábanvéve a szó és fogalom európai történetében is nevezetes adat, főleg a háttér miatt, amelyből kibontakozott. De magyar szempontból nem kevésbé fontos, hogy amikor az antihumanista, forradalom-ellenes Menzel kiemeli a fogalom egyetemességét és humanista elemeit, azt, ami mélységesen goethei benne, kapcsolatát az első polgári francia forradalom eszméivel, azt, amit német szempontból különösen veszedelmesnek tart, ugyanakkor a magyar olvasók számára is feltárja a fogalom igazi történeti jelentőségét.

A szó a cikk befejező részében még egyszer előkerül. Itt a »világrespubliká«-val párosul, ami ha lehet, még élesebb világitásba helyezi nemzetközi-politikai színezetét: »Gutzkow és Wienbarg jelentik, hogy az országútról elúzótt respublicának a literatúrába kell vonulnia, s a jövődőt kell előre készítenie, mint Rousseau. Ők a legtúlzóbb baloldal neveit, a párizsi száműzöttek neveit tűzik ki előre, s tudunkra adják, míg őket és az egész ifjúságot szárnyaik alá veszik, hogy ők a jövő világ-respublica már kijelölt consulai, melyet a világ-

¹ Én emeltem ki.

literatúra által alakíthatni meg, s biztos kezeikbe vannak téve az egész európai ifjúság zabolái.«

Menzel cikkét egyébként Tarczy Lajos, Petőfi pápai tanára, Hegel legelső és legtehetségesebb magyar követője, Goethe, a klasszikus s az egykorú német irodalom kitűnő ismerője fordította, így a világirodalom goethei fogalma sem lehetett idegen tőle.

A magyar hegelianizmus jelentőségét nem kell túlbecsülni, de lebecsülni sem szabad, illetőleg másként kell értelmezni, mint ahogyan eddig történt. Kétségtelen, ez az első filozófiai mozgalom, amely egy nagyobb intellektuális nyilvánosság előtt zajlik le s az olvasók szélesebb rétegeit foglalkoztatja. De mai szemmel nézve jórészt paptanárok, magántudósok, literátorok magánügye. Az úgynevezett »Hegel-vita« vihar egy pohár vízben, amely a hegeli szóhasználat, terminológia, elvont kérdések, a nagy rendszer egy-két alkotóeleme körül robbant ki s így egyáltalán nem, vagy csak közvetve érinti a magyar politika és társadalom életbevágó kérdéseit, megoldásra váró konkrét feladatait. Elejétől végig megtartja tiszta ideológiai jellegét. Itt nincsen egy konzervatív és egy radikális baloldal, mint az egykorú Németországban. Az egyik oldalon állnak azok, akik Hegelben látják a modern filozófia reprezentatív képviselőjét, minden bölcsesség kútfejét, a másikon viszont, akik vallástalansággal, keresztényellenességgel, panteizmussal és ateizmussal, homályossággal vádolják, ezért nemzeti veszedelemnek tartják s ebben emlékeztetnek a rendi reakció XVIII. századi íróira, akik persze más okokból hasonló magatartást tanúsítanak a felvilágosodással szemben. Talán ez az a pont, ahol a magyar hegelianizmusnak némi, igaz, nagyon szerény szerepe lehet a forradalom ideológiai előkészítésében. Ezzel szemben egy-két terminológiai utalást nem tekintve, teljesen elhomályosul, pusztán utalás marad az, ami Marx és Engels szerint a német klasszikus filozófia legnagyobb vívmánya, Hegel rendszerének legforradalmibb eleme, a dialektika. A mi szempontunkból azonban fontosabb a következő: az ú. n. Hegel-vita pontosan arra az évtizedre esik, amikor első ízben mutatkoznak meg a kapitalizálódás és az iparosodás első magyar eredményei, amikor a polgári forradalmak, az első munkásmozgalmak híre kezdik hozzászoktatni a magyar értelmiséget ahhoz, hogy végre átfogóbb történeti kategóriákban gondolkozzék. Mindezt híven tükrözi egykorú nyelvészletünk gyarapodása: e korszak divatos szavai, amilyenek pl. a világszellem (már 1835-ben szótározva az Akadémia Magyar-német szótárában), világlélek, világegyetem stb. Közéjük tartozik a »világliteratúra« is.

Hadd utaljunk ebben az összefüggésben egy olyan irodalomtörténeti-terminológiai kapcsolatra, amely, úgy látszik, mindeddig elkerülte kutatóink figyelmét. Azok mellett a fenntartások mellett, amelyek kora társadalmának, gondolkodásának korlátaiból adódnak, Tarczy Lajos aránylag többet sajátított el Hegel rendszerének egészéből, mint legtöbb kortársa. Jól látni ezt önigazolásából, amelyet püspöke felszólítására írt, hogy tisztázza magát a hegelianiz-

musával kapcsolatban felmerült vádak alól. Aztán : szerkesztett két kitűnően összeválogatott költői s egy prózai antológiát.¹ Ez utóbbinak Heine *Útirajzai*-ból és Herder *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* c. művéből (Görögország!) vett részletek mellett a legsúlyosabb és a magyar olvasó számára a legproblematisabb szemelvénye Hegel »Bevezetése a filozófia történetébe«, amely egyúttal jó bevezetés Hegel egész rendszerébe. (Befejező részében : a fejlődés és a világszellem értelmezése.) Ez az antológia kétségtelenül egyedül áll a magyar irodalmi olvasókönyvek történetében. Éppen akkor jelent meg, amikor Petőfi pápai diák és Tarczy tanítványa volt. Petőfinek természetesen tudnia kellett a kisváros szenzációjáról, Tarczy fegyelmi ügyéről s arról, hogy hegelianizmusa miatt le kellett mondania filozófiai tanszékéről. Azt is tudjuk, hogy Petőfi Tarczy antológiáiból merítette első német irodalmi ismereteit. Itt találta azoknak a német költőknek, Schillernek, Matthissonnak, Claudiusnak, Heinenak szövegét, akiket magyarra fordított. Feltehető, hogy Tarczy prózai olvasókönyve is megfordult a kezén.

Nem akarunk vitát kezdeni arról, mennyi köze van Petőfinek a hegelianizmushoz — (valószínűleg nem sok) —, viszont Hegel világtörténeti távlatai kitűnően illenek Petőfi későbbi világtörténeti olvasmányaihoz. Éppen ezért nem hallgathatjuk el egy olyan terminológiai találkozását Hegellel, amely lehet véletlen, amely származhatik esetleg más forrásokból is, de valószínű, hogy a Tarczy-féle olvasókönyv Hegel szemelvényéből maradt meg az emlékezetében.

»A Monarchia emberei nem hiszik, vagy gátolni akarják a világszellem fejlődését, haladását, s az Istentagadást«, — írja 1848. április 19-én (Napló). »Én ellenben hiszem, hogy fokenként fejlődik a világszellem, látom, miként fejlődik, látom az utat, amelyen megy. Ő lassan halad, minden száz vagy néha ezer esztendőben tesz egy lépést, de miért sietne? hiszen ráér, mert övé az örökkévalóság. Most újra emeli a lábát, hogy egyet lépjen . . . a monarchiából a respublicába. Elébeálljak, hogy szemrehányó tekintetével megátkozzon vagy megsemmisítsen? Nem, leborulok méltóságos színe előtt, fölkelek megáldva, belefogódzom szent palástjába és követem dicsőséges nyomdokát.«

A terminológiai egyezés Hegel és Petőfi között vitathatatlan, de vitathatatlan az is, hogy a világszellem fejlődésének gondolata ebben az összefüggésben szintén Hegelre mutat. Az eredet kérdésénél azonban fontosabb, hogy Petőfi az egésztest talpára állítja, forradalmi tartalommal tölti meg s átülteti a maga személyi nyelvére. Innen már csak egy lépés az egyetemes és nemzeti szabadság dialektikus feloldódásáig, a Petőfi »világszabadság«-fogalmáig és szaváig, amelynek eredetéről és értelméről annyit vitatkoztunk. A fogalom és jelentése, a szó funkciója Petőfi tulajdona, de a szó maga a hegeli »világszellem« családijához tartozik.

A »világliteratúra« felemás összetétel. Egyelőre az is marad, amíg csak az összetétel második eleme meg nem magyarosodik. Az antik eredetű literatúra

¹ Tarczy Lajos : *Kalászkok a német prózából*. Német olvasó könyvül gyűjté. Pápán, 1844.

— Szent Jeromos a pogány irodalmat jelöli vele, szemben a keresztény »scripturá«-val, — a renaissance-humanizmus óta a tudományok egyetemességét foglalja magában. Mai jelentését megközelítő értelmezésében nem régibb a XVII—XVIII. századnál. (Bacon, Leibniz, a régiek s a modernek vitája stb.) Tartalmának teljes modern kibontakozása s korlátozása a szépirodalomra lényegében Goethe s az európai romantika évtizedeire esik. Jelentésváltozásai ellenére a vezető irodalmak a »literatúra«-ösalak nacionalizált alakját használják (kivéve a németet, ahol kb. 1840. óta a »Schrifttum« szóval is találkozunk).

Nem tekintve azokat a kísérleteket, amelyek a literatúra tudomány-, tudományosság-, nyelvészet-jelentéséhez keresnek magyar megfelelőt¹ (*Calepinus*: Írás, tudomány; *Rimay*: Deákság; *Szenczi Molnár Albert*: Deákságnak kezdeti; *Páriz Pápai*: Deákságnak mestersége, Írómesterség), modernebb értelmezésű magyarítására is találunk példát. Az egyik a nyelvkelet (*Hazai Tudósítások* 1806. 321), a másik az írászat (u. o. 1807. I. 298. vö. *Magyar Nyelv* 1914., 229, — a *Révai* javasolta deákság nem új). Mind a kettő elég tökéletlen s éppen ezért nem is honosodhatott meg. Időpontjuk félszeg magyarító buzgalmából születtek. Ehhez járul egy harmadik magyarítás, amely eddig ismeretlen volt. Nem csoda, mert olyan helyen jelent meg, ahol nem igen keresnök, Bugát Pálnak németből fordított magyar *Bonctudományában* (1828): Literatúra = tudományok tudománya. Már Vörösmarty megállapította róla: »Literatúra tudományok tudománya által nem fejeztetik ki alkalmasan«. Majd így folytatja: »S ez — t. i. a literatúra — egyébiránt is azon szavak közé tartozik, melyek hihetőleg meg fognak öröködni nyelvünkben, számtalan más szavak lévén még, melyeknek magyarítására nagyobb szükségünk van...«² Vörösmarty azonban rosszul jósolt, mert pontosan végszóra itt van literatúrának ezúttal maradandó megfelelője, az irodalom.

Az új szó maradandóságát a reformkorszak uralomra jutott magyar nyelve és új költészete biztosítja. Ha a literatúra mindvégig megtart valamit klasszikus-humanista jelentéséből és szerepéből, azt, hogy egy olyan irodalom jelölésére szolgál, amelyet tudós literátusok és poéták, kiválasztott írók és költők írnak egy zárt számú, kiválasztott közönségnek, a szó megmagyarított alakja mintegy demokratizálja a fogalmat, jeléül annak, hogy az irodalom most már művelőiben is, tartalmában és formájában is túlnőtt a »tudós« korlátokon, hogy a nemzet a maga birtokának érzi az irodalmat.

Éppen ezért kevésbé fontos probléma, kinek alkotása az irodalom szó. A Szemere Pálé, ahogyan Toldy Ferenc állítja, vagy pedig másé. Eddigi tudomásunk szerint kétségtelennek látszik, hogy elsőízben Szemere Bertalan hozta fogalomba »Utazás külföldön« című útinaplójában (1840.). A szó keletkezését

¹ Az irodalom szó történetéhez: *Simonfi János, Az irodalom szó története*, Budapest 1913.

² *Vörösmarty* összes munkái, VI. 196.

és értelmezését viszont érdekesen világítja meg hegelianus kortársa, Erdélyi János: »Mit értsünk az irodalomon, a szó kijelenti magát. Eltérve az európai nyelvektől, melyek a műszókban válthatatlanul függenek a görög-latin rokonság hagyományain, a magyar önállóan képezé irodalom szavát az ír gyökből, melynek eredeti jelentése azon egy a görög-latin (lio, lino, litera) törzsekkel, honnan literatúra származott. Képzésében is a maga törvényei szerint járt el a bír, birodalom hasonlatára s mindazt érti alatta, mi az írás vagy ennek szerencsés mása, tudniillik a könyvnyomtatás mestersége által meg van őrizve a feledéstől s letéve az időknek . . . Birodalom minden kicsi s magán birtokot jelenthet ugyan, de utoljára nagy politikai területek, országok elérnek fogalmában; hasonlóul az irodalom eleinte a nyelv töredékeivel, a gondolat ébrényeivel bánik; előmenete folytán pedig a legnagyobb tartalmi gazdagság s alaki bevezettség is kevés neki, amikor gyakorlatilag lép fel, s átveszi az összes anyagi és szellemi élet vezetését, szükségeinek fedezését. Gondoskodik mindenről.« (*Egyetemes Irodalomtörténet* I. Pest, 1868. 3—4. l.)

Elvben most már semmi akadályja annak, hogy a világliteratúra-szó átadja helyét a világirodalom-szónak. De még néhány esztendőbe telik, mire az elv gyakorlatban is érvényesül. Először Szeberényi Lajos kapja fel 1840-ben Orosz József pozsonyi *Hírnökében* (November 19; Simonfi, 8.). Szemere Pál viszont 1846-ig következetesen világliteratúrát ír — (a világirodalom szót először egy Petőfihez intézett levelében használja) —, s ez a tény is mintha ellentmondana annak a feltevésnek, hogy ő az irodalom szó alkotója. Szontagh Gusztáv, az anti-hegelianusok egyik karvezetője, már két évvel Tarczy után magáévá teszi a világliteratúrát, még pedig olyan vonatkozásban, amelyből nyilvánvaló kapcsolata Hegel műnyelvével, mert egy füst alatt a »világfilozófiára« is utal: »Németország nem a világ, s német philosophia nem a világ philosophiája. Ha pedig valahol, mint nálunk, arra kerül a dolog, hogy valamely tudomány az örökös majmolástól megszabadítva, önálló lábra helyeztessék, s a tudomány elért álláspontjával összeegyezőleg továbbműveltessék: alapjait a világliteratúra álláspontjából kell megvetni s művelődését annak főirányával összeegyezésben tartani, a Fichte, Schelling s Hegel-féle philosophia ítéletem szerint az újabb világphilosophia.«¹ De csak 1841-ben közelíti meg a magyar összetételt: »Balgatagság tőlük azt kívánni, hogy oly költői műveket teremtsenek, minők a 'világ' irodalma' első sorában tündökölnék.« (*Athenaeum* 1841. május 13. — Ugyanígy Terray Károly »Elmélet és szemlélődés« c. művében, 1843. 32. l.) Vachott Imre »Világköltészet« (*Athenaeum*, 1841. l., 369.) az első és utolsó átmenet a világliteratúra és világirodalom között, s innen egyenes út vezet Arany János kozmopolita »világköltő«-jéhez. (A *Tudománytár-Literatúrájának* a Literatúra társasági állásáról szóló cikkében: egyetemi irodalom.)

¹ *Figyelmező*, 1838, 585.

A Kisfaludy-Társaság 1843. február 3-i kelettel pályázatot hirdet a következő »szépműtani tétel« megvilágítására : » . . . előrebocsátván : mik legyenek az úgynevezett francia dráma jellemző tulajdonai ; mutattassék ki, milly viszonyban áll a drámai világirodalom' egyéb kitűnő irányaihoz«. (*A Kisfaludy-Társaság Évlapjai* 1844., 4., 58.) Ezzel végre itt van a Weltliteratur esedékes teljes magyar mása is, s megkezdődik a szó »vulgáris« története. De igazi polgárjogot Erdélyi János — 1843 óta a Kisfaludy-Társaság titkára — szerez neki.

Erdélyi is hegelianus, de Hegelhez és rendszeréhez való viszonya másképpen alakul, mint legtöbb kortársáé : közvetlenebb és konkrétabb. Jobbágy származása, ifjúkorának keserves tapasztalatai, európai utazásai, filozófiai, történeti és irodalmi olvasmányai, s mindaz, ami a nagy szociális utópiákból került hozzá, érzékenyebbé teszi az osztálytársadalom ellentmondásai iránt s képessé teszi arra, hogy gyakorlatilag alkalmazza Hegel dialektikus módszerét, azaz ellentmondásos folyamatként ábrázolja s értelmezze a magyar irodalom, a magyar filozófia fejlődésmenetét, hogy belássa : a fejlődésben van emelkedés és hanyatlás, de megállás nincs, hogy Toldy Ferencsel szemben ne Vörösmartyban, Gyulai Pállal szemben ne Petőfiben és Aranyban lássa a magyar költészet betetőzését. Erdélyi ezzel kapcsolatban a következőket mondja a maga eredendő hegelianizmusáról : »Mondhatnék s pedig egész jámborsággal magamról is annyit, hogy előbb voltak efféle meggyőződéseim, gondolkodás után, mint tanulmányaim könyvből, de hát ki hisz mai világban az írói önvalomásoknak?« És kissé Horváth István őstörténeti kalandozásaira és kalandos szöfejtéseire emlékeztet az a felfedezése, hogy nincs gondolkodás, amely annyira egybehangzanék a hegeli filozófiával, mint a magyar : »Én sohasem bírom megfogni, mikép tudott egy német bölcs, Hegel, ily magyarosan, vagy az ősmagyar ezelőtt már századokkal oly hegeli módra gondolkozni. Így szövö be magát az ész a nyelv szavaiba és gondolatformáiba, miként gubójába a selymér.« (*Hazai Bölcsészet Jelene*, Sárospatak, 1857. 39.) Erdélyi nem politikus természet, egyetlen politikai tette, hogy szerkesztője a rövid életű »Respubliká«-nak. Osztálysérelemével, plebejus lázadozásával a költészetbe s tanulmányaiba menekült. Innen talán ellenzéki magatartása irodalmi kérdésekben, de innen félszegei, súlyos távlatvédései Arany, Petőfi, Madách megítélésében is.

Erdélyi világirodalom-fogalmának gyökerei Herder, Goethe és Hegel ;¹ köre eleinte Európa, később a nagy világ, tartalma pedig a »világsszellem«, amint kibontakozása közben az egyes nemzeti irodalmakban megtestesül. Lényegében összeesik Erdélyi közvetlen és közvetett átfogó világirodalmi ismereteinek körével. Új mozzanat benne, hogy Vörösmartyval most már a magyar költészet is helyet kap a világirodalomban, még pedig Erdélyi értelmezése szerint egyenrangú félként. 1845-ben megjelent Vörösmarty-tanulmányának (*Irodalmi Ór*, újra : *Pályák és Pálmák*, 1866.) társadalmi és poli-

¹ Van olyan adatunk, hogy Erdélyi lefordította vagy fordítani kezdte *Wienberg* »Esz-tikai hadjáratai«-t, tehát már itt megismerkedhetett a szóval és a fogalommal.

tikai vonatkozásai mellett éppen az az elvi jelentősége, hogy elsőízben igazol magyar költőt Európa előtt. Hogy azonban ez megtörténjék, Erdélyinek előbb tisztáznia kell a nemzeti irodalomnak a világirodalomhoz való dialektikus viszonyát. Erdélyi értelmezése szerint Goethe világirodalom-fogalma — újszerűsége miatt még idézőjel közé teszi a szót (*Pályák és Pálmák*, 157.) — nem öleli fel a »világon levő minden irodalmakat«, amint nem értjük »világtörténet fogalmában mindazon eseményperceket, melyek például a kis San-Marino köztársaság kebelén belül történnek . . . Így a világirodalom szinte az, melyet minden időben, minden nemzetek írnak, azaz a külön nemzetek tudományos műveltségének legmagasb pontjai összefogatván, belőlük egész alkotnak, mintha egy nemzetéi volnának.«

Erdélyi kirekeszti a világirodalom köréből a rómaid — »ez utolsónak egész poézisa veszhetne a nélkül, hogy a világgöltészet kárát vallhatta volna . . . mely csak utánzása volt a görögnek és semmi új világnézetet (Weltanschauung) nem hozza magával, ha egyszer a görögöt ismerök . . . A fennálló európai nemzetek közül talán csak Dante, Shakespeare és Goethe az a három eredeti nagy szellem, kik által nemzetük befolyt a világgöltészet fejlődésmenetébe. . . .»Mi hát akkor a magyarok szerepe a szellem világában?« kérdezi Erdélyi. »Talán nyújték fogalmat, világgöltészetéről lévén szó, azon mérték felől is, mely állásunkat némileg mutatná a többi művelt népek irányában, az irodalom, főleg a göltészet mezején. Bármi alant álljunk is, amit jobb elismernünk, mint magunkat hitvány önhittel kecsegtetnünk, örvendetes jelenet az, hogy irodalmi reformunk által léptünk, sőt nagyot haladánk e magas állás felé mély süllyedésünkben . . . Vörösmartyé e lépés dicsősége ; ő vitt bennünket közelebb ; az ő szelleme emele a betöltendő mérték felé, mely annyit tesz, hogy ő legmagasb tehetség közöttünk mind a mai napig. Már a történet úgy akarta, hogy a századdal együtt lépjen nyomrul-nyomra, születvén 1800-ban.« (*Pályák és Pálmák* 158. l.)

Jóval mélyebbre hatol Erdélyi Goethe világirodalom-fogalmának megértésébe s így jóval tovább jut a fogalom humanista gyökereinek s az egyetemes megbékülést szolgáló szerepének kifejtésébe, amikor tollba tört *Egyetemes Irodalomtörténetének* (1868.) módszertani alapvetését tisztázva az irodalom világszerű, nemzetközi hivatásáról beszél. . . .»Valamint a természetnek, velünk egyelőre szemköztálló hatalomnak, azon mértékben fogy idegensége félelmes volta, melyben törvényeit felösmernjük : hasonlóan és még inkább a vad és távollakó népek a szerint jutnak közelebb egymáshoz és a művelődéshez, amint az irodalomban vagy ilynemű hagyományokban magukat kijelentik és felmutatják. . . . A történelem eltérései vagy összeütközései dacára is végponton minden irodalom egyezik a célban egymással, tulajdonkép az emberiséggel, dönt a fölismerés perce... s tovább nem halasztható ideje áll be a népek kibékülésének... a szellem vezér-hatalma elismerésének . . . Így az irodalom egyszersmind a türelem iskolája, melyből semmi sines kizárva, ami a szeretet-

hez tartozik s minden be van foglalva, mi az emberiséget egyesíti. Az irodalommal tehát az emberiség képcsarnokába lépünk, hol a népek szobra, képe, kézirata hiteles eredetiségben. Amely tudományt e népszobrok lélektana és művésze, külső és belső története nyújt: irodalomtörténet, vagy mert minden irodalmi népet említésbe hozunk: világirodalom.« Azt hiszem, ennél tisztábban Erdélyi európai kortársai között senki meg nem világította és meg jobban nem közelítette Goethe világirodalom-fogalmát. »A világirodalom az emberiség lélektanát rajzolja elénk nagyobb kiemelkedő vonásaiban, a nyelvek által, melyeken szól és a nemzetek szerint, melyek írják... Ha mégis van szó világirodalomról, melyben a nemzetek csak mellékesen jönének elő, mint nagy emberek életrajzában a szülék, jó ha megemléttetnek, de el is maradnak: ez az irodalomnak bölcsészeti felfogása, főtekintettel a tudományos művészetre, melyek mint eredmény és kész jó, a nemzeti és politikai viszontagságok, az erkölesi és társadalmi élet megrendülései, a konkrét állapotok szóba hozása nélkül csupán műbölcsészeti magas célból tárgyaltatnak.«

Hogy semmi kétségünk ne legyen az iránt, hogy ezeket a mondatokat Goethe sugallta, ezt Erdélyi maga leplezi le: »Így találta fel Goethe a világirodalom eszméjét.« (Munkájának gyakorlati kivitelében Erdélyi kalauzai, ismeretének anyagi forrásai egyébként Theodor Grässe, Theodor Mundt, Johannes Scherr mellett a hegelianus Karl Rosenkranz.)

Hegel, de még inkább Rosenkranz példája aztán arra csábítja Erdélyit, hogy fejtegetőre állítsa Goethe reális világirodalom-fogalmát s hogy az irodalomban az egyetlen valóságnak elismert szellem önvallomását, a világirodalom történetében pedig az eszme megvalósulásának képmásait lássa. De jellemző ideológiai álláspontjának tisztázatlanságára és következetlenségére, ami csak tisztázatlan társadalmi és politikai helyzetének a következménye, hogy ugyanakkor napirendre tűzi a nemzeti irodalom és világirodalom, a nemzeti »különösség« ellentmondásos viszonyának a problémáját s egyre újból és újból megtagadja Goethe világirodalom-fogalmát, amely pedig egész világirodalom-történeti épületének kiinduló pontja és alapja.

Erdélyi szerint a XVIII. századot a bölcsészet századának ismeri az irodalomtörténet: Forradalmi jellem, visszaható bélyeg, a klasszicizmussal szemben regényes fordulat, társadalmi irány, népi hangulat: mindegy, akár mennyi: elfér a bölcsészeti nagyon tág cím alatt. A bölcsészeti irány egyetemes, átüt minden állapoton, meghat kicsit, nagyot, társadalmat és politikát. Az irodalomban nem marad puszta szó, és »Goethe auspiciuma alatt szülte a világirodalom fogalmát, melyet ha föl kellett találni, abba is kell hagyni mihamar«. Mert a világirodalom »egységet alkuszik«, mint a politikában a kozmopolitizmus, és megöli a nemzetek irodalmát, történeti lényegüket és »ájtattak« helyezkedik az egyetemes emberiség színvonalára. S itt megjelenik a szép is, vagyis a művészet általánosan, és előáll a »legfőbb« szép elmélete. Csakhogy nincsen olyan esztétikai műveltség, amely feleslegessé tehetné vagy feloldaná

a nemzeti korlátokat. A nemzetek éppen azzal szolgálják az örök szépet, hogy megőrzik azt, ami bennük sajátos és elidegeníthetetlen, hiszen a költészet realitása éppen és határozottan a nemzeti szellem.

Erdélyi felismeri minden szépségfogalom relatív értékét. Az egyetemes szépnak valóban a világirodalom volna a hazája, mint a kozmopolitának a föld kerekége, de olyan nincs. Az irodalom mindjárt nyelvénél, azaz annál az elemnél fogva, »amely alkotását előállítja, azonnal különösség«. Az egyetemes történelem a görög és keresztény civilizáción kívül még többet is ismer, mi pedig jobbra csak ezt a kettőt tartjuk szem előtt, s mindemellett világirodalomról és egyetemes szépről beszélünk. (Erdélyi itt valóban rátapint a klasszikus szépségművészet egyik legsebezhetőbb pontjára, de arra is, hogy a világirodalom merő illúzió, ha hiányzik mellőle az egyetemes nyelv, amelyről a fiatal Leibniz ábrándozott.¹ Mindebből Erdélyi azt a következtetést vonja le, hogy fel kell hagyni a goethei világirodalom fogalmával, a XVIII. század filozófiai egyetemességével az irodalomban. Hiszen Goethe maga is arra a kérdésre: Mi az egyetemes (das Allgemeine), ezt feleli: a különös (das Besondere), az irodalom pedig ilyen különösség, vagyis nincs világirodalom, amely az egyetemes művelődésen úgy futna végig, mint az Appeninek Olaszországban, hanem van nemzeti irodalom, amely a nyelvek, élet és szokások, polgári és vallásos meggyőződések sokfélesége szerint, a történelem földjéből mint a Balaton vidéki hegyek a síkról, magasszerű alakulással emelkedik fel és betölt egy helyet a szellem országából. Goethének igaza van, amikor az egyetemesben találja fel a különöst, de talán azt is kérdezhetné: mi a különösség, s erre azt felelhette volna: a határozottság vagy nagy egyéniség. »Azonban — jegyzi meg Erdélyi — Goethe se követhette mindenütt az eszmefejlődést, vagyis nem volt oly jó keresztény, hogy kevésbé lett volna görög. Uralkodó költői hatalom létre — mint olykor a világ fejedelmei — az egyetemes szépség (Universalmonarchie) országára gondolt. Sokallá Shakespearenek egyéni alkotásmerényleteit, utódainak a romanticizmust; a maga örök jogát ugyan megtartotta, de a másokét el nem foglalhatta, és kívülről is van útja a szépség állításának.«

Erdélyi nem ismerte, nem ismerhette Goethe világirodalom-fogalmának egész okmánytárát, ahogyan ma ismerjük, ezért természetesen ahhoz tartotta magát, amit másod- és harmadrendű forrásokból, gyakran eltorzítva megtudhatott róla. Amit pedig Goethe kozmopolitizmusáról, uralkodó hatalmáról mond, az nyilvánvalóan tévedés.

Láttuk, Goethe világirodalom-fogalmának éppen az a lényege, hogy feloldja az egyéni és a tipikus, a különös és az általános, a nemzeti és az egyetemes emberi dialektikus viszonyát, anélkül, hogy kioltaná, vagy akár csak elhomályosítaná a nemzetit. Szó sem lehet arról, hogy kioltsa a nemzeti különb-

¹ L. erről a kérdéstről Sztálin válaszát A. Holopov elvtársnak (Szikra-kiadás, 7. l.).

ségeket, az emberi gondolkozás vagy érzés teljes egyenlőségének és »elvont egybehangzásának« javára. Hiszen szerinte a világirodalomnak éppen az a feladata, hogy a népekkel kölcsönösen megértesse nemzeti sajátágaikat és ezen a réven kölcsönös türelemre szoktassa őket egymás iránt. A nemzeti különbségek elismerése éppen azon a mély belátáson alapul, hogy ugyanolyan természetesen adódnak, mint pl. a növényvilág sokfélesége, s a szellem világa azonnal elveszítené gazdagságát és szépségét, ha az általános közmegegyezés és egyformaság kényszerének vetnők alá. Másfelől azonban a természet jelenségeinek sokféleségében és tarkaságában mindig egy magasabbrendű egység megnyilatkozását kell látni, s így van ez — Goethe felfogása és értelmezése szerint — a teremtő szellem világában is. A nemzetek különös sajátosságai olyanok, mint nyelvük és pénznemeik, meg kell ismerkedni velük, mert megkönnyítik, sőt egyáltalán csak ők teszik igazán lehetővé a közlekedést. Egy szóval Goethe világirodalom-fogalmában együtt találni mindazt, amit Erdélyi látszólag hiába keres rajta. De teljesen megértjük Erdélyi aggodalmát, aki a magyar irodalom önállóságát félti a szerinte minden nemzetit elnyelő világ-irodalomtól.

Goethe tudatosította elsősorban a maga és a németiség számára, milyen erkölcsi és politikai jelentősége, nevelő hatása van annak, hogy írói és gondolkodói végre kiemelik többszázéves elszigeteltségéből s belépnek az európai irodalmak együttesébe. Ezért próbálja angol, francia, orosz, lengyel, olasz, amerikai látogatóinak és tisztelőinek nyilatkozatainak, cikkeinek, de elsősorban műveinek európai visszhangján egyre fokozódó tárgyilagossággal lemérni, milyen megértésre talál velük s hogyan tükröződnek törekvései a társadalmilag, politikailag érettebb nemzetek tudatában. Ugyanakkor Európa írói és költői hasonló izgalommal várják, hogyan ítéli meg műveiket Goethe.

Mialatt a politikai reakció elnyom minden szabad megnyilatkozást, a kapitalizmus pedig egyre újabb piacokat keres és hódít meg a maga kielégíthetetlen profitéhsége számára, Goethe segít megteremteni a haladó humanizmus, az igazi nemzetköziség egységfrontját, amely Európa legjobb neveit — Byront, Shelleyt, Puskind, Manzont, Mickiewiczet, Balzacot — foglalja magában. S itt hadd idézünk a két illetékes tanut. Az egyik Belinszkij, aki Goethét megvédi legfanatikusabb nacionalista támadója, a német Menzel ellen. A másik Piszarev, aki »Realisták« című tanulmányában azt írja Goethéről, hogy sohasem lesz a tömegek kedves költője, de a tömegek nevelői és vezetői számára Goethe művei jelentik azt a hatalmas galvántelepet, amelyből új erők áradnak feléjük. Amit olvasás közben elsajátítanak belőle, az tovább áramlik abba az eleven tengerbe, amelynek tömeg a neve s amelybe végül beletorkollik valamennyi gondolatunk és törekvésünk. Más nemzeti irodalmakból is idézhetnénk hasonló nyilatkozatokat, de egyik sem fejezi ki ilyen világosan és határozottan Goethe világirodalom-fogalmának humanizáló, népnevelő szerepét a nemzeti irodalmak összefüggésében.

Goethe szóhasználatában a világeköltészet megelőzi a világirodalmat, de úgy szólván ikerszavak (elsőízben 1826-ban használja a szerb költeményekről írt tanulmányában). Fogalmilag a Herder népköltészetéhez áll a legközelebb, csak hogy Goethe fogalma fejlődéstörténeti fogalom. A romantikusok népköltészet-fogalmától viszont abban különbözik, hogy nincsen benne semmi irracionális-misztikus és reakciós elem. Lényegében ugyanannak az egyetemes emberi erőnek a nemzeti megnyilatkozásáról van szó, amelyiké a világirodalom, csak hogy a formája kötetlenebb és ösztönösebb. »Tulajdonképpen csak egy költészet van, az igazi, amely nem kizárólagos sajátja sem a nemtelennek, sem a nemesnek, sem a királynak, sem a parasztnak; művelője mindenki, aki igaz embernek érzi magát; ellenállhatatlanul tör elő a műveletlen, sőt nyers népből, de művelt, sőt magas műveltségű nemzetektől sem idegen.« A legméltóbb, legkonkrétabb tárgya a világirodalomnak, amely átfogó keretül szolgál neki. S akárcsak a világirodalom, a világeköltészet is a nemzetek közötti megértés és az egyetemes humanizálás eszköze, csak hogy nem felülről lefelé, hanem alulról felfelé hatva árad szét a világon és az emberek között.

Goethe Herder nyomában és a romantikusokkal versenyezve, de egészen más intencióval, mint ők, felkutatja a világeköltészet minden táját, a germán északot, a spanyolt, az olaszt, a görögöt, de érdeklődése kezdettől fogva első sorban a szláv Keletnek és Délkeletnek szól. Nemesak azért, mivel itt akad a legtöbb felfedezni valója, hanem mivel ebben a világban látja a kapitalizálódó Európa naivabb, egészségesebb s egyúttal jövőbe utaló ellenvilágát. S minél súlyosabbnak, elviselhetetlenebbnek érzi a kapitalizmus torzító hatását, ember- és művészetellenességét, annál intenzívebben fordul a szláv nyelvterület népköltészetére felé, mert Európa költészetének felfrissítését is tőle várja. Tanulmányai, amelyeket a *Kunst und Altertumba* írt erről a népköltészetéről, további munkára ösztönzik a gyűjtőket, kiadókat és fordítókat, köztük a szerb Vuk Stephanovič Karadžičot, a szorgalmas Therese Albertine Jacob-Robinsont és az angol Boringot is. Goethe állandó érdeklődése ideológiailag támogatja a balkáni népek szabadságmozgalmaikat.

És a magyar népköltészet? — kérdezhetnők ezek után.

Goethe elvben kétségtelenül készen állt a magyar irodalom és a magyar népköltészet befogadására. Csak hogy egyelőre nem volt mit befogadnia.

Azóta, hogy II. József feudális ellenzéke felajánlotta Karl August weimari hercegnek a magyar koronát, Goethének, aki maga is befolyt a diplomáciai tárgyalásokba, egyre újból meg újból alkalmat nyílt tájékozódni a magyar viszonyok körül. A XVIII—XIX. sz. fordulóján a német történetírás és nyelvtudomány napirendre tűzte a magyar őstörténet és a magyar nyelveredet kérdését. — Fr. Schlegel, W. v. Humboldt magyarul tanul, a Grimm-testvérek magyar népkönyvek iránt érdeklődnek. Friedrich Schlegel bécsi felolvasásaiban a magyar költészetet is beilleszti a maga középkorkonceptiójába. Magyarország is kívülesik még a kapitalista világon, ezért érthető, hogy az antikapitalista német roman-

tika magyar alakokkal és magyar motívumokkal népesíti be elbeszéléseit. Goethe sokszáz levelezője, látogatója, tisztelője között sok a magyar, jórészt persze utazgató arisztokraták, teológusok, magántudósok, a jénai egyetemen tanuló diákok, akikkel nyilván magyar dolgokról is elbeszélget. A számos műkedvelő között az egyetlen jelentékenyebb literátor Toldy Ferenc, aki *Handbuch*-ját is megküldi Goethének.

Goethe igazi realista létére szereti az elméletet a valósággal, az embereket teljesítményeikkel, költőket műveikkel szembesíteni. 1821-ben nyilván olvasmányainak, közvetlen értesüléseinek hatása alatt megállapítja: »Schade, dass es in Ungarn, in diesem so grossen und gesegneten Königreiche mit der Geistes- und Bodenkultur nicht vorwärts gehen will.« Egyízben Friedrich August Wolf, a híres Homeros-kutató magyar diákjairól beszél neki s kifejti véleményét a magyar nyelvről: »Die Ungarn haben in ihrer Sprache das Meiste von dem, was die Alten Akzent nannten.« Goethe azokban az években, amikor minden érdeklődése és figyelme a délszláv költészet felé fordul, szeretne a magyar népköltéssel is megismerkedni. Amikor Kollár János, a későbbi ismert szláv költő, jénai diák korában (1817) meglátogatja Goethét, ez arra kéri, szerezzen neki s fordítson le számára néhány szláv népdalt, mert azt hallotta, hogy sok van belőlük s nagyon szépek. Magyar népdalt is már sokszor kért és sokat is írt ebben az ügyben, de mindeddig egyetlen egyet sem kapott.¹ »Azt hallom — teszi hozzá —, hogy a magyarok éppen olyan daltalanok (gesanglos), mint a mi német népünk.«

Ennek a megállapításnak a hitelességét a cseh, német és magyar kutatók egyaránt kétségbe vonták azzal a megokolással, hogy Goethe, aki annyit köszönhet a német népköltészetnek, s aki annyi megértéssel ismertette Arnim és Brentano népdalgyűjteményét, nem állíthatott ilyet a német népről. Csakhogy Goethének ilyen vagy ehhez hasonló állításait nem szabad elszigetelten, hanem csakis dialektikusan, életének s mindenkori konkrét helyzeteinek összefüggésében értelmezni és értékelni. Különben azt sem értenők meg például, hogyan érezhette magát Goethe, aki pedig a német nyelv legnagyobb s leggazdagabb művésze, az olasz fordulat éveiben szerencsétlennek azért, hogy anyanyelve német, hogy németeknek németül kell írnia.

A napoleoni háborúk s Németország »felszabadítása« után egyre reménytelenebbül folytatja harcát a romantikus reakció, a nacionalizmus, az egyete-

¹ Hiteleseknek tekinthető adatok szerint két magyarszármazású jénai diák megfordul Goethénél s gitárjával, énekével szórakoztatja. Az egyiket Ferjencsik Sámuelnek hívják. Később jolsvai lelkész. Halála alkalmából (1855) a *Divatcsarnok* (1855, 54. sz.) a következőket írja róla: »F. hazánkfia . . . alkalmilag Goethével, a koszorús költővel is megismerkedett. A szellemes társalgású ifjú csakhamar megnyeré a nagy költő rokonszenvét, elannyira, hogy az ismeretség köztök lassanként baráti viszonyná fejlődött. Goethe gyönyörködve hallgatá ifjú barátjának érzelő guitarzenekísérettel elénekelt magyar népdalait, s édes köteletségévé tette a szebb magyar költeményeknek németre való időszakonkénti lefordítását.« Ha ez az adat hitelesnek bizonyulna, ebben az esetben új, pozitív megvilágításba kerül Goethének a magyar népdalhoz való viszonya. — L. erről: *Turóczi-Trostler József: Goethe és a magyarság. Századunk*, 1932. és Földessy Gyula u. o.

mes német nyomorúság ellen. Egyre inkább ellenzékbe vonul. 1827-ben arról beszél Eckermannak, milyen elszigetelten, nyomorúságosan kell élnie a német költőnek. Milyen kevés kultúra árad feléje a tulajdonképpeni népből. Szabad kultúrországok boldogabb költőire gondol. Többek között a kispolgári Béranger-re és a népi származású Burnsre. Mi lett volna Bérangerből, ha véletlenül nem francia, hanem jénai vagy weimari szabó fiának születik? S miben áll a Burns nagysága? Abban, hogy őseinek régi dalai a nép száján éltek, hogy úgyszólván a bölcsője fölött énekelték őket, hogy e dalok között nőtt fel, hogy ők alkották azt az eleven alapot, melyen aztán tovább fejlődhettek. Abban, hogy a Burns dalai azonnal fogékony fülre találtak a népben, hogy aratók és kévekötlők visszhangozták őket, hogy jókedvű legények a csapszékben e dalokkal fogadták a költőt.

Milyen szegényesen fest ehhez képest a német helyzet. Ugyan mi élt a németiségnek nem kevésbé jelentős dalaiból a tulajdonképpeni nép között? Ki tudna róluk, ha Herder és utódai össze nem gyűjtik s ki nem nyomatják őket. Most legalább megtalálni őket a könyvtárakban. Aztán: Bürger és Voss dalai semmivel sem rosszabbak és nem kevésbé népiesek a kitűnő Burns dalainál. Megírták, kinyomatták őket, aztán a könyvtárakba kerültek, hiszen ez a német költők sorsa. »S a magam dalai? Ugyan mi él belőlük? Megesik, hogy egyik vagy másik csinos lány elénekli őket a zongoránál, de a tulajdonképpeni nép mélységesen hallgat... Mi németek a tegnap népe vagyunk. Igaz, száz év óta alaposan művelődünk, de még jó pár évszázadba telik, mire honfitársaim között annyira elterjed, olyan általánossá válik a szellem s a magasabbrendű kultúra, hogy a görögökhöz hasonlóan a szépségnek hódolnak, hogy lelkesedni tudnak egy tetszetős dalért, mire elmondhatni róluk: régen elmúlt az az idő, hogy barbárok voltak.«

Semmi kétség, amit Goethe itt a német nép költészetellenes természetéről, helyesebben szellemi közömbösségéről mond, az nagyjában összevág a Kollár idézte megjegyzéssel. Forrása pedig az a fájdalmas felismerés, hogy a német nép és az irodalom között megszakadt az eleven kapcsolat. Ha pedig igaz a nyilatkozat egyik része, akkor hitelesnek látszik a nyilatkozatnak másik, magyar vonatkozású része is. Ezzel azonban kiemeltük az egészet eddigi elszigeteltségéből s új távlatot adtunk egy látszólag másodrendű filológiai kérdésnek. — S tegyük hozzá, nem Goethén múlt, hogy nem tudott magyar népdalhoz jutni. A magyar írók és költők nem mentek elébe olyan mértékben, ahogyan az oroszok, szerbek, lettek, litvánok, görögök, csehek, vagy közvetítőik: nem bocsátottak német nyelvű magyar népdalszövegeket a rendelkezésére. Azt is tudjuk, miért nem. Hiszen odahaza is éppen csak most fedezik fel a magyar népdalt. Tudjuk, milyen lassú, vontatott folyamat volt ez, hogy csak a demokrácia megerősödése, a konkrét nép bevonulása az irodalomba, teremti meg a rendszeres népdalgyűjtés és -kiadás reális feltételeit. S ezzel idehaza is tisztában vannak. »Valljuk meg, mert igaz, hogy gondatlanságunk lett sírja nemzetiségünk

némely maradványainak, vagy hova lettek királyaink asztalainál énekelni szokott dalaink? A balszerencse által megrendült, elszaggatott nemzet azokat felejthetné, mondjuk; de hova lennének mai köznépdalaink is, ha idegentől föl nem jegyeztetnének? Senkinek sem jutna eszébe azokat összegyűjtve kiadni, szétszórva, kalendáriumokban, ponyvákra hevernek, de nagyjában föl sem jegyeztetve a nép szájában élnek, változnak, múlnak, amint az idő magával hozza. Pedig bármily csekély is lenne költői értékök, nemzeti maradványaink szűk voltában ezekre legalább gondot viselhetnénk, s falusi jegyzőink, mestereink, sőt papjaink is mily könnyen munkálkodhatnának az ily darabok összegyűjtésével.« . . . Ez a pár mondat úgy hat, mintha Goethe kifakadásának volna távoli megfelelője. Az időpontban is találkozunk, Vörösmarty írta őket 1828-ban. Ő természetesen nem tudhatta, miről beszélgetett 1827. május 3-án Goethe és Eckermann Weimarban. Írta pedig őket arra a hírre, hogy a »tudós Angol John Bowring Londonban, legközelebb a magyar népdalokat fogja kiadni angol fordításaikkal, amint már általa az orosz, rác és lengyel népdalok kiadattak«, hogy »továbbá szándékozik magyar antológiát is közrebocsátani angol fordítással.« (Összes munkái, VI. 202.)

1825-ben jelenik meg Mailáth János gróf »Magyarische Gedichte« című antológiája. Címlapján a legjobb ajánlólevél: Goethe kiadójának, a tübingeni Cotta cégnek a neve. Archaikus bevezetés, archaikus költészet: lényegében a rendi Magyarország költészetének bemutatása. Goethe is megkapta a könyvet, de mélységesen hallgat. A könyvnek majdnem félszázadnyi szemelvénye között nincsen egyetlen népdal. Nagyobb német, sőt európai visszhangja van Gaál, Mailáth, Mednyánszky Alajos báró németnyelvű mese- és mondagyűjteményeinek: a visszavonuló romantika, a folklór új tudománya, a Grimm-testvérek, az egyre erőteljesebben jelentkező népies irodalom mindenütt ismeretlen anyagot keres és talál bennük, de viszont kívülesnek Goethe érdeklődésének a körén. Toldy Ferenc kétkötetes *Handbuchja* (1828) jó sokáig az európai magyar irodalomismeretnek sűrűn idézett, de mindenesetre leggyakrabban kiaknázott forrása. De az a kép, amelyet a magyar költészet multjáról és jelenéről ad, csak egyik-másik szemelvényében modernebb a Mailáthénál. Toldy elküldte Goethének, aki egyik naplóbejegyzése szerint valóban olvasgatott benne. De a szövegrész függelékében magyar nyelven közölt 15 népdallal tolmács híján alig tudott mihez fogni, talán ezért is hallgat az egészről. Toldy 1829-ben meglátogatja Goethet Weimarban, de sohasem számolt be a kettejük között lefolyt beszélgetés részleteiről, pedig íróbarátai odahaza nagy érdeklődéssel várták kilátásba helyezett beszámolóját.

A régi hiány pótlása az angol Bowringra vár.

Goethe nagyrabecsülte ezt a sokoldalú, nagy nyelvtudású diplomatát s szenvedélyes antológia-szerzőt, aki kitűnően egyeztetette össze az irodalmi propagandát a politikaival s évek múlva Petőfiig is eljutott. Az ő antológiái vezették be Goethét az orosz és lengyel népköltészetbe. 1830-ban jelent meg magyar

antológiája (*Poetry of the Magyars*), benne 63 magyar népdal angol fordításban. Goethe kezébe veszi annál is inkább, mivel a munka számos arisztokrata és diplomata előfizetője között két világhíres költőt is talál, Thomas Moort és Walter Scottot, akiket sokra becsül. Kezébe veszi és újra hallgat. Hogy a jelentéktelen bevezető rész nem érdekli, hogy a szövegrész úgy hat rá, mint a Mailáthé és a Toldyé, mindezt meg tudjuk érteni. De viszont itt vannak a magyar népdalok, amelyekre olyan kíváncsi volt, mégpedig ezúttal egy számára hozzáférhető nyelven.

Goethe konok hallgatását megint nem tulajdoníthatjuk kizárólag véletlennek, vagy pillanatnyi bosszús hangulatának. Megint csak akkori magatartásának, helyzetének egészéhez kell folyamodnunk magyarázatért. Goethe megadja a haladó, feltartóztathatatlan időnek, ami az időé. Mérlegre veti élete nagy eredményeit. A természettudományok mellett legfőbb gondja a *Faust* befejezése. A népköltészethez való viszonya azonban megváltozott.

Amikor 1828-ban Bowring szerb népdalait ismerteti, már nem is az előtte fekvő szövegek, hanem első régi felfedezéseinek emléke foglalkoztatják. S ugyanebből az időből származik egy különös leleplező vallomása, amely persze újra csak azokat hozhatja zavarba, akik képtelenek dialektikusan gondolkozni. Goethe, aki valamikor nem tudott betelni a szerb népköltészet szépségeivel, aki szemére vetette a német népnek, hogy nem törődik régi dalaival, legnagyobb meglepetésünkre, de új állásfoglalásának megfelelően, ezt írja (*Eckermann*, 1828. okt. 3): »A komor ónémet dalokból éppoly kevés hasznot húzhatunk, mint a szerb népdalokból, vagy hasonló barbár népköltészetekből. Az ember elolvassa az ilyesmit, lehet, hogy ideig-óráig érdeklődik iránta, de csak azért, hogy túl legyen rajta s maga mögött hagyja. Az embernek világosságra van szüksége, arra, hogy földerüljön, éppen ezért az olyan művészetekhez és irodalmi korszakokhoz kell fordulni, amikor kitűnő emberek tökéletesen kiművelhették magukat, úgyhogy nagyon jól érezték magukat mellette s képesek voltak kultúrájuk üdvét másokra is kiárasztani.«

Tudni kell, hogy erre a vallomásra a romantikus Fouqué »Wartburgi dalnokverseny«-e adott alkalmat.

De Goethe még itt sem áll meg. 1830-ban felidézi azt a szép időt amikor elsőízben olvasott szerb költeményeket. — »De « teszi hozzá — váratlan fordulattal »ez most messze esik tőlem nem akarok többé tudni róla.« Valóban 1830—32 között már csak a magasrendű kultúrirodalom, a személyi jellegű költészet és képviselői érdeklik. Azt is tudjuk, miért.

A júliusi forradalom másképpen hat a feudális-militarista és kapitalizáló Németszagra, mint 1792, mert elsőízben mozgósítja, tömöríti a liberális-demokratikus polgári rétegeket, hatalmasan megnöveszti önbizalmukat és elvben már-már előreveti egy lehetséges német forradalom árnyékát. Aztán: elsőízben ad szemléltető oktatást az uralkodó osztályoknak az ipari proletariátus erejéből és új történeti szerepéből.

A klasszicizálódó Goethe nem lelkesedett az első polgári forradalomért, de belátta szükségyszerűségét és elkerülhetetlenségét, viszont ellenségesen állt szemben a romantikusok forradalom- és franciagyűlöletével. Akárcsak a klasszicizmus és a romantika legtöbb költője, ő is inkább csak a patriarchális viszonyok között élő népet, parasztot és munkást látja, a falu szegényét, a plebejus parasztot viszont alig. Kezdetől fogva tisztában van ugyan a gyár-ipar, a gyári munka jelentőségével és társadalmi hatásával, de mint egy jórészt agrár hercegség polgára és minisztere, csak kivételesen kerül többé-kevésbé felszínes kapcsolatba az ipari proletariátussal. S az, amit a proletariátus első politikai megmozdulásairól hall, éppenséggel nem hat rá megnyugtatón. Most aztán itt van a júliusi forradalom a maga barrikádjaival, felfegyverzett proletárjaival és véres utcai harcaival.

1830. augusztus 2-án a svájci Soret, a *Növények metamorfózisának* francia fordítója, meglátogatja a 80 éves költőt, aki a következő kérdéssel fogadja: »Nos, mi a véleménye erről a nagy eseményről? A vulkán kitört; minden lánokban áll, s a tárgyalás most már nem folyik zárt ajtók mögött.« — »Szörnyű egy esemény.« — feleli Soret, »de, ha figyelembe vesszük az ismert állapotokat és ezt a minisztériumot, várható volt, hogy végül is elúszik a mostanáig uralkodó királyi családot.« — »Ügylátszik, nem értjük egymást kedvesem«, viszonozza Goethe. »Én egyáltalán nem ezekről az emberekről beszélek; ami engem illet, egészen más dolgokról van szó.« (*Gespräch.*, IV, 290, V. 175.) — Valóban egészen más dolgokról. Cuvier és Geoffroy de Saint-Hilaire nyilvános akadémiai vitájáról, amely az analitikus (Cuvier) s a szerves fejlődés elvét valló szintetikus (Geoffroy de Saint-Hilaire) természetszemlélete körül forog. Goethe személy szerint is érdekelve van e vitában és a Geoffroy de Saint-Hilaire álláspontjának győzelmében a maga természettudományi felfogásának győzelmét látja. — Ha tudjuk, hogyan, milyen lelkesedéssel fogadja Börne, a fiatal Heine és a fiatal Gutzkow a júliusi eseményeket, viszont micsoda megdöbbenéssel reagál rájuk a történetíró Niebuhr vagy Hegel, nem csodálkozhatunk azon, hogy Soret néhány percig gondolkodni sem tud a meglepetéstől.

Más forrásokból tudjuk, de Goethe válaszáának különös fogalmazásából is sejteni, hogy pillanatnyi magatartásában több az önfegyelem, mint az érdektelenség és közömbösség a forradalom iránt. »A vulkán kitört; minden lánokban áll«, — így nem szokás akadémiai vitákról beszélni. A képet a forradalom és Goethe izgalma sugallta.

Goethe 1830-tán csupa gond és aggodalom Európa és a német nép sorsa miatt. Már 1828-ban azt mondja Eckermannnak: »Látom, eljön az idő, amikor az Istennek nem telik többé kedve (az emberiségben) és amikor újból össze kell zúznia mindent, hogy újjá teremtsen a világot.« Ugyanakkor a saint-simonizmusban szellemes kísérletet lát a fennálló társadalmi rend radikális megsemmisítésére. 1829-ben odanyilatkozik, hogy a XIX. század nem egyszerű folytatása a XVIII-iknak, hanem egy új korszak kezdete (*Gespräche*, IV. 283.)

Pár hónappal a forradalom kitörése után azt írja Zelternek, különösnek találja, hogy 40 év után ismét megújul a régi örület (kergeség). A még fennálló hatalmak okosságának kell oda hatnia, hogy ártalmatlanokká tegye az egyes »paroxis-musokat«. »Ha túljutunk rajta, egy ideig újra nyugtunk lesz. Többet nem mondok.« (1830. X. 5.) A forradalom hatását kell látni abban is, hogy a modern francia irodalmat a kétségbeesés irodalmának nevezi, amelynek az a pokoli hivatása, hogy a lehetetlenség határáig fokozza mindazt, ami rút, kegyetlen, szóval az elvetemültség egész családját. S halála előtt 5 hónappal, amikor lepecsételi a *Faust* kéziratát: »Zavartkeltő cselekményhez vezető zavartkeltő tan uralkodik a világon . . .« Akárcsak a feudális osztályokat és a burzsoáziát, Goethét is kikezdte a forradalomtól és a proletariátustól való félelem. Kultúr-humanizmusának eredményeit, pedagógiai programját, nyugalmát, a »földi halandók legnagyobb boldogságát«, a személyiséget félti tőlük. Akárcsak sok kortársának tudatában, az övében is összefolyik a nép és a proletariátus, a barbárság és a forradalom fogalma. A német jobbágyfelszabadítás is nyugtalanítja. Innen már csak egy lépés ahhoz a fordulathoz, hogy megtagadja a »barbár« névtelen, kollektív népköltészetet, hogy a másik végletbe csapjon át s újra a magasrendű kultúrirodalom kizárólagosságát vitassa.

S mégis, hogy Bowring magyar népdalokat fordított s végül mégiscsak érvényt szerzett nekik a világeköltészetben, ez a Goethe érdeme: Bowring valamennyi antológiájához közvetve, közvetlenül tőle kapta az első termékeny ösztönzést, mint ahogyan Kollár is Goethe figyelmeztetésére gyűjtött s adott ki szlovák népdalokat.

Ha meggondoljuk, hogyan gyűrűzik mindez tovább s vissza Magyarországra, milyen örömmel reagál rá Toldy és Vörösmarty nemzedéke, milyen mértékben emeli önbizalmukat Bowring kezdeményezése, bátran elmondhatjuk, hogy Magyarország ezen a ponton is feltétlenül a Goethe hatáskörzetébe tartozik.

Leghitelesebb tanunk rá Erdélyi János.

Ma már nem kockáztathatjuk meg az olyan állítást, hogy Herder, Goethe vagy a német romantika »fedeztette fel« Erdélyivel a magyar népköltészetet, vagy általában a népköltészetet. Nem tekintve azt, hogy Erdélyinek, aki jobbágy családból származik, egészen mást jelent a nép és népköltészet, mint a teológus Herdernek, a junker Arnimnak, a polgári Uhlandnak, hogy nem jelent tisztán költői tárgyat, irodalmi motívumot, hanem érzéki és érzékelhető konkrét valóságot, a népköltészet pedig e valóság tükröződését. A nép s a népköltészet iránti érdeklődését készen hozza magával. Viszont ideológiai tanácstalanságában ő is szívesen fordul útbaigazításért Herderhez, Goethehez, a romantikához. Herder tudatosítja benne többek között a népköltészet »természetjogát« s azt, hogy ez a költészet az emberiség egyetemes adománya, ősnyelve, a műköltészet megújító forrása, a romantikus népdal- és mesegyűjtők pedig megtanítják a gyűjtés, a szövegkiadás és értelmezés technikájára, vagy a népdalszövegek

stilizálására. Legtöbbet azonban Herder egykori tanítványától s a népköltészet egykori rajongójától, az azóta lehiggadt Goethétől tanul. Nyilatkozataiból kiderül, hogy olvasta Goethének a *Kunst und Altertumba* írt cikkeit, amelyek megszilárdították benne hitét a népköltészet nemzeti értékében és küldetésében s azt, hogy teljes jogú része a világköltészetnek. Minden bizonnyal ismeri Goethének azt a versét is, amely szűk helyen szemlét tart a népek költői megnyilatkozásai fölött (1827):

Wie David königlich zur Harfe sang,
Der Winz'rin Lied am Throne lieblich klang,
Des Persers Bulbul Rosenbusch umbangt,
Und Schlangenhaut als Wildengürtel prangt,
Von Pol zu Pol Gesänge sich erneun,
Ein Sphärentanz, harmonisch im Getümmel,
Lasst alle Völker unter gleichem Himmel
Sich gleicher Gabe wohlgemut erfreun.

De szólaltassuk meg Erdélyit magát, hadd igazolja a maga személyében és a maga példájával, mit köszönhet itt is Goethe tudatosító ösztönzésének.

»Mikor Goethe a szerb népdalokkal ismerteté meg nemzetét«, — írja a *Magyar Népdalokról* szóló tanulmányában, — »annak örült leginkább, hogy képzelődések és tudományuk világa egy új nép ismeretével gazdagodott. Fog ezen világ gazdagodni a magyar népköltészet megismerésével is bizonyosan, mert olyan ez, mint mikor új képet függesztenek föl eddig nem tudott mestertől valamely műcsarnokba. Azt a sajátságot, titokban századok óta folyvást működő, s mondani szeretném, művészi tömeget eredetileg feltüntetni volna már főcél a népköltészettel.« Vagy: »A népköltészetről és eredetiségéről külön szólni annyi volna, mint a fogalmat semmivé tenni. Aki itt kölesönt venne, abból jutna tönkre. Minden irodalomtörténeti olvasókönyv elismeri a népköltészet ily fontosságát a világ népeinél.« A magyar költészet is eredetiségében azóta múlja felül az előző korok és írók minden eredetiségét, hogy visszafordult a népköltészethez, hogy elsajátította elemeit és módjait. Petőfi eredetibb, mint Vörösmarty . . . »jőjjön minden nemzet, a beduin és szerb, a spanyol és angol, a maga tulajdon szépségében, köntösében, mint Goethe vendégei. Jeder komme, wie er ist, Das ist wohl das Beste.«¹ (*Pályák es Pálmák* 24. 1.)

Erdélyi, a plebejus, főleg népköltészettel foglalkozó tanulmányaiban állandóan összeütközésbe kerül az idealista hegelianussal. Számot vet a mindennapi élet szükségleteivel és ellentmondásaival. »Az eszmét« — írja egy ízben . . . »tulajdonkép fejlődése útján semmi külső hatalom fel nem tartóztathatja; ha igen, az belső veszedelem, romlás, a lelki szervület veszedelme

¹ Idézet Goethe »Offene Tafel« című verséből.

és romlása, mint van példa reá a történelemben. A művelődés nagymérvű haladása, nem is hinné az ember, éppen a határozott és egyéni idealizmust fenyegeti az anyagi érdekek előtérbe állításával. Az embernek enni kell, a keres-rokkának pergeni; hiába vetnek rá fogyasztási, kereseti adót. Ez az igazi egyetemesség. (*Pályák és Pálmák*, 44. l.) «S Erdélyi van olyan bátor, hogy levonja e felismerés első következtetését: »Nem ok nélkül emelünk szót... az egyetememes szépségábránd ellen; mert nem jó a tűzzel játszani... Az ember, azt hinnék, fél, ha ilyet kimond. Azonban a félelemnek semmi helye, mert éppen az újabb költői lendületben, a népköltészetre való támaszkodásban rejlik hatalmas ellenszere, mi elvégre is bátorító.« (*Pályák és Pálmák* 44—45. l.) — Azt hiszem, ebben a meggyőződésben van a nyitja Erdélyi népi következtetésének, annak, hogy sohasem hajlik el a népköltészettől. Ezen a szilárd talajon állva nyugodtan tekinthet ki a magyar irodalom határain túl a világirodalom és világművészet határai felé. Goethe-re hivatkozva láttuk, ő rögzítette meg elsőízben azt a történeti pillanatot, amikor a magyar irodalom Vörösmarty-val belép a világirodalomba.

Néhány év múlva szemlét tart a magyar népdal, népmese, mondavilág, régibb és újabb fordítói (Gaál, Mailáth, Mednyánszky, Bowring, Greguss Ágost, Vilney, Kertbeny, Stier) fölött, s Goethe szellemében, úgyszólván a Goethe terminológiájával állapítja meg, hogy Magyarország bevonult a világművészetbe: »A művelt külföld kezdi észrevenni, hogy Európa művészetébe, közös dalversenyébe — (csupa goethei kifejezés!) — egy hang vegyül, mely különbözik édesillatú sorrentoi fok zenéitől, nem is oly ködös, mint az északi bárd viharénekei: hanem mindkettőnél búsabb, mélyebb és nemkevésbé nemzeti, melynek alaphangja kelet költői mámorú művészetében keresendő.« (*Népköltészetünk a külföldön*, 1851. 143 l.)

*

Eredményeinkhez aprólékosnak látszó részletkutatás útján, meglehetősen kerülővel jutottunk. De ez a kerülő nem volt felesleges. Sikerült megmutatnunk, hogyan bontakozik ki Goethe világirodalom-fogalma egy konkrét történeti helyzet konkrét szükségleteiből, hogyan lépi át az eredeti helyzet határait s hogyan válik termékeny, materiális erővé az egykorú német és más nemzeti irodalmak haladó íróinak műveiben. Megmutattuk, hogy Goethe világirodalom-fogalma a maga felszabadító szerepét a magyar irodalomban csak azóta tudja ellátni, amióta az időszzerű magyar szükségletek, a magyar irodalom minőségi változásai Goethe műveinek meginduló recepciójával együtt kedvező feltételeket teremtenek számára. Láttuk, hogy a világirodalom és a világművészet goethei fogalma nálunk is haladó irányban hat, mert segítségére van kritikánknak abban, hogy tudatára ébredjen a magyar népi hagyományok, a magyar népköltészet értékeinek, hogy felismerje az új magyar irodalom eredetiségét, hogy kiemelve elszigeteltségéből s egyenrangú félként illessze bele a nemzeti irodalmak közösségébe.

SZABOLCSI BENCE

NÉPI ELEMEL BACH MŰVÉSZETÉBEN

Előadás a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály 1950. június 12-én tartott ülésén

1950 július 28-án lesz kétszáz esztendeje, hogy *Johann Sebastian Bach*, a zenetörténet egyik legnagyobb alkotó lángelméje meghalt Lipcsében, abban a városban, ahol több mint negyedszázadon át töltötte be a Tamás-templom »kántori« tisztségét. Az a roppant mű, mely nevéhez fűződik, halála idején, igen kevés kivétellel, merőben negatív megítélésben részesült; a fiatalabb nemzedék fellengzőnek, dagályosnak, zsúfoltnak, túl bonyolultnak érezte ezt a művészetet. Hasonló szemrehányások érték Bach akkoriban letűnő kortársainak művészetét is — amiből világosan kiderül, hogy a körülöttük kibontakozó újabb és józanabb polgári ízlés már mást várt a zenétől és a zenésztől, olyasvalamit, amit, nézete szerint, Bach zenéjétől csak igen ritkán, vagy éppenséggel sohasem kaphatott meg: könnyűséget, egyszerűséget, közérthetőséget. Ennek az új ízlésnek a kibontakozásában igen figyelemreméltó szerepet játszik a népzenehez való megváltozott viszony. Az 1750 körül felviruló új zenei műfajok ugyanis jóformán mindenütt, egész Európában, bizonyos hangsúlyozott népiességet képviselnek, bár mindenütt erősen stilizált értelemben — mintha csak a polgárság egyszerre szükségét érezné a vele kapcsolatos és e korban benne képviselt, vele »szövetséges« népi elemek tüntető felmutatásának. Ilyen az olasz vígopera, a német daljáték, a francia vaudeville egyaránt, de ilyenek a divertimento, a szerenád, a dalmuzsika csírázó új műfajai is. Erre a könnyed, népies muzsikára támaszkodva helyezkedik szembe az előnyomuló polgári ízlés nemzedéke 1750 körül Bach művészetével. Azt a roppant alkotó erőfeszítést, melyet e művészet az évszázados nyelvi és formai hagyományok összefoglalásában kifejtett, észre sem veszi; s bár kimondhatatlanul, de szemmel láthatóan elvitatja tőle, hogy a maga módján ugyanúgy közösségi vívmány, mint az az új művészet, melyre ő törekszik.

Tévedése ma már világos. Bach művészlere ugyancsak népi alapokon épült művészlere volt, ha más rétegehez nyúlt is a népművészlere s másképp fogta is fel, mint utódai; a népi dallamvilág — a legtágabb s legmélyebb közösséggel való együttérés, sőt együttélés jelképe — egész művészlereének központi tengelye. Kétféle formában élt benne a nép zenéje: mint vallásos népének és mint világi dal- és táncmuzsika. Általánosan ismert tény, hogy

Bach egész dallam- és formavilága a protestáns korából és a korál köré épül — ez pedig nem más, mint a német nép leghatalmasabb népi dallamvilága, évszázados élményeinek kifejezője, mely a reformáció, sőt a középkor tömegmozgalmainak harcok századai óta a teljes nép életének kísérőzenéje volt. Valóban, a korál Bach egész gondolkodásának középpontjában áll; belőle fejt ki a zeneköltő a korál-előjáték, a variáció, a kantáta, a passió rendkívüli gazdagságú formai lehetőségeit; néhol a szövegtartalom, néhol a dallam legapróbb részleteit magyarázza, világítja, elemzi és fokozza; a korál dallamossága pedig egész zeneszerzői munkájába belehatol. A zeneköltő itt arra támaszkodhatik, hogy ez a dallamosság még valóban élő közkinesnek, köznyelvnek számít; a kor protestáns gyülekezete szöveg híján is ráismert a maga koráljaira és korálrészleteire a Bach-művek sokszor burkolt utalásaiban, s nem véletlen, hogy a zeneköltő magával a néppel akarta énekelteni Máté-passiójának korálénekeit. De nemcsak a vallásos népzénéről van szó. Bach rengeteg világi népi dallamot is felhasznált, bár nem oly exponált módon, mint a korált; olyan művek azonban, mint a »Nun ist das Heil« kantáta, a H-moll mise Gloriá-ja, a Karácsonyi Oratórium és a Magnificat nagy kórusai, vagy a Brandenburgi versenyművek legnagyobb szabású kezdő- és zárótételei, éppoly elképzelhetetlenek a német népi táncritmusok és dallamok nélkül, mint az ifjúkori »Quodlibet« (1707), vagy a híres »Parasztkantáta« (1742).

Igaz: e népi dallamok világából Bachnál mindenütt szervesen ágazik ki a bonyolult szövés mód, a magasabb forma, mely majdnem mindig ellentétet egyesít s feloldásukon keresztül, szigorú logikával alakul művészi egységgé. Ilyen szempontból egész skáláját állapíthatjuk meg Bachnál a népi dallamvilág felhasználásmódjának. Legegyszerűbbnek a népdal nyers, közvetlen oda-vetését nevezhetjük; ilyenrel találkozunk az említett ifjúkori Quodlibetben, részben az ú. n. Goldberg-változatok záró-quodlibetjében is. A Bach-családban valósággal »nemzeti hagyomány«-számba ment az ilyen népies dalok, dalegyvelegek féligmeddig rögtönzött, együttes éneklése; bizonyos mértékben ehhez a családi hagyományhoz tér vissza Bach, mikor a Parasztkantátában népies rigmusok egész sorát állítja egymás mellé. — Bonyolultabb fokot jelent a stilizált táncformák műfaja, melyre a szonátákban, szvittekben és versenyművekben találunk számtalan példát. E stilizált táncok ritmus- és dallamanyagát Bach túlnyomórészt már megszűrt, konvencionális formában, készen kaphatta kora nemzetközi szvitmuzsikájától, francia, olasz, német zeneszerzőktől. Annál jellemzőbb, amikor ihlete áttör e stilizált, másodlagos mintákon, át az eredeti, elsődleges népi formáig és tartalomig. A barokk udvari keret ily radikális, plebejus-szellemű átértelmezésének legszebb példái a szonáták, szvittek és versenyművek *siciliano*- és *polonaise*-tételeiben találhatók. Újból »magasabb« technikát jelent, mikor mind e népies formákat már csak kúndulásul, szinte ürügyül használja fel bonyolult mondanivalójának kifejtésére, a harmóniavilág, a szólamszövés, a ritmika minden komplikációjának bevonásával.

(Ilyenek például a nagy siciliano-áriák, de ilyenek azok a nagyszabású szonáta-tételek is, melyek, mint a H-moll fuvolaszonáta esetében, két-három, immár alig felismerhető korál- vagy népdalmotívumból szönek nagyléleketű, sokágú zenei formát.)

És itt közelről érdekelhet bennünket, hogy Bach számos művében, egyelőre tisztázatlan forrásokból, feltűnik a *keleteurópai* népi és népies dallam- és ritmusvilág is. A H-moll zenekari szvit polonaise-je olyan dallamot használ fel, melynek családfája a Rákóczi-nótáig és a verbunkos-zenéig nyúlik; a nagy H-moll orgona-fúga (melynek legszebb zongora-átiratát Liszt Ferencnek köszönhetjük) olyan dallamra készült, amely Tinódi óta szinte általános a népszerű magyar dal- és táncirodalomban; az A-moll zongorapartita sarabande- és scherzo-tétele valósággal halmozza a keleteurópai vonásokat; a H-moll orgonapreludium, a G-moll orgonafantázia, a Máté-passió híres H-moll áriájának bevezetése stb. szinte a keleties, cigányos muzsikálás díszítőelemeiben dúskálnak. Előfordul, hogy Bach — kortársaihoz, Telemannhoz, Speronteshez (Scholze) és másokhoz hasonlóan — »polonaise«, »polacca« vagy más hasonló címmel különbözteti meg e keleteurópai ihletésű zenedarabjait; de többnyire nem utal rájuk határozott megjelöléssel. Mégis kétségtelen, hogy ilyenfajta inspirációk gazdagították s az is bizonyos, hogy ebből a szempontból nem állt egyedül a maga korában. Szászország s nevezetesen Lipcse politikai és társadalmi kapcsolatai Lengyelországgal 1730 táján ismertebbek, hogysem részletesen kelljen itt rájuk utalnunk (II. és III. Ágost alatt perszonálunióköti össze a két országot); Telemann, Hasse és Sperontes — Bach zeneszerző-kortársai — lelkes hívei a lengyel népzenenek s részben közvetlen forrásból merítik idevágó népies anyagukat; a lengyel táncok szászországi népszerűségéről még 1770 táján is megemlékeznek az útleírások (Burney). Jóval halványabbak a cseh- és magyarországi kapcsolatok, de hogy a kor német zenéje számára szintén jelen vannak, kétségtelen. Bach két csehországi (karlsbadi) tartózkodása (1718, 1720) és az említett magyaros polonaise kidolgozása talán nemcsak egyidőre esik, hanem össze is függ: nem tartjuk lehetetlennek, hogy épp csehországi tartózkodása idején ragadta meg a figyelmét valamely idevágó dallam, cseh zenészek vagy cigánybandák előadásában. Tudunk arról is, hogy Magyarországról, pontosabban a Felvidékről és Erdélyből jött német tanítványai voltak (Francisci János, Schimert Péter), s bár a Felvidék és Erdély szász lakosságú városai e korban nem igen érdeklődtek magyar zene iránt, nem lehetetlen, hogy ilyen úton is eljuthatott egy és más a magyar zenéből Németországba. Hiszen csak kevéssel előbb láttak napvilágot egy német muzsikusként, Speer Dánielnek Magyarországról szóló kalandos regényei és útleírásai — az »Ungarischer Simplificissimus« és a »Türkischer Eulenspiegel« (1683, 1688) — melyek nemcsak színes leírásokban, hanem közvetlen dallamközlésekkel is népszerűsítették a magyar muzsikát; s tudjuk, hogy a kuruc mozgalmak nyomán a magyarság egyideig világszerte élénk érdeklődés tárgya volt.

Nem lehetetlen tehát, hogy Bach közvetlenül is ismerhetett valamit a magyar és más keleteurópai népzeneiből, bár forrásait ezidőszerint kimutatni nem tudjuk. A jövő zenetörténeti kutatásának mindenesetre egyik feladata lesz, hogy vizsgálódásait erre a kérdésre is kiterjessze. Amit ma elmondhatunk: valószínűnek, sőt bizonyosnak látszik, hogy a népi források között, melyek a lipcei mester hatalmas művészetét táplálták, ott szerepelt a keleteurópai népzene is.

Említettük, hogy a népzenevel való kapcsolat — másfajta, másértelmű kapcsolat — a Bach utáni nemzedékre is jellemző, aminthogy egyik meghatározó jegye a későbbi bécsi klasszicizmusnak, majd a romantikának is. A népi dallamvilág értelmezésének és felhasználásának módja mindezekben a korszakokban más meg más lehetett, de az eredmény tanulsága a történész számára mégis szinte egy és ugyanaz: mindig és mindenütt a legmélyebb, a legtágabb közösségben való megtámaszkodás ad erőt a művésznek arra, hogy a legegényibb, a legszemélyesebb kifejezőművészetén keresztül is eljusson — ne csak *vissza*-jusson, hanem *előre* jusson — a legnagyobb emberi közösséghez.

1) „Nun ist das Heil” kantáta

2) H-moll mise, Gloria

3) 3. Brandenburghi verseny

4) „Parasztkantáta”
Es neh-me zehn tau-send Du - ka - ten

5) A-moll partita, Scherzo

6) H-moll orgonafuga

7) H-moll zenekari suite, Polonaise

LAKÓ GYÖRGY
AZ EGYSZERŰ RAGOK
KELETKEZÉSÉNEK KÉRDÉSÉHEZ

Előadás a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály 1950. december 18-án tartott ülésén

Azok a gondolatok, amelyeket alább kívánok kifejteni, a permi prosecutivus- és transitivusrag rokonnyelvi kapcsolatainak tisztázására irányuló vizsgálódásaim során merültek fel bennem. A permi prosecutivusra és transitivusra vonatkozó megállapításaim egy részét 1949. március 7-én a Magyar Tudományos Akadémiában székfoglaló értekezésemben adtam elő,¹ s abban részletesen ismertettem a kérdés történetét is. Az utóbbira itt csak röviden kívánok kitérni, úgyszintén csak vázlatosan ismertetem azokat az eredményeimet is, amelyekre a permi transitivusrag rokonnyelvi megfelelőinek a kutatása közben jutottam. Idevonatkozó eredményeimet részletesebben külön dolgozatban szeretném előadni.

A permi transitivus- és prosecutivusrag rokonnyelvi megfeleléseinek a kérdésével először *Beke Ödön* (NyK. XLI, 241—74) foglalkozott behatóan. *Beke* a transitivust és a prosecutivust egyazon esetnek veszi, prolativusnak nevezi s ragjuk dentalis elemét a fgr. *-*t- ~ -*δ-* ablativusraggal azonosítja.

Egy jó évtizeddel később *Wichmann* (FUF. XVI, 152—9) különválasztotta egymástól a (bár hasonló hangalakú, de nem egészen azonos) transitivus- és prosecutivusragot, s utalva *Beke* magyarázatának hang- és jelentéstani nehézségeire, más magyarázat lehetőségére hívta fel a figyelmet. Szerinte a permi transitivus *-ti* ragjának *-t* eleme azonos az ugor nyelvek ismert *-t* locativusragjával, vö. magyar *kün-t, köz-t, oldal-t*, vog. *tá-t* 'dort', osztj. *to-t* ua.

Beke Ödön *Wichmann* cikkének a megjelenése után is fenntartotta a maga véleményét, de ez a véleménynyilvánítása («A határozóragok történetéhez», Nyr. LV, 45—50, 78—81, 104—8) már 22 évvel ezelőtt látott napvilágot. Minthogy azóta *Uotila* (SUS. Toim. LXV, 99—104) hangtani érvekkel kimutatta, hogy a transitivus- és a prosecutivusrag *két külön rag*, magam pedig székfoglaló értekezésemben mondatelemzés útján ugyanerre az eredményre jutottam, újra felmerül tehát az a kérdés, hogy a már *Wichmann*tól is külön esetnek minősített transitivusragnak vannak-e és — ha vannak — melyek a rokonnyelvi megfelelői. Szerintem, ha a transitivusnak a prosecutivustól való függetlenségét

¹ Megállapításaimat bővebben kifejtettem »Zur Frage des permischen Prosecutivus und Transitivus« című, azóta megjelent dolgozatomban, l. SUS. Toim. XCVIII. 219—243.

az említettek után elfogadjuk, akkor nincs okunk arra, hogy *Wichmann* véleményének a helyességében kételkedjünk, azaz : nincs semmi akadály a annak, hogy a permi *-ti* transitívusrag *-t* elemét az ugor nyelvek *-t* locatívusragjával rokonítsuk.

Az ugor *-t* locatívusrag megfelelési körének a kiszélesítésére azonban nemcsak a permi nyelvek, hanem egy másik finnugor nyelv irányában is történtek újabb kísérletek. *Zsirai Miklós* a *Finnugor Rokonságunk* 69. lapján olvasható lapalji jegyzetben ezt írja : »A 'most' jelentésű finn *nyt* (tőszava *nyky-* 'mostani, most, mostanság') és néhány *-t* végződésű finnségbeli régi, ill. nyelvjárási határozószó arra a feltevésre készíti az embert, hogy a *-t* határozórag hajdan az egész finnugorságban használatos lehetett«. — *Hakulinen Lauri* (Suomen kielen rakenne ja kehitys I, 95) még tovább megy és *uráli* alapszavakból származó (*geminata*) *-tt* anyagú locatívusról szól — ugyancsak a *nyt*, nyelvjárási *nyyt* (< **nyyyt*) 'most' adverbiumra hivatkozva, mint olyan finn köznyelvi szóra, amelynek *-t* ragját a kérdéses uráli locatívusrag egyetlen maradványának tartják a finnben. Megemlíti továbbá a finn nyelvjárási *amut* 'saati' ('hacsak, habár' stb. jelentésű) kötőszót is, amelynek régibb jelentése 'egykor, régen' volt (vö. *Agricola amut* 'ammoin'; azaz : 'régés-régén') s erről az adverbiumról is úgy nyilatkozik, hogy alkalmasint a szóban levő locatívusok körébe tartozik.

Annak, hogy a *-t* locatívusrag finnugor volta az említett nyilatkozatok ellenére sem ment át a köztudatba, két oka lehet : 1. a permi transitívus kérdésének korábban eldöntetlen volta miatt a kutatók vonakodtak a permi transitívusrag *-t* elemét az ugor *-t* locatívusraggal határozottan kapcsolatba hozni ; 2. mivel az ugor *-t* ragnak — figyelmen kívül hagyva az akkor még bizonytalan eredetű permi transitívusragot — sem a komi (zürjén)- udmurt (votják), sem a volgai nyelvekben nem volt elismert megfelelője, a legtöbb óvakodtak attól, hogy a finnségi adverbiumok *-t*-jét határozott állásfoglalással azonosítsák az ugor *-t* raggal s hogy — ebből következően — a *-t* locatívusragot finnugor formanssá nyilvánítsák.

De ha *Uotila* és az én vizsgálódásaim alapján elfogadjuk azt a véleményt, hogy a permi *-t* transitívusrag összetartozik az ugor *-t* locatívusraggal, akkor szerintem e tartózkodó álláspontnak mindkét oka kiküszöbölődik : 1. ha a permi *-t* rag csakugyan ide tartozik, akkor a *-t* locatívusrag a finnugorság nyugati ágában is képviselve van, 2. ha a *-t* rag a nyugati finnugorságban egyébként is megvan, akkor már jóval nagyobb a valószínűsége annak, hogy az említett finn adverbiumok *-t*-je is kapcsolatban van a permi-ugor *-t* locatívusraggal, s így e rag finnugor volta már jó okkal feltehető.

Mindehhez kiegészítésül itt röviden csak annyit kívánok még hozzátenni, hogy szerintem a finnugor *-t* locatívusrag folytatásai a *mordvin* és a *mari* formanskészletben is kimutathatók, s ezért a következőkben a *-t* locatívusraggal mint finnugor-kori formanssal számolok. Ennek előrebocsátása

után rátérek dolgozatom voltaképpen tárgyára: az egyszerű ragok eredetének a problémájára.

* * *

Az utóbbi időben néhány finn nyelvész többször foglalkozott azzal a régi kérdéssel: honnan származnak a fgr., illetőleg uráli nyelvek egyszerű ragjai. Eredetüket kutatva, *Uotila* (Vir. 1945 : 333) elfogadja alapelvül *Wiklund* nézetét: »Zwischen Derivationsendungen und Kasusendungen besteht . . . kein prinzipieller Unterschied; was den einen gilt, gilt auch den anderen« (Festschrift til Rektor J. Qvigstad 1928. 335. l.).

Ez a nézet természetesen nem teljesen új, ha talán így — általánosságban — a finnugor nyelvészeti irodalomban korábban nem is jutott kifejezésre. Már *Budenz* (NyK. XX, 438—9) lehetségesnek tartja, hogy eredeti képzős alak idővel casussá fejlődött, tehát nem lát áthidalhatatlan szakadékot képzős és ragos alak között. Kitűnik ez a mordvin genitívus eredetéről kifejtett nézetéből, amely szerint ez » . . . még jórészt egyszersmind melléknévi jellemmel bír, vagyis tkp. -*n*, -*n* képzős nomen possessivum«. Alább pedig így nyilatkozik: » . . . a finn és a lapp nyelv genitívusa (-*n* raggal) a mordvin és cseremisiz alakokkal egyenlő és egyeredetű, azaz eleinte tkp. nom. possessivum volt«.

Ezt a felfogást olvashatjuk ki *Szinnyeinek* a fgr. genitívus eredetéről vallott nézetéből is: »Der Genitiv war ursprünglich ein possessives Adjektiv (Fgr. Sprw.² 61. l. E kérdéshez azóta sokan hozzászóltak, vö. *Ravila*: Vir. 1933 : 351 és FUF. XXVII, 74—85; *Toivonen*: FUF. XXVIII, 18). — *Beke* (Nyr. LIV, 108—12) is kijelenti — nem csupán a fgr., hanem az indogermán genitívus eredetéről is szólva, hogy »eredetileg a birtokos jelző is egyszerű tulajdonságjelző volt«, ill. » . . . a genitívusrag eredetileg képző volt«. — *Fuchs Dávid* (SUS. Aik. XXX, 14 : 2—5 és KSz. XIII, 85—99. l.) viszont épp az ellenkező folyamat lehetőségével számol, amikor néhány permi képzőt esetragokból keletkezettnek magyaráz.¹

Uotilán kívül az egyszerű fgr. esetragok eredetének kérdéséhez legutóbb *Ravila* (Vir. 1945 : 314—26) fűzött szellemes, tanulságos és további kutatásra serkentő gondolatokat. Rámutat arra, hogy elsősorban a névmások lehettek az ősi szókészletnek olyan elemei, amelyek mondatbeli kapcsolatban esetragok funkcióját vehették fel. Utal arra, hogy a személyragokban kétségbevonhatatlan példáit láthatjuk névmások raggá válásának. Szerinte furcsa lenne, ha az ilyen-szerű fejlődésnek a személyragok lennének egyetlen példái.²

¹ Most olvasom *Bubrich D. V.* hasonló értelmű kijelentését (Nyr. 1948:5): » . . . váratlan lehetőségek nyílnak meg arra, hogy vonatkozásba hozzunk néhány képzőt néhány névraggal és jellel (esetragokkal és a többesszám jelével) — minthogy mind az egyik, mind a másik ugyanabból az ősi forrásból ered«. Vö. még *Bubrich*: »Zur Frage nach der Herkunft der Pluralbildungen in den finnisch-ugrischen Sprachen« (ÖEST. XXX. 103—110 és az itt említett irodalom).

² Vö. még *Bubrich* (Nyr. 1948:5) kijelentését: »A névragozásnak nem egy jelenségét lehet a névmásokkal magyarázni. Idetartozik például az *m* accusativusrag és ugyan-csak a *k* és *i* többesjel.«

Ravilának ezek a fejtegetései vezettek arra az észrevételre, hogy ha fenti megállapításaim alapján a *-*nə* locativusrag mellett *-*t* fgr. locativusragot is teszünk fel, akkor bennük két olyan esetraggal van dolgunk, amelyeknek mássalhangzó eleme azonos két ősrégi mutatónévmás(esoport) mássalhangzó-elemével: az egyik névmáscsoport kezdő mássalhangzója *t-*, a másiké *n-*.

A *t-* kezdő mássalhangzójú névmáspár tagjai közül az egyik közelre mutat s eredetileg **tš* hangalakú volt:

fi. *tä-* : *tämä* 'dieser' ~ lpN. (*Niels*) *dä-* : *dät* 'den, denne' ~ md. (*Paas.*) E. *t'e*, M. *t'ε* 'dieser' ~ mari. (*Wichm.*) KH. *ti*, U. *tš* 'dieser' ~ udm. (*Wichm.*) G. M. J. MU. *ta* 'dieser' ~ komi. (*Wichm.—Uot.*) V. S. I. *ta* 'dieser' ~ mansi. (*Kann., Vok.* 48, 56) TJ. TČ. FL. Szo. *ti*, AK. KK. FK. *tə*, P. ÉVag. DVag. AL. *t'š'i* 'dieser' ~ hanti. (*Karj., OL.* 290) $\underset{\wedge}{t} \underset{\wedge}{ä}$ -, $\underset{\wedge}{t} \underset{\wedge}{ä}$ -, $\underset{\wedge}{t} \underset{\wedge}{é}$ -, $\underset{\wedge}{t} \underset{\wedge}{i}$ - : FD. $\underset{\wedge}{t} \underset{\wedge}{äm}^3$, Ni. $\underset{\wedge}{t} \underset{\wedge}{äm}^3$, Kaz., $\underset{\wedge}{t} \underset{\wedge}{äm}^3$, O. $\underset{\wedge}{t} \underset{\wedge}{äm}^3$, Trj. $\underset{\wedge}{t} \underset{\wedge}{äm}^3$, Vj. $\underset{\wedge}{t} \underset{\wedge}{äm}^3$, V. $\underset{\wedge}{t} \underset{\wedge}{äm}^3$ 'dieser' ~ m. *tē-*, *té-* : *tétova* 'hin und her' szam. Jur. (*Leht.* 100) $\underset{\wedge}{t} \underset{\wedge}{äm}^c$, $\underset{\wedge}{t} \underset{\wedge}{äm}^c$, $\underset{\wedge}{t} \underset{\wedge}{äm}^c$ 'dieser hier' ~ osztj.-szam. *tam*, *tau*, *tap* ua. (l. pl. *Lehtisalo* : FUF. XXI, 29).

A *t-* kezdő mássalhangzójú névmáspár másik tagja távolra mutató és **tš* hangalakú volt:

fi. *tuo* ~ lp N. *duo* 'over there et.' ~ md *to-* : *tona* 'jener' ~ mari. KH. *tə*, U. *tu* 'jener' ~ udm. (*Munk*) *tu* 'amaz' ~ komi. (*Wichm.—Uot*) V. S. *tü* 'jener' ~ mansi *ton*, *tan* ua. ~ hanti (*Karj.* OL. 116) FD. $\underset{\wedge}{t} \underset{\wedge}{öm}^3$, Trj. $\underset{\wedge}{t} \underset{\wedge}{öm}^3$, Ni. $\underset{\wedge}{t} \underset{\wedge}{öm}^3$, Kaz. $\underset{\wedge}{t} \underset{\wedge}{öm}^3$, V. Vj. $\underset{\wedge}{t} \underset{\wedge}{öm}^3$ 'jener', O. $\underset{\wedge}{t} \underset{\wedge}{öm}^3$, $\underset{\wedge}{t} \underset{\wedge}{öm}^3$, 'jene, die Hinterseite' (a FD.-i alak *Karjalainen* szerint esetleg máshova tartozik) ~ m. *ta-* : *taval(y)* szam. Osztj. *to* 'dieser da' (l. pl. *Uotila*, *Cyrj Shr.* 160).

Az *n-* kezdő mássalhangzójú mutató névmáscsoportot a finnben két magashangú névmás képviseli: *nämä* 'ezek' és *ne* 'azok'. Rokonyelvi megfelelési sorukat nem könnyű összeállítani, mert a névmástövek rövidsége és a magánhangzómegfelelések kuszáltsága akadályai a határozott állásfoglalásnak. Ez az oka annak, hogy a *nä-* tö és a *ne* névmás megfelelőit általában (vö. *Ojansuu*, Pron. 82—83 és *Collinder*, Indouralisches Sprachgut 56) együtt szokás felsorolni. *Paasonen* (MdChr. 505. sz.) is a mordvin E. *ne*, *net'*, M *né*, *nat* (plur. von *t'e* E., *t'ε* M. 'dieser', resp. auch von *še* E., *še* M. 'jener; dieser da; der, derjenige') lehetséges megfelelőiként mind a finn *nä-* töre, mind a *ne* névmásra utal. *Uotila* (*Syrj Chr.* 122—3) viszont a zürjén *na* 'sie' névmás megfelelői sorában a fenti mordvin változatokon kívül csak a fi. *nämä* névmást említi. Véleményem szerint a mordvin változatok finn megfelelője csak a *nä-* töben keresendő, mert a mdE. *e* M. *ε* a finn *ä* szabályos megfelelője, vö. E. *k'ed'* M. *k'ed'* ~ fi. *käsi*, E. *t'es't'e'*, M. *t'es't'e* ~ fi. *tähti* stb. viszont finn *e*-vel szemben a mdM.-ban leggyakrabban *e*, ill. *i* hangot találunk, vö. *Itkonen Erkki* : FUF. XXIX, 305—306.¹

¹ A mdM. *nät* tövét elválasztanám a fenti finn névmástövektől. Megfelelőjéül kínálkozik a finn nyelvjárásai *nai* 'ezek' töve (vö. *tai* 'ez').

A jelentésből ítélve a fi. *nä-* megfelelője a mari *nì-* : KB. *nìnə*, U. *nìṅə* 'diese' (pl.), s ugyanide tartozik a komi *na* 'sie' (pl.) is (a fi. *ä* ~ komi *a* megfeleléséhez vö. fi. *tü-mä* ~ komi *ta* 'dieser'). A *nä-* tő mása a lappban csak adverbiumokban maradt fenn : N. *nā, nāvt* 'so, in dieser Weise' (l. *Collinder*, *Jukagirisch und Uralisch* 24. l. jegyz. és *Indo-uralisches Sprachgut* 56). Az osztják-szamojéd *na* 'der ; lat. ille' (l. *Collinder*, *Jukagir. id. h.*) jelentése szerint inkább az immár teljesen magára maradó fi. *ne* névmáshoz illenék, ez esetben azonban már bajos volna ezt az egyeztetést hangmegfelelésekkel is támogatni.

Az *n-* kezdetű mutató névmások csoportjának mélyhangú, azaz távolra mutató tagja a finn *nuo* 'azok'. Megfelelői : a lulei-lapp adverbium *nuou* 'so' (l. *Collinder*, *Indo-uralisches Sprachgut* 56 és *Jukag.* 24. l. jegyzet), továbbá — névmásképzőkkel bővülve — a mordvin E. *nona*, M. *nonat* 'jene' (Pl.), mari KB. *nənə*, U. *nүнə* 'jene ; sie', komi (*Wichm.-Uot*) I. U. *ni* 'sie' és a belőle képzett S. *nije*, Pecs. U. P. *nija*, I. *nīa*, P. *niia*, (>) *ñiia* 'sie' stb. (l. pl. *Uotila*, *SyrjChr.* 123). Hogy a *Collinder* (*Jukag.* 24. l. jegyzet) említette osztják-szamojéd *na* 'der ; lat. ille' tartozhatnék-e esetleg ide, azt nem tudom megítélni.

Ravila gondolatait továbbfűzve, felvethetjük azt a kérdést : lehet-e a locativusragok és ezen névmások között valamilyen kapcsolat, avagy pusztán véletlennek tartjuk-e azt a hangalaki egyezést, amely közöttük megállapítható?

Mindenekelőtt hangsúlyoznunk kell, hogy amikor *Ravila* általánosságban fejtegeti az egyszerű ragok keletkezésének a kérdését, inkább csak újabb szempontokra kívánja felhívni a figyelmet, nem pedig végleges megállapításokat akar nyújtani. Maga is kiemeli, hogy gondolatai nem merőben újak, sőt nagyrészt *Bopp* agglutinációs és *Ludvig* adaptációs elméletével mutatnak rokonságot, tehát mégcsak nem is modern elméletekhez alkalmazkodnak. A régi elméleteket összekapcsolja azonban *Ravila Ballynek* és *Lohmann J.-nek* a felfogásával, s ezáltal feltevései megkapóan új megvilágításban jelennek meg előttünk. Bár ahhoz, hogy túlnyomórészt elméleti síkon mozgó gondolatait félreérthetetlenül értelmezni tudjuk, jóval több példára lett volna szükség, mint amennyit *Ravila* értekezésében találunk, alább megkísérlem kiemelni főeredményeit, illetőleg — közbe szőve — értékesíteni őket a saját magam felvetette kérdések tisztázásában.

1. A nyelvnek az a legrégebb korszaka, amelyből *Ravila* kiindul, az ú. n. flexio-előtti korszak. Ebben a korszakban a beszélő a szavakat még mindenmű rag és képző nélkül állította egymás mellé. Az ilyen mondatokból csak a szavak alapjelentése, illetőleg általános jelentésköre bontakozott ki, azaz a szó — s maga a mondat is — többféleképp volt értelmezhető. A nyelv azonban fejlődése folyamán az egyértelműség, világosság, szabatosság felé törekszik, s végeredményben ez a törekvés hozta létre a ragokat és a képzőket, tehát általában a formansokat. A formansok egyrészt szorosabban egymáshoz kapcsolták a szavakat, másrészt korlátozták az egyes szavak jelentését. A formans jelenléte azt jelentette, hogy a szó jelentéskörének csak egy része érvényes

a kérdéses mondatban, illetőleg a szó jelentése csak bizonyos szempontból volt figyelembe veendő.

2. Milyen eredetűek, miből keletkeztek az egyszerű, alapnyelvi formansok? Számos szempont mérlegelése után arra az eredményre jut *Ravila*, hogy mind rövidségüknél, hangalakjuknál, mind pedig jelentésüknél fogva a névmások lehettek a szókinésnek azok az elemei, amelyek formansokká válhattak. Hangsúlyozza, hogy az alapnyelvnek nagy számmal lehettek névmásai, sőt felteszi azt is, hogy számos régi névmástó a fgr. nyelvek különletében nyomtalanul elveszett.

3. Ha mármost *Ravila* gondolatmenetéből kiindulva, kapcsolatba akarónk hozni a fgr. *-t és *-nЭ locativusragokat az említett névmásokkal, bizony le kell mondanunk arról, hogy mindent adatokkal igazoljunk; többé-kevésbé merész feltevésekhez kell folyamodnunk. Magyarázatra szorul például az a fontos kérdés: milyen lehetett a kiinduló pontja annak a folyamatnak, amelynek eredményeképpen névmásokból ragok keletkezhettek?

Ravila abból indul ki, hogy az alapnyelvi névmások — ha mégoly nagy számúak voltak is — eredetileg eltérő jelentésűek voltak, s ez a jelentésbeli különbség szabta meg ilyen vagy olyan formanssá való alakulásukat. Mindamellet az egyes névmások jelentése több tekintetben közel állt egymáshoz. Ez magyarázza meg, hogy több formansnak azonos, illetőleg hasonló funkciója lehet. Mi lehetett az oka annak, hogy a ragok és általában a formansok képződése megindult? Erre a kérdésre *Bally* nyomain haladva ad feleletet *Ravila*.

*Bally*nak »Linguistique générale et linguistique française« című művében nagy szerepet játszik a virtuális és az aktualizálódott fogalom-pár. Virtuálisnak mondja *Bally* az olyan nyelvi jelet, amely csak magát a fogalmat fejezi ki, de teljesen határozatlan a létező vagy képzelt valósághoz viszonyítva. A virtuális nyelvi jelnek lehetnek jelzői is, pl. *nagy*, *zöld fa*, aktuális vonatkozása, rámutató ereje azonban akkor sincs. A nyelvi jel akkor aktualizálódik, amikor valami módon meghatározzuk a fogalom viszonyát a valósághoz, pl. *ez a fa*, *a szomszéd fája* stb. Az aktualizálás eszköze sokféle lehet, pl. valamilyen particula, rag, képző, illetőleg a hanglejtés, a szórend stb. A praeflexiók korszakban a ragozatlan szóalaknak nem volt (elég erős, világos) aktualizáló ereje, a nyelvnek azonban szüksége volt aktualizátorra. *Ravila* szerint ez a szükségérzet vezetett a formansok kialakulásához, s ennek a szükségérzetnek a kiküszöbölésére, az aktualizátorok szerepének betöltésére épp a névmások lehettek a legalkalmasabbak. A névmások ugyanis sohasem elvont fogalmi jelentésűek, hanem mindig tartalmaznak valamilyen vonatkozást a valóságra. Amellett nemcsak jelentésüknél fogva voltak alkalmasak arra, hogy ragokká váljanak. Raggá válásuk lehetősége — mint *Ravila* rámutat — hangalakjukban és szórendi helyzetükben is megvolt. Szemben a főnevekkel, igékkel és egyéb szófajtakategóriákkal a fgr. nyelvek kialakulása idején a névmások

éppúgy egyszótagosak voltak, mint az egyszerű ragok. Ha tehát a hangalak szempontjából nézzük a felvetett gondolatot, akkor — ha a fgr. nyelvek egyszerű ragjait valamiből származtatni akarjuk — éppen és csupán az egyszótagos névmások raggá válását tudjuk könnyen elképzelni anélkül, hogy hosszú kopási folyamatokat kellene feltennünk. Különösen figyelemreméltó továbbá az a körülmény, hogy a névmások eredetileg állhattak azon mondattag *után*, amellyel mondatbeli egységet, syntagmát alkottak. Kétségtelen bizonyítéka ennek az a tény, hogy mind a fgr. nyelvek birtokos személyragjai, mind az igei személyragok többsége névmásokból keletkezett, ami csak úgy képzelhető el, hogy a névmások eredetileg *utána* álltak annak a szónak, amelynek a birtokosát jelölték, ill. annak az igefogalmat kifejező szónak, amelynek a cselekvő személyhez való viszonyát meghatározzák.

4. A névmásoknak ragokká válása természetesen csak mondatban képzelhető el. Kérdés azonban, hogy milyen lehetett az ősi mondat a legegyszerűbb esetek (locativus, ablativus, lativus) kialakulása *előtt*. Milyen eszközökkel és *az időben* milyen jelentésű mondatelemekkel fejeződhetett ki például ez a mai mondat tartalom: »*az ember (ott) a fa mögött áll*«? Mind az előbb említett kutatók elmefuttatása, mind a saját elgondolásom szerint a fenti mondat ősi előzményét ilyen felépítésűnek képzelem: *[a] fa-mög[e] az, [az] ember áll*, vagy finn szavakkal ábrázolva: *puu-taka tuo, mies [on] seisova*. Az ilyenszerű mondatok gyakorisága folytán a *tuo* névmás elveszt(h)ette önállóságát, hozzá-símult a megelőző szóhoz, megrövidült, s a szerepe az lett, hogy a rákövetkező, eredetileg önálló mondat tartalmára felhívja a figyelmet, azaz: hogy a két mondat tartalmát egymással kapcsolatba hozza, részeit egymással viszonyba állítsa. Amíg az igei flexio ki nem alakult s amíg a mai finn *seisoo* (< *seisovi* < **seisova*) előzménye nominalis jellegű volt, addig a *puutaka-tuo* mondat megrövidült folytatása a *mies* jelzőjének fogható fel, s a mondat jelentése mai finnre fordítva ilyenféle lehetett: *puun takana [oleva] mies [on] seisova*. Az igei flexio kialakulása után azonban, miután a *seisova* nominalis állítmánnyá átértékelődése megtörtént, a *puutaka-tuo* mondat folytatása elvesztette adnominalis jellegét s adverbialis bővítménnyé, azaz — mondjuk ki határozottan — locativussá fejlődött. A finn *tuo* ~ m. *to-*, *ta-* (*tova*, R. *tahát* stb.) névmás megfelelői minden finnugor nyelvben, sőt a szamojédokban is megvannak (vö. *Uotila*, Syrj. Chr. 160), bízvást feltehető tehát már az uráli nyelvek kialakulásának idejére annak a **tš* névmásnak a megléte, amelynek a feltehető kopási folyamatát a fentiekben vázoltam. Nem állítom azonban azt, hogy a finnugor nyelvek -*t* locativusragját éppen, ill. csupán erre az *egy* ősrégi névmásra kellene visszavezetnünk. Az uráli nyelvek kialakulását megelőző korban megvolt a fi. *tämä* (~ m. *té-* : *té-tova*) 'ez' névmás előzménye is. Ha a fentihez hasonló mondatbeli kapcsolatban ez a névmás is végigment a vázolt rövidülési folyamaton és végül raggá vált, akkor a távolabbra mutató **tš* és a közelebbre mutató **tš* névmás végül összeeshetett egy -*t* elemben, s a fgr. *-*t* locativusragot ebből a

kettős előzményből vezethetjük le. Így megmagyarázódik az is, hogy a *-t* locativusraggal alakult határozók között éppúgy vannak távolra mutatók, mint közelre mutatók, s hogy a manysiban a *-t* locativusraggal mind belső, mind pedig külső helyviszonyt jelölő határozókat alkothatunk (vö. *Beke*, A vogul határozók 5).

5. Ha az előbbiekhöz hasonlóan a finnugor, sőt uráli *-*nə* locativusragot is megpróbálnók névmási eredetűnek magyarázni, nehézségeink szaporodni látszanak. *n-* kezdetű névmást — mint láttuk — találunk ugyan hármat is a finnugorságban, vö. finn *nämä* 'ezek', *ne* és *nuo* 'azok', de ezek ma mind többesszámi jelentésűek. Ezeknek a finn mutató névmásoknak, illetőleg rokonnyelvi megfelelőiknek a funkciója nem minden finnugor nyelvben azonos. Valamennyinek a használata körében találkozunk az ú. n. kiegészülés vagy suppletivizmus jelenségével, de az egyes nyelvekben, sőt nyelvjárásokban a fenti névmások, illetőleg rokonnyelvi megfelelőik nem ugyanazon egyesszámi névmás paradigmájának a kiegészítésére, azaz: hiányzó többesszámának a pótlására szolgálnak. A finn *nämä* 'ezek' névmást a *tämä* 'ez' névmás többesszámaként könyvelik el a leíró nyelvtanok, de mordvin megfelelője, (*Paas.*) E. *úe*, *úet'*, M. *úe*, *úat* már nemcsak a fi. *tä(mä)* etimológiai megfelelőjének, az E. *ie*, M. *ie* 'dieser' névmásnak, hanem az E. *še*, M. *še* 'jener; dieser da; der, derjenige' névmásnak is többesül szolgál (az utóbbinak az azonos tőből való E. *šet*, *set'ie*, M. *šat* többes mellett). — A fi. *nämä* névmás *nä-* tövének megfelelő tőből alakult mari KP. (*Gen.*) *nəne*, kCar. (*Pork.*) *ninə*, KH. (*Ramst.*) *ni'nə* 'diese' ismét a fi. *tä-* tőnek megfelelő (tőből képzett) KP. *tə*, *təde*, kCar. *tə*, *t'ə*, KH. *ti'də* 'dieser, (a KH.-ban még :) der; er' többeseként használatos, de a finn *nä-* tő komi megfelelője, a V. *na* és a belőle képzett *naja*, *najə* 'sie' már egy egészen más, t. i. a *sija*, *sijə* 'er sie, es' névmás hiányzó többesének a szerepét játssza.

A fi. *nuo* 'azok', a mordvin E. *nona*, M. *nonat* 'jene' és a mari KP. (*Gen.*) *nuno*, kCar. (*Pork.*) *nu'nə*, KH. (*Ramst.*) *nənə* 'jene, sie' megegyeznek egymással abban, hogy etimológiai szempontból összetartozó névmások (fi. *tuo*, md. *tona* 'jener' és mari *tu*, *tu'do*, KH. *tə'də* 'jener, er') többesszámául szolgálnak, de az ugyancsak idetartozó komi U. *nija*, S. *nije* 'sie' (pl.) már a *sija*, *sijə* 'er, sie es' paradigmáját egészíti ki.

Az *n-* kezdetű névmások használati köre tehát csak a finn-volgai nyelvekben azonos (többé-kevésbé), a permi nyelvekben már elűtő. Ebből a tényből arra következtethetünk, hogy e névmások csak az önálló finn-volgai, ill. permi ág életében jutottak mai szerepükhöz, korábban azonban nem álltak kapcsolatban azokkal az egyesszámi névmásokkal, amelyek paradigmáját ma kiegészítik. *Collinder* (Jukagirisch und Uralisch 23. 1. jegyzet) és *Ravila* (Vir. 1945: 323) még tovább mennek következtetéseikben: szerintük a finn *nämä*, *ne*, *nuo* ma többesszámi jelentésű névmások (és bizonyára rokonnyelvi megfelelőik is) eredetileg e g y e s s z á m i jelentésűek voltak s mai többesi jelen-

tésük későbbi fejlődés eredménye. *Collinder* (id. m. 24. l. jegyzet) hivatkozik is az osztják-szamojéd *na* 'der (lat. ille)' névmásra, amely a fgr. *n-* kezdetű névmások valamelyikével összetartozik és ma egyesszámi jelentésű. A lappban is vannak *n-* kezdetű névmástövekből képzett olyan adverbiumok, amelyek sokkal inkább egyesszámi, sem mint többesszámi jelentésű tövekből képzetteknek látszanak, vö. N. *nū, nūvt* 'so', *nā, nāvt* 'so, in dieser Weise', L. *nuou* 'so' (l. *Collinder*, id. h.). Mindezekhez vegyük figyelembe azokat a tényeket, amelyekre *Ravila* (FUF. XXVII, 98) és *Zsirai Miklós* (Melich-Emlékkönyv, 488—9) hívta fel a figyelmet:

1. az egyesszámi *ő* névmás több esetben használatos a magyarban a többesszámi *ők* helyett,

2. a mariban többször használják a személynévmások egyesszámú alanyesetét a többes helyett, mégpedig többesszámban levő igei állítmány mellett pl. *māiā tolđen koltšnā, māiā kornām lštššnā, tšž-at mialza tūdō kornāžden-ak!* 'mi [tkp. én] megérkeztünk, mi [tkp. én] megcsináltuk az utat, ti [tkp. te] is jöjjetek ugyanazon az úton' (*Wichmann*: NyK. XXXVIII, 243; l. még (*Wichm.* Tšcher. T. 606. sz.) U. *māj'ā, māi* 'ich; wir'),

3. *Lewy* egyik nyelvmestere, a Krasznokoksajszk vidékéről való *Dmitrev*, a *te* 'ihr' helyett *t ö b b n y i r e tōi* 'du', a *mε* 'wir' helyett *mindig a möi* 'ich' alakot használja (*Lewy*, TšcherGramm. 112),

4. az északi-hanti csoportba tartozó színjai nyelvjárásban 'ők' értelemben egyformán használják az eredetileg egyesszámi *luw* 'er' és a többesszámi *lij* 'sie' alakot (*Steinitz*, OVD. I. 42).

Mindezeket tekintetve véve, az alábbi következtetéseket tehetjük:

a) a finn-permi nyelvekből ismert, *n-* kezdetű, ma általában többesszámi jelentésű mutató névmásoknak az uráli nyelvek kialakulása idején (a többesszámi jelentés mellett) egyesszámi jelentésük (is) lehetett, vagy más szóval: a *t-* kezdetű mutató névmások mellett volt egy (vagy több) *e g y e s s z á m i* jelentésű, *n-* kezdetű névmás is,

b) ez (vagy ezek) az *n-* kezdetű névmás(ok) — keresztülmenve hasonló hangalaki kopáson és funkcióváltozáson, mint amilyent a *t-* kezdetű névmásokról feltettünk — előzménye lehetett (ill. előzményei lehettek) a valamennyi uráli nyelvből ismert *-n* (+ magánhangzó) locativusragnak.

6. Kérdezhetjük: mi lehetett eredetileg a *t-* és az *n-* kezdetű névmások közti jelentésbeli különbség? — s ha — mint feltettük — belőlük alakult az ősi **-t* és **-nə* locativusrag, mikor használták az egyiket és mikor a másikat? — A *t-* kezdetű névmásokkal kapcsolatban már utaltunk a köztük levő jelentésbeli különbségre, amely ma is megvan valamennyi uráli nyelvben: a finn *tämä* és megfelelői közelebbre mutató, a *tuo* és társai pedig távolabbra mutató névmások. Hogy mellettük mi szerepe lehetett egy vagy több *n-* kezdetű egyesszámi mutató névmásnak, azt ma már legfeljebb csak találgatni tudjuk, de megállapítani nem. Ismeretes például az a tény, hogy nem egy nyelv nem elégszik

meg e g y közelre és e g y távolra mutató névmással, hanem a beszélőtől való távolság szerint fokozatokat különböztet meg és ezeket külön névmásokkal juttatja kifejezésre. Például a lappban (*Nielsen*, Gramm. 125) ö t mutató névmás van a különféle távolságok jelzésére:

lpN. *dāt* 'denne her, denne', lpL. *tāt* 'den här', azaz : 'ez itt'; lpN. *dāt* 'den, denne', azaz : 'ez, ő' (gyengébb rámutató jelentéssel), lpL. *tat* 'denne; ez' (általános mutató névmás, tekintet nélkül arra, hogy a szóban levő tárgy közelebb vagy távolabb van a beszélőhöz);

lpN. *diet* 'den der; az' (közelebb a megszólítotthoz, mint a beszélőhöz);

lpN. *duot* 'den der; az, amott távol', lpL. *tuöt* ua.;

lpN. *dōt* 'den der borte (lengst borte); az ott (legtávolabb)',

lpL. *tāt* 'den där bortre (som är längst avlägsen från den talande); az ott (aki legtávolabb van a beszélőtől)'.

— Egyes finn nyelvjárásokban sem elégednek meg e g y közelebbre és e g y távolabbra mutató névmással. Egy Észak-Hämében beszélt nyelvjárásban a *tämü* 'ez' és a *tuo* 'az' névmáson kívül van egy *toa* névmás is, amellyel a beszélő és a megszólított között levő tárgyra mutatunk rá. A karjalai *toa* névmás távolabb levő tárgyra mutat, mint a *tuo*. — A kamaszi-szamojédiban is több névmás használatos a különféle távolságokban levő személyekre vagy tárgyakra való rámutatásra:

1) *də, d^ə, d^ə, tə* 'dieser hier; der, er', -*m* képzővel: *dom* ua.,

2) *dī, dī, dī* 'der, jener, er',

3) *šē* 'dieser dort, der dort',

4) *ūd^ə* 'dieser da, der (dort)' (l. *Kai Donner—A. J. Joki*, Kamassisches Wörterbuch 145).

A nyenyecben két közelre mutató névmás van: *t'am* 'dieser (hier)' és *tik̄y* 'dieser (dort)'. Hasonlókép a nganaszaniban (tavgi): *~aman̄* 'dieser hier', *~amanie* 'dieser da'.

Ismerve egyes nyelveknek ezt a sajátosságát, hogy különféle távolságokban levő tárgyakra más-más névmással mutatnak rá, arra gondolhatunk, hogy az alapnyelv is ilyen különbség kifejezésére használta fel a *t-* és az *n-* kezdetű névmásokat. Persze különbség lehetett használatukban esetleg a rámutatás tárgyának minősége és mennyisége szerint is. Mivel a kérdő névmások körében más névmástővel (m. *ki~fi. ke-* stb.) tesszük fel a kérdést élő lényekre és ismét mással (m. *mi~fi. mi-* stb.) az élettelen tárgyakra vonatkozólag, logikus arra gondolnunk, hogy ugyanez a különbség eredetileg a mutató névmások körében is kifejezésre jutott — talán éppen a *t-* és az *n-* kezdetű névmások segítségével.¹

¹ Némely nyelvben az élőlények és az élettelen tárgyak neveinek mondatbeli használatában ma is észlelhető bizonyos különbségtétel. Például az osztják-szamojédiban a *-t* többesjel csak élő lények neveihez járul hozzá. L. *Nesheim Ashbjørn*, Der lappische Dualis 18 (vö. még *Ravila*: FUF. XXVII, 103).

Sok példát említhetnénk arra, hogy egyes nyelvek sokszor milyen kicsinyesnek látszó, minőség szerinti különbségek érzékeltetését tartják fontosnak s hogy erre külön nyelvi eszközöket használnak fel.

Efféle differenciáló hajlandóság mutatkozik meg például a finnugor nyelvek körében a rokonsági terminológia rendkívüli gazdagságában. — *Ravila* (Johdatus kielihistoriaan 57) említi, hogy a finn *pestä* 'mosni' ige eredetileg nem jelentett bármiféle mosást, mint manapság. Egyes népek és nyelvek gyakran pontosan megkülönböztetik a testrészek mosásának és pl. a ruhák mosásának a műveletét. A mordvinban a finn *pestä* megfelelője: *pezems* csak a fej mosását jelenti; a ruhamosás műveletére a magyar *mosni* ige megfelelője, az E. *mus'k'ems*, M. *muškəms* '(Wäsche) waschen' igét használják.

De ha a fgr. nyelvek ősi mutató névmásrendszere kifejezett is afféle finom árnyalatokat, amilyenekre fentebb utaltam, azt kell gondolnunk, hogy a *t*-, ill. *n*- kezdetű névmásokból származtatott ragok (eredetileg inkább csak mondatrészeket kapcsoló, őket egymásra vonatkoztató elemek) már jóval az egyes fgr. nyelvek önállósulása előtt elvesztették sajátos, differenciáló erejüket.

7. A raggá válás folyamatában befejező mozzanatnak épp az eredeti jelentés elhomályosodását képelem. A névmásokból ragokká vált **-t*, ill. **-nə* formások használatában feltehető különbséget inkább nyelvjárásnak gondolom. A **-t* locativusrag maradványai keletről nyugat felé haladva egyre ritkulnak. A finnugorság ugorrá váló ágában általánosan használt volt, a permivé váló központi tömbben ugyancsak jól ismert lehetett a *-t* rag. Viszont a nyugati szárnyon ritkábban alkalmazták. Erre mutat az a tény, hogy a mariból csak *e g y* példánk van a *-t* ragra, aránylag csekély számúak a mordvin *-t* ragos temporalisok is, a finnségben pedig csak alig néhány példára hivatkozhatunk. Mindezekből arra következtethetünk, hogy a *-t* locativusrag inkább csak az ugor, ill. permi nyelvekké váló nyelvjárásokban volt közkeletű.

A **-nə* locativusrag az egész finnugorságban jól ismert: a finnugor nyelvek többségében ma is élő locativusrag (másodlagosan határozottabb viszonylatok kifejezésére is szolgálhat), ill. eredeti lokális jelentésében adverbiumokban valamennyi fgr. nyelvből kimutatható. Élő rag a locativusi **-nə* folytatása az ugor nyelvekben is: a magyarban és a hantiban közönséges, a manysziban azonban főnevekhez járulva meglehetősen ritka. Ha mármost az *n*- locativusragot *n*- kezdetű névmásokból akarjuk származtatni, feltűnőnek találhatjuk az *-n* locativusrag elterjedtségét és gyakoriságát az ugor ágban, noha éppen itt *n*- kezdetű mutató névmásokat általában nem tart számon az irodalom. Könnyű volna ezt a hiányt azzal elintézni, hogy az ugor nyelvekből az *n*- kezdetű mutató névmások kivestek s mások vették át szerepüket. Szerintem kellő okunk van azonban annak az állításnak a megköszöztetésére, hogy a (szamojéd alapján urálinak tartandó) *n*- kezdetű mutató névmások megfelelői az ugor nyelvek közül legalább a hanti-manysziban ma is megvannak, mégpedig a 2. személyű *n*- kezdetű *személynévmásokban*.

8. Ez a gondolat *Ojansuutól* (Itämerensuomalaisten kielten pronominioppia 83) származik, általánosan azonban — úgy látszik — nem fogadják el, mert az irodalomban alig találkozni vele, s az *n-* kezdetű mutató névmások etimológiai megfelelői közt a manyszi személynévmásokat nem szokták számbavenni (*Fincziczky* utal valószínű magyarázatként *Ojansuu* feltevésére, l. NyK. XLVII, 366). Ez a tartózkodás *Ojansuu* ötletével szemben részben érthető is: *Ojansuu* nem okolja meg kellőképp állásfoglalását, csupán általánosságban hivatkozik az indogermán nyelvészetnek arra a feltevésére, hogy személynévmások mutató névmásokból fejlődtek. Jobban alátámaszthatna volna véleményét, ha figyelembe vette volna *Budenz* Ugrische Sprachstudien című tanulmányát. *Budenz* (id. m. 42. l. jegyzet) — utalva az előzményekben *Pott* kutatásaira — ezt írja:

»Bekannt ist, dass nicht nur das pron. 3. pers. äusserst häufig durch ein gewöhnliches demonstrativum vertreten wird, sondern gelegentlich auch die 1. pers. durch ein demonstrativum des näheren und die 2. pers. durch ein ebensolches des ferneren, besonders im Gegensatz zu einander«. Példákat a latinból, a törökből és a finnből említ.

Ojansuun és *Fincziczky*n kívül *Mark* (ŒESA. 1929: 56—59) is foglalkozott a kérdéses obi-ugor névmásokkal, s ha *Ojansuu* egyeztetését nem is említi, olyan tényekre mutat rá, amelyek a manyszi-hanti személynévmások mutató névmási eredetét valószínűbbé teszik. *Mark* idézi *Brugmann*t annak igazolására, hogy nemcsak 3. személyű, hanem 1. és 2. személyű személynévmások is lehetnek mutató névmási eredetűek: »... auch *Ich-* und *Du-*Pronomina scheinen wenigstens zumteil ursprünglich Demonstrativa gewesen zu sein, in dem z. B. griech. *ἐμοῦ* usw. etymologisch mit ai. *áma-h* 'der hier, dieser hier', oder ai. *tē*, griech. *τοῖ*, lat. *tibi* usw. etymologisch mit *tá-m*, griech. *τό-τ* (Hinweis auf den Angeredeten als auf etwas nicht zur Ich-Sphäre Gehöriges, aber geradeaus vor dem Sprechenden Befindliches) zusammengehören dürfte« (*Brugmann*, Gr.² II. 2, § 310). Hivatkozik továbbá *Mark* finnugor példákra is:

1) a manyszi *om, äm* 'én' névmásban is van mutató elem, t. i. ez **o-mnä-*, **ä-män-* alakból vezethető le, ahol az *o- ~ ä* azonos a magyar *ez* mutató névmás magánhangzó-elemével,

2) ugyanezt az *e-* mutató elemet tartalmazta eredetileg a magyar *én* is, amely szerinte **e-men* alakból fejlődött (*-men* = lp. *mon.* 'én' stb.).¹

A kérdéses 2. személyű manyszi-hanti személynévmások a következő alakváltozatokban vannak feljegyezve:

1) e g y e s s z á m 2. sz.: (*Munk.*) É. *nāñ*, KL. *nāu*, K. *näi'*, AL. *näi*, P. *näi'*, T. *nōū*, AT. *nū* 'te', (*Kann.*) TJ. *neü*, *nü*, TČ. *neü*, AK. *nāñ*, KK. *näγ* FK. *nāñ*, P. *neγ*, ÉVag. *näi* DVag. *nei*, AL. *nei*, FL. *nāñ*, Szo. *näñ* 'du' (l. *Lii-*

¹ *Ojansuu* gondolatát lényegesen továbbfejlesztí *Vértes Edü*, Az osztj. személynévm. 10—12. l.

mola : FUF. XXVIII, 20). E változatok magánhangzói — *Kannisto* hasonló vokalizmusú példáival egybevetve — legvalószínűbben ósmansziz * ε -re mennek vissza) = hanti (*Karj.*, OL. 189) FD. $n\bar{o}\eta$, Trj. V. Vj. $n_{\bar{u}}\bar{o}\eta^c$ Ni. $n_{\bar{u}}\bar{o}\eta^c$ (ritkán : $n_{\bar{u}}\bar{a}\eta^c$), Kaz. $n_{\bar{u}}\bar{a}\eta^c$, O. $n_{\bar{u}}\bar{a}\eta$ 'du';

2) k e t t ő s s z á m 2. sz. : manyszi (*Munk.*) É. $n\bar{e}\bar{n}$, KL. AL. $n\bar{i}n$, K. $n\bar{e}\bar{n}$, FK. $n\bar{i}n$, P. $n\bar{e}\bar{n}$, T. $n\bar{e}\bar{n}$, (*Kann.*, I. *Liimola* : FUF. XXVIII, 21—2) AK. $n\bar{i}n$, KK. FK. $n^e\bar{e}n$, P. $n\bar{i}n$, $n\bar{e}n$, ÉVag. $n\bar{e}n$, DVag. $n\bar{e}n$, AL. $n\bar{e}n$, FL. $n\bar{e}n$, Szo. $n^e\bar{e}n$ 'ihr beide, ihr zwei' (az ósmansziz magánhangzó valószínűleg * \bar{e} volt) = hanti (*Karj.*, OL. 211) FD. $n\bar{i}n$, Trj. V. Vj. $n_{\bar{i}}n^c$, Kaz. $n_{\bar{i}}n^c$, O. $n_{\bar{i}}n$, Ni. $n\bar{e}n^c$ 'ihr (dual) (az őshanti magánhangzó * i volt, vö. OL. 283);

3) t ö b b e s s z á m 2. sz. : manyszi (*Munk.*) É. $n\bar{a}n$, KL. AL. P. $n\bar{a}n$ K. $n\bar{a}n$, T. $n\bar{a}\bar{n}$, AT. $n\bar{o}\bar{n}$ 'ti', (*Kann.*, Vok. 53) TJ. TČ. $n\bar{e}n$, AK. P. ÉVag. DVag. AL. $n\bar{a}n$, KK. $n^o\bar{a}n$, FK. $n^o\bar{a}n$, FL. Szo. $n\bar{a}n$ 'ihr' (plur.) (az ósmansziz magánhangzó * ε lehetett, vö. *Kann.* id. m. 16—24) = hanti (*Path.*) I. $n\bar{e}n$, (*Páp.*) É. $n\bar{o}\eta$, (*Paas.—Donn.*) K. J. $n\bar{o}\eta$, (*Karj.*, OL. 83) $n_{\bar{o}}\eta^c$, (*Stein.*) Serk. $n\bar{o}\eta$ ua.

Mindezek a manyszi-hanti névmásalakok ósmansziz, ill. őshanti magas magánhangzókra utalnak, tehát — ha a nyugati finnugorság mutató névmásaival összetartoznak — akkor a fi. *nä-* vagy *ne-* névmástövekkel és rokonnyelvi megfelelőikkel lennének egyeztetendők.

Az újabb kutatók valamennyien megegyeznek egymással abban, hogy a manyszi-hanti egyesszámi 2. személyű *-n* igerag és birtokos személyrag a tárgyalt obi-ugor személynévmásokkal kapcsolatban van s hogy az utóbbiaknak régi (*-n*, ill. *-η* képző nélküli) egyszótagos alakjából keletkezhetett (vö. *Uotila* : SUS. Toim. LXV, 112—3, I. és az itt említett irodalom). *Wichmann* (I. *Uotila*, id. h.) a komi egyesszámi 2. személyű *-n* igeragot is kapcsolatba hozta az obi-ugor *-n* raggal s ily módon a komi *-n* ragot finnugor kori örökségnek magyarázta. *Mark* (ÖESA. 1929 : 56—7) még tovább megy : szerinte a nganasszani *-η* 2. személyű igerag (pl. *mata'aη* 'du schnittest') *-n*-ből keletkezett, tehát már »az uráli alapnyelvben« volt egy *-n* 2. személyű igerag (a más uráli nyelvekből ismert *-t* mellett). *Mark* szerint ezért fel kell tennünk, hogy az »uráli alapnyelvben« két 2. személyű személynévmás volt, mert a kétféle 2. személyű igerag csak így magyarázható meg.

Ha a manyszi-hanti 2. személyű személynévmásokat ezek után is az uráli *n*-kezdetű mutató névmásoktól függetleneknek képzeljük, akkor azt kell állítanunk, hogy a komiban és a szamojéd nyelvekben a feltett *n*-kezdetű 2. személyű névmás nyomtalanul elveszett. Ez persze lehetséges. De ha elfogadjuk *Ojansuu* azt a gondolatát, hogy az obi-ugor 2. személyű személynévmások etimológiai kapcsolatban vannak a fgr., ill. uráli *n*-kezdetű mutató névmásokkal, akkor — ha ma más jelentésben is, de — rá tudunk mutatni az obi-ugor nyelvekben is olyan *n*-kezdetű névmásokra, amelyeknek uráli előzménye

a mai *komi -n* és *nganaszszani -ŋ* (<*-*n*) igeragnak — nem is elképzelhetetlen jelentésfejlődés után — anyagi előzményül szolgálhatott.

E körülmény miatt *Ojansuunak* az *obi-ugor* névmások kapcsolataira vonatkozó feltevését elfogadhatónak gondolom. Ez az állásfoglalás egyben azt jelenti, hogy a *manyszi-hanti* 2. személyű névmások képzőtlen, egyszótagos töveit — eredetinek feltett mutató névmási jelentésükben — a *manyszi-hanti -n* locativusrag előzményének tartom, azaz: a *manyszi-hanti -n* locativusrag mutató névmási előzményének hangteste ma is megvan e nyelvekben, de már nem abban a jelentésben, amelyben az uráli nyelvek *n-* kezdetű névmásai az uráli locativusrag keletkezéséhez hanganyagot szolgáltatottak.

9. Amit az indoeurópai és egyéb nyelvészetnek az esetragok keletkezésére vonatkozó legújabb eredményeiből megismertem, abból azt látom, hogy az indoeurópai és más nyelvek kutatói az esetragok keletkezéséről általában ugyanolyan elveket vallanak, mint a fentebb említett *finnugor* nyelvészek s mint amilyeneket magam is megpróbáltam alkalmazni. Például *Vasmer* (*Zeitschrift für slav. Phil.* 1947: 444) *Spechtnek* *Der Ursprung der indogermanischen Deklination* c. művéből a következőket idézi: »Die Verwendung der blossen Wurzel mit einer Demonstrativpartikel oder einem Demonstrativpronomen zur Bezeichnung rein räumlicher Vorstellung liegt für den Menschen der Frühzeit so nahe, dass sie nichts Auffälliges besitzt«, . . . »Die grosse sprachliche Leistung des Indogermanen beginnt erst damit, dass er je zwei solcher Stämme zu einem Paradigma zusammenfasste und sie in Gegensatz zueinander stellte. Auf diese Weise gewann er zunächst einen *casus rectus* und *obliquus*. Dadurch musste natürlich die ursprüngliche räumliche Bedeutung der Stammbildung allmählich verblassen. Als dann der Indogermane dazu kam, weitere Kasus zu bilden, griff er wieder wie bei der Schaffung der Stammklassen auf die Demonstrativa zurück. So entstand eine regelmässige Nominalflexion«. — Ugyancsak *Vasmer Specht* eredményeihez a következő megjegyzést fűzi hozzá: »Für die Beurteilung der Hauptthese von der Entstehung der indogermanischen Deklinationendungen aus Demonstrativpronomina ist die mir von *D. Westermann* mitgeteilte Tatsache von Interesse, dass die Kasusendungen des Nubischen ebenfalls aus pronominalen Elementen erklärt werden. Es bleibt die Frage offen, ob alle von *Specht* behandelten Kasusendungen und Wortbildungselemente auf diese Weise erklärt werden können« (id. h. 444. l.).

Úgy vélem, az egyszerű esetragok eredetének kérdésével kapcsolatban ugyanezt a kérdést tehetjük fel a *finnugor* nyelvtudományban is. Meg tudunk-e valaha is felelni e kérdésre, nem tudjuk. Mindenesetre szélesebb körű vizsgálat még sok fényt deríthet a ragok keletkezésének érdekes kérdésére.

A M. T. A. NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI OSZTÁLYÁNAK
FELOLVASÓ- ÉS VITAÜLÉSEI 1950-BEN

Február 16. Bárczi Géza r. tag : Nyelvi elkülönülés és egységesülés. (Megjelent a Magyar Nyelv XLV. évf. 3. számában.) Hozzászoltak : Ligeti Lajos, Pais Dezső, Telegdi Zsigmond.

Március 13. Turóczy-Trostler József r. tag : Goethe, a világirodalom és Magyarország. Hozzászoltak : Waldapfel József és Voinovich Géza.

Április 14. Hadrovics László l. tag : XVI. századi protestáns horvát nyomtatványok helyesírása. (Székfoglaló.) Hozzászoltak : Knieszsa István, Gáldi László, Tamás Lajos.

Május 22. Trencsényi-Waldapfel Imre l. tag : A lenini tükröződési elmélet és a görög irodalom története. (Székfoglaló.)

Június 12. Szabolesi Bence l. tag : Népi elemek Bach művészetében.

Október 23. Fekete Lajos l. tag : Adalék a grúzok XVI. századi történetéhez. (Megjelent németül az Acta Orientalia I. k. 1. számában.) Hozzászolt Ligeti Lajos.

November 20. Waldapfel József l. tag : Vörösmarty és kora. (Születésének 150. évfordulója alkalmából.) Hozzászoltak : Turóczy-Trostler József, Földessy Gyula, Bóka László, Barta János.

November 27—28. A Magyar Tudományos Akadémia alapításának 125. évfordulója alkalmából rendezett ünnepi hét keretében az I. (nyelv- és irodalomtudományi) és II. (társadalmi-történeti tudományi) osztály együttes ülészaka. Tárnya : *Sztálin nyelvudományi munkái és a magyar tudomány.* (Az előadások és hozzászólások szövege az I. és II. osztály Közleményeinek közös 1. számában jelenik meg.)

November 27. Németh Gyula r. tag előadása : Sztálin cikkei és a magyar nyelvtudomány feladatai. — Bárczi Géza r. tag korreferátuma : Sztálin cikkei és az általános nyelvtudomány. Hozzászoltak : Pais Dezső, Telegdi Zsigmond, Herman József. — Zsirai Miklós r. tag korreferátuma : Sztálin cikkei és az összehasonlító nyelvtudomány. Hozzászoltak : Ligeti Lajos és Tamás Lajos.

November 28. Molnár Erik r. tag előadása : Sztálin nyelvudományi cikkei és magyar történettudomány. — Lukács György r. tag korreferátuma : Sztálin cikkeinek tanulságai az irodalom- és művészettörténet szempontjából. Hozzászoltak : Kiszeljov P. D., Kuo-Mo-Zso, Mazurek, Krajevskij P. D., Szabolesi Bence, Marót Károly, Trencsényi-Waldapfel Imre, Moravcsik Gyula. — Szabó Imre korreferátuma : Sztálin tanítása a nyelvtudományról és a jogi felépítmény. Hozzászoltak : Marton Géza és Nizsalovszky Endre. — Fogarasi Béla r. tag elnöki zárószava.

December 18. Lakó György : Az egyszerű ragok keletkezésének kérdéséhez.

A NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI OSZTÁLY
GONDOZÁSÁBAN
AZ AKADÉMIAI KIADÓ KIADÁSÁBAN
A KÖZELMÚLTBAN MEGJELENT MŰVEK

	Á r a :
A magyar helyesírás szabályai. 9. kiadás	5.—
Petőfi Sándor összes művei I.-II.-III. Szerk. Varjas B.	kötetenként 40.—
Balassi Bálint összes művei. Szerk. Eckhardt Sándor	40.—
Zrinyi Miklós levelei. Szerk. Markó Árpád.	30.—
Sárosi Gyula: Arany Trombita. Szerk. Bisztray Gyula	25.—
Szabolcsi Bence: A XVII. század magyar világi dallamai	40.—
Osztyák (Chanti) hősénekek. Szerk. Zsirai Miklós	70.—
Mari (Cseremis) szövegek. Szerk. Beke Ödön	90.—

MEGJELENÉS ELŐTT ÁLLÓ MŰVEK :

Bárcki Géza : Tihanyi alapítólevél
Komi (zürjén) szövegek. Szerk. Fokos Dávid
Arany János összes művei. I. Szerk. Voinovich Géza

Ára: 18.— Ft

Akadémiai Kiadó (Budapest, VI., Sztálin-út 31.) Felelős: Mestyán János
Budapest nyomda, Gerlóczy-utca 2. — 11325 — Felelős vezető: Ifj. Puskás Ferenc